

11. MAGYAR NYELV NAPJA
2021. november 13.

Édes Anyanyelvünk

2021. NOVEMBER

43. ÉVF. 5. SZÁM

A TARTALOMBÓL:

Balogh Judit:
Albérel kontra felbérel

Kemény Gábor:
Vészi Endre: Estély az Izabellán

Beszélgetés
Ringer István régésszel
és Szakály Sándor történésszel,
megemlékezés
Jankovics Marcellről
és Lükő Gáborról

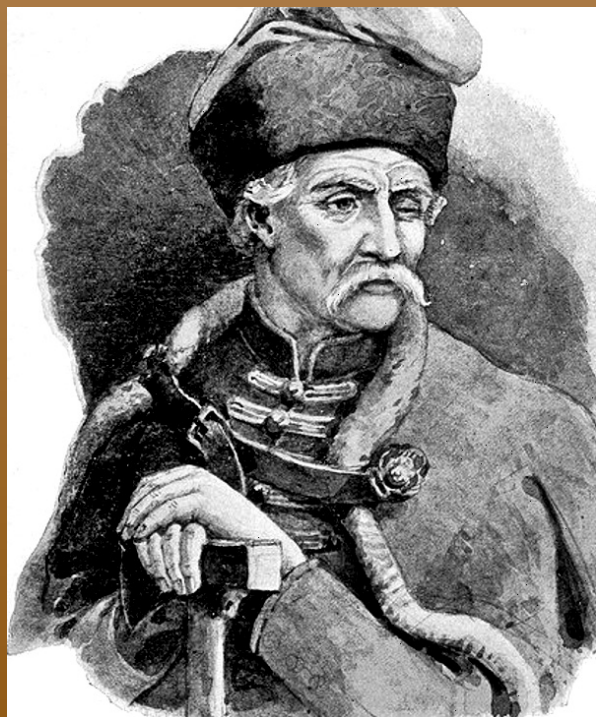
H. Varga Márta:
A gyüttment és a bebíró

Büky László:
Kockológiai zavarok

Grétsy László:
Miket árulnak el rólunk a számok?

Fehér József:
Anonymus
bodrogközi vonatkozásai

És: nyelvi rejtvények,
új szavak,
nyelvi kérdések-válaszok

Dörre Tivadar:
Bottyán János

É
A

Szeptember végén

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok... Elgondolkodtak-e azon, hogy miért ennyire fülbemászóak ezek a sorok? A mondanivalója miatt? Vagy a versforma is teszi? Vajon mégiscsak van tartalom a formában? Egészen biztosan. A forma nemcsak tartalomhordozó, hanem egyfajta sűrített tapasztalat, tartalom is egyben. Ha pedig így van, akkor könnyen megérthetjük, hogy miért fontos a nyelvi forma is a tartalom mellett.

A nyelvi forma, amelyért – a tartalom mellett – kiállnak a nyelvművelők: tudományos alapozottsággal, közösségi hittel, egyéni hevülettel. Néha az egyik kerekedik felül, néha a másik. Tudományos tevékenység lehetséges alkalmazás nélkül. De nem szabad elfeledni: tudományos megalapozottság nélkül esztétikai, kritikai, gyakorlati célokat kitűzni ostobaság.

A magyar nyelv közelgő napja alkalmas ennek a kérdésnek a megfontolására.

(VSZ)

Dörre Tivadar (Nemespécse, 1858. augusztus 23. – Budapest, 1932. április 25.) festő, illusztrátor, grafikus és éremtervező.

Kiemelkedő rajzkészsége már nagyon fiatalon megmutatkozott, a Mintarajziskola esti tanfolyamain Lotz Károlytól és Benczúr Gyulától tanult rajzolni.

1883-tól jelentek meg illusztrációi, nevét főleg a Vasárnapi Újság c. hetilap számaiban megjelent rajzai, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen c. kiadvány tette ismertté, de ő illusztrálta Mikszáth Kálmán Jó palócok és Gyulai Pál Egy régi udvarház utolsó gazdája c. könyvét is.

1893-ban rajztanári oklevelet szerzett. A VI. kerületi Főreáliskolában kapott tanári állást, és tanársegédként működött a Mintarajziskolában is. A rajzitanítás megreformálása is foglalkoztatta.

Akvarellfestőként is maradandót alkotott, Visegrád egy-egy részét, a visegrádi várat nagyon sok alkalommal festette meg. Pályázott és megbízást kapott postabélyegektől tervezésére is.

1901. február 29-én a miniszterelnök a király elismeréséért és köszönetéért tolmácsolta munkásságáért.

Főleg szén-, ceruza- és tollrajzai maradtak meg, művei a Magyar Nemzeti Galériában találhatóak.

TARTALOM

Grétsy László: Lemondás.	3
Balogh Judit: <i>Albérel</i> kontra <i>felbérel</i>	4
Balázs Géza: Miért érdekes? Aljasuló közbeszéd	5
Halmi Tamás: Szép magyar vers. Adni is akar	6
Kemény Gábor: Szép magyar novella. Vészi Endre: Estély az Izabellán	7
Ringer István régészt, a Kazinczy Múzeum igazgatóját kérdezi Balázs Géza	8
Szakály Sándor történészt, a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatóját kérdi Balázs Géza	9
Elek Lenke: Solohovtól Versinyinig.	10
H. Varga Márta: Mi az az <i>apritékolás</i> ?	11
Palágyi András: Cigány és/vagy roma?	11
Büky László: A varázsszemtől a csesznye cédéig	12
H. Varga Márta: A <i>gyűttment</i> és a <i>bebíró</i>	12–13
Büky László: Kockológiai zavarok	13
Grétsy László: Miket árulnak el rólunk a számok?	14–15
H. Varga Márta: Két ~ kettő	16
Wendl Dávid: Kapcát, papucsot, pantoflit a vendégnek!	16
Fehér József: Anonymus bodrogi közti vonatkozásai	17
Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia: Nyelvi problémák a hivatalos e-mailek megszólításában	18
Blankó Miklós: „Nem lehet nem (jól) kommunikálni”	19
Balázs Géza: Jankovics Marcell hálózatai	20
Balázs Géza: „És rólam feledkeztek el!” Hoppál Mihály monográfiája Lükő Gábor munkásságáról	21
Blankó Miklós: Szó szót követ.	22
Hírek, tudósítások	23–25
Pontozó	26
Keresztretjtény	27
Új szavak, kifejezések (117.)	27
Minya Károly: ww.manyszi.hu. Kérdések és válaszok	28

ÉDES ANYANYELVÜNK • AZ ANYANYELVÁPOLÓK SZÖVETSÉGÉNEK FOLYÓIRATA

Megjelenik évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben. Szakmai támogatók:

Magyar Nyelvtudományi Társaság,
MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottság,
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

Kiadja: az Anyanyelvápolók Szövetsége

Felelős kiadó: Juhász Judit

Felelős szerkesztő: Grétsy László

Szerkesztőség:

Balázs Géza balazs.geza@gmail.com,

Kemény Gábor

Kovács Zsuzsanna (titkár)
kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu,
ea.szerkesztoseg@gmail.com

Szerkesztőbizottság:

Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé

Nagy Erzsébet, Juhász Judit, Kemény Gábor

A szerkesztőség címe:

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Honlap: www.anyanyelvapolo.hu
(vagy: www.anyanyelvapolo.hu)

A szerkesztőség csak a megrendelt írásokért fizet honoráriumot. Meg nem rendelt kéziratot nem őrünk meg, nem küldünk vissza.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Hírlap Üzletága (Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Fax: 303-3440

Információ, reklamáció: 06 80 444-444

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Az ASZ tagjai a lapot a tagdíj fejében illetménylapként kapják. Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.

Bankszámlaszám: 11705008-20132015.

Belépési nyilatkozat kérhető:

Anyanyelvápolók Szövetsége,

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Tel.: 317-3062, 317-3611/208

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Korrektúra: Barta Éva

Lapunk kiadását

az Emberi Erőforrások
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális
Alap,

a Magyar Művészeti
Akadémia

segíti.

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: mondAT Kft.

Lemondás

Lemondani sok mindenről lehet: személyről, tárgyról és fogalomról, azaz a tudatban kialakított gondolati formáról egyaránt. Természetesen csak arról, olyasmiről mondhatunk le, ami a miénk, minket illet.

Én ebben a kis írásban ezúttal egy olyan tisztségről mondok le, amelyet egy avatott közösség három évtizeddel ezelőtt rám ruházott, kifejezve egyúttal azt az óhaját is, hogy e tisztséget töltssem be legjobb tudásom szerint, de úgy, hogy a lap, az Édes Anyanyelvünk e tisztségem gyakorlása alatt gyarapodjék, erősödjék tovább. Válgék ismertebbé s elismertebbé elődjénél, s legyenek legalább ugyanolyan szilárdak mind az elvi, mind a tudományos alapjai, mint amilyenek voltak a kezdetektől, 1979-től fogva.

Mivel eddig csupán homályosan utaltam tisztségem pontos mibenlétére, közlésemnek ezt a hiányosságát máris eltüntettem. Jeles elődömnök, Bencédy Józsefnek, az Édes Anyanyelvünk első felelős szerkesztőjének nyugállományba vonulása után, 1992-ben a lap kilenc tagból álló szerkesztőbizottsága, élén Lőrincze Lajossal, a szerkesztőbizottság elnökével úgy határozott, engem bíz meg a felelős szerkesztői tisztség ellátásával. Én ezt a megtisztelő megbízást elfogadtam, s most, visszagondolva a három évtizeddel ezelőtt történetekre, valamint akkori érzéseimre, elmondhatom, végtelenül boldoggá tett ez a döntés. Ugyanis már a nyelvtudományi intézetbeli tevékenységem idején is nemegyszer felötlött bennem a gondolat, hogy én egy olyan folyóirat élén érezném magamat leginkább a helyemen, amely nem a kutató kollégáknak szól első sorban – persze, nekik is –, hanem minden olyan, legalább érettségizett magyar embernek, aki anyanyelvét ugyanúgy szereti, mint én, s nyelvünk ápolása, gondozása ugyanúgy szívügye neki is, mint nekem. Ez a lap, az Édes Anyanyelvünk leginkább Lőrincze Lajosnak köszönhetően 1979-ben létre is jött, s elindult a maga útján. Az első számai még csak 16 oldalasak voltak, de ezt is óriási eredménynek tartottuk. Ráadásul már az első év végére elülső és hátulsó borítóoldallal is gazdagodott.

Az első tizenhárom év mindazok számára, akik már a kezdetektől ott bábáskodtak mellette, meghozta a kellő gyakorlatot is. Amikor az első felelős szerkesztő, a nálam jóval idősebb Bencédy József nyugállományba vonult, s én átvettem tőle a stafétabotot, az Édes Anyanyelvünk már egy konszolidált, jól szerkesztett lap volt.

Ettől, 1992-től kezdve vagyok folyóiratunk felelős szerkesztője. A lapnak még abban az évben kialakult az a belső rendje, tagolódása, hogy bár van egy bővebb szerkesztőbizottsága, azt csak alkalmanként hívjuk össze. Azon belül van egy szűkebb szerkesztősége is, ám ennek tagjai szoros kapcsolatban vannak egymással, hogy sürgős ügyekben is mindig megfontoltan s egyhangúlag dönthessenek. Ennek a szűkebb szerkesztőségnek lett a tagja 1992-től kezdve Balázs Géza, Kemény Gábor és Maróti István, valamint jómagam. Ettől kezdve mindmáig, tehát három évtizedig ezt tartottam az egyik legfontosabb munkámnak. A lap elvi és tudományos alapjai továbbra is erősek, szilárdak, jól mutatja már pusztán az az egyetlen tény is, hogy amikor lapunk 40 éves lett, tehát 2018 végén nem mi írtunk ez alka-

lomból köszöntőcikket, hanem a belső borítón, a rövid vezércikk helyén Lőrincze Lajosnak abból a Köszöntjük az olvasót című beköszöntő cikkéből közöltünk egy részletet, amely a lap legelső számának legelső oldalán olvasható. Noha négy évtized telt el azóta, jöttányit sem kellett rajta változtatnunk, csupán aláírtuk, hogy ez az írás az 1979. január–márciusi számból való, s egy kis táblácskán emlékeztetőül odaírtuk melléje: **40 éve.**

Mindannyian szerettük a lapot, ezért sokat is foglalkoztunk vele. Mivel 1989-ben megalakult az Anyanyelvápolók Szövetsége, tevékenységünk egyre jobban összekapcsolódott, összecsiszolódt. Bizonyos idő kellett ehhez, de ma már teljesen zavartalan az együttműködés. A Szövetség minden fontos esemé-

nyéről, rendezvényéről hírt adunk, illetve amit kell, részletesen bemutatunk. Új rovatokat hoztunk és hozunk létre. Pártoljuk a Szövetségen kívüli anyanyelvi mozgalmakat, kezdeményezéseket is (a magyar nyelv hete, Beszélni nehéz, pályázatok, nyelvtáborok stb.), s azokat is népszerűsítjük. A Nyelvtudományi Intézet kutatóműhelyeivel már sok éve tartjuk a kapcsolatot, s a nyelvészet legkülönbözőbb területeiről is közlünk cikkeket, lehetőleg úgy alakítva azokat, hogy a téma nem ismerője is okulhasson belőle. Formai változtatásokkal is nemegyszer éltünk és élünk. Egy Kanadában élő magyar honfitársunk kezdeményezése nyomán immár tizenötödik éve minden számunk címlapján közzétesszük egy-egy jeles és immár klasszikusnak tekinthető magyar művésznél valamelyik szép és értékes alkotását, így jelezve, hogy a magyar képzőművészet megbecsülését ugyanolyan fontosnak tartjuk, mint anyanyelvünkét. Már több évtizede nem négyszer, hanem évente ötször jelenünk meg, továbbá régóta nem húsz, hanem huszonnégy, sőt két év óta már huszonnyolc oldalon, és csak azért hagyom itt abba, mert még dicsekvésnek veszik szavaimat, pedig csupán a tényeket sorolom.

Most azonban visszatérek cikkem elejéhez, pontosabban a második bekezdéséhez. Ott már jeleztem, itt azonban megerősítem: életem egyik legkedvesebb feladatának betöltéséről, **a lap felelős szerkesztői tisztségének el-látásáról ezennel lemondok.** Nem untam meg, dehogya! Cikkeket írni vagy furfangos rejtvényeket készíteni ebbe a folyóiratba továbbra is gyönyörű és kedves feladat lenne számomra, ám a tét ennél jóval nagyobb. A 2022. évi első számunk megjelenésének idejére én már éppen betöltöttem a 90. évemet. Bár nem érzem magam aggasztánnak, azt már én is megtapasztaltam, hogy ennek az életkornak az igenis sok előnye ellenére van egy óriási hátránya is: pusztán az életkora megintatja az ilyen korú ember önbizalmát. És sohasem magunkat sajnáljuk ilyenkor, hanem azokat az embereket – olvasóinkat, kollégáinkat, a bennünk bízókat –, akikre gondolva éppen azért, mert szeretjük őket, már nem merjük vállalni sem értük, sem szeretett lapjukért a felelősséget.

Sajnos két szerkesztőtársamtól is korán búcsút kellett vennünk. Maróti István 2013-ban hagyott itt bennünket, és még egy éve sincs, hogy Kemény Gábort is elvesztettük. Három évtizedemet, amíg felelős szerkesztője voltam, sok tekintetben megszépítette ez a lap. Akkor lennék boldog, ha ez a kedves folyóirat tovább élne, virágozna, s időnként én is átnyújthatnék vagy elküldhetnék a majdani szerkesztőségnek egy-egy rejtvényt vagy cikkecskét.

Grétsy László

Albérel kontra felbérel

Két hasonló alakú szó, ige szerepel a címben, amelyeknek a bennük szereplő *al-* és *fel-* előtag akár ellentétes jelentést is adhatna, mint ahogyan a hozzájuk köthető *alsó-felső*, *alul-felül* szópárok mutatnak is ilyen logikai kapcsolatokat. A kérdéses kifejezések azonban nincsenek egymással ellentétes viszonyban.

Az *albérel* új keletű szó, mostanában használatos olyan összefüggésben, minthogy „nagyon drágák, szinte megfizethetetlenek a lakások, ezért a fiatalok inkább *albérelnek*”. A nyelvhasználók a szót az *albérelt* (*albérlő*) kifejezésből ún. elvonással alkották meg, mégpedig oly módon, hogy leválasztották a szó végén szereplő *-et* (*-ő*) szóelemet, amit képzőként értékelték, hiszen ez a morféma más szavakban is gyakran előfordul, vö. *-at/-et: méret, ítélet, kijárat*; ill. *-ól/-ő: éneklő, síró, nevető*.

Az elvonás manapság közkedvelt szóalkotási mód, ahogy erről egy előző írásban már volt szó. Korábbi példák: *kaja* (<kajál), *képvisel* (<képviselő), *nagytakarít* (<nagytakarítás), *nass* (<nassol), *para* (<parázik), *rágcsa* (<rágcsál), *séta* (<sétál). További hasonlóak: *bérművel* (<bérművelés), *bérszámfejt* (<bérszámfejtő), *fénymásol* (<fénymásolás), *hangszigetel* (<hangszigetezés), *lefitymál* (<lefitymálás), *távoktat* (<távoktatás) stb. Mindegyik példában a hosszabb, a zárójeles alak az elsődleges összetett főnév, amelyből utólag jött létre a szóvégi képző elhagyásával az ige.

Az *albérelt* összetett szó (*al* + *bérelt*), a német tükörfordítása. Benne az *al-* előtag átvitt értelmű jelentést, alárendelt viszonyt közvetít ('al/alsó' értelemben), hasonlóan az *albizottság*, *alfaj*, *aligazgató*, *alkirály*, *alorvos*, *alperes*, *alpolgármester*, *altisz* kifejezésekhez. Az előtag ezekben is alacsonyabb beosztású, alárendelt személyre, dologra utal. De vonatkozhat az *al-* valódi helyre, konkrétan alacsonyabban lévő képződményre is. Az *alkar* a kar alsó felét jelöli, vele szemben a *felkar* a felső résznek a neve. Az *alföld* sík, alacsonyan fekvő, általában mezőkkel, termőföldekkel rendelkező terület, az *alhas* a has alsó fele, az *altalaj* a talaj alsó összetevője. Az *alváz* a kocsi, a jármű alsó tartozéka, amelyet a kerekek tartanak, és amelyre a jármű motorja, valamint felső része kerül.

Az *albérelt* ellentéte a *főbérelt*. Az *albérlő* szobát, lakást bérel a *főbérlőtől*, aki korábban bérlője, mostanában már inkább tulajdonosa az adott lakhelynek. Vagyis az *albérlő* a *főbérlő* kifejezéssel állítható szembe. A *főbérlő* azonban nem „főbérel”, hanem ő a tulajdonos, vagy ő is bérlő az ingatlant, amit valaki másnak *albérelt*be ad. Az *albérelt* és a *főbérelt* mellett az 1950-es, 60-as években gyakori volt a *társbérelt* kifejezés is. 1945 után ugyanis a lakáshiány, a lakáskérdés megoldása érdekében a nagyobb, eredetileg egy család részére épült lakásokat több bérlő, több család között osztották meg, mindegyik bérlő közvetlenül a tulajdonostól, illetve a lakás kezelőjétől bérelte a saját lakrészét, egy vagy két szobát. Az egyéb helyiségeket, így az előszobát, a konyhát, a fürdőszobát stb. pedig közösen használták a családok, megosztottak rajta.

Az *alperes* az a személy, aki ellen a pert a bíróságon elindítják, akit beperel, az a *felperes*. A *felperes* kezdeményezi az eljárást, a *fel-* előtag átvitt értelmű, fölérendelt viszonyra utal az összetett szóban, illetve az *alperessel* szemben. A *fel-* többféle tartalmat is közvetíthet, konkrétan jelenthet magasabban fekvő helyet: *felvidék*, *fel-*

öld, *fel felé*. *Felvégnék* a község magasabban, északabbra fekvő területét szokás nevezni, míg az *alvég* az alacsonyabban lévő területre utal. Kifejezhet értékrendben, rangsorban magasabban levőt: halad egyre *fel(jebb)* a ranglétrán. Tevékenységre, jókedvre is buzdíthat: *Munkára fel! Fel a kezekkel! Fel a fejjel!*

A *felhang* kifejezés zavaró mozzanatra, mellézköngé-re utal: rossz a történet, az esemény *felhangja*. Eredetileg a zenében a hang megszólaltatásakor keletkező, de külön nem hallható hangra ('együtt hangzó hang' értelemben) volt használatos. Az *alhang* mély, vastag hangot jelöl a zenében, énekben.

A *felbérel* szóban a *fel-* a korábbiakhoz képest egészen más funkcióban, **igekötőként** van jelen, a *bérel* igéhez kapcsolódik, a *felbérel* jelentése: valamely bűnös feladat elvégzésére pénzért felfogad valakit.

Az igekötők hatással vannak az igék jelentésére, gyakran megváltoztatják azt, mint ahogyan történt ez az előző esetben. A *fel-* igekötő használata is többféle jelentésmódosulást eredményezhet. Ebben is megjelenhet az előbb már említett 'magasabba, magasabban lévő helyre' jelentésmozzanat: *felszáll*, *feltekint*, *felküld*, *felcsenget*. Elvont értelemben is kifejezhet magasabb helyet például rangban: *felterjeszt* *vmít/vkít* *vhova*. Térbeli helyzetváltoztatásra, helyváltozásra utalhat: *felborít*, *fel-lök*, *felrúg*. Rámutathat térbeli növekedésre: *feldagad*, *felduzzad*, *felhízik*. Fokozódást, megnagyobbodást is érzékeltethet: *fel-fűt*, *felgyorsul*, *felizzik*. Indulat kifejezésére szolgál a *felbőszít*, *felháborodik* igékben. A cselekvés, a folyamat kezdetét jelzi a következőkben: *feldereng*, *fel-dühödik*, *felidegesít*, *felordít*, *felsír*, *felvillan*.

A *felsül* igében is teljesen megváltozik, elhomályosul az alapige tartalma, 'kudarcot vall' jelentésben jelenik meg. A szó a fegyver elsütésével lehet kapcsolatban. Hasonlóan átvitt értelmű és negatív jelentésárnyalatú a *fel-hagy* (*vmivel*), valamint a *felad* (*vmít*) jelentése is.

Érdekes a *felszarvas* kifejezés, amely nemzetközi mintára alakult ki a magyarban, és ugyancsak átvitt értelmű. Az elnevezés alapja valószínűleg a szarvat viselő állatok (ökör, kos stb.) jámborságával, butaságával, esetleg türelmével hozható kapcsolatba. Nagyon érzéletes kifejezés, használata során szinte megjelenik a megcsalt férfi homlokára helyezett gondolatbeli szarvak képe.

A *felszín* az etimológiai szótár szerint latin/német mintára (lat. *superficies*, ném. *Oberfläche*) keletkezett összetett szó, a nyelvújítás korára tehető a megjelenése. Jelentése: valaminek a felülete, víznek, talajnak a legfelső rétege.

A *feltétel* a *feltesz* igével hozható kapcsolatba, latin tükörszó (vö. *propositio* 'tétel, föltétel'). Jelentése: valaminek a megvalósulásához szükséges tényező, teljesítendő követelmény. Belőle származik a *feltételes*, *feltételez*. A *feltételes* jelentése: feltételtől függő, azt tartalmazó. A *feltételez* jelentése: feltevésként elképzelt, föltesz. A *feltétel* szóból elvonással alakulhatott a *feltét*, amely magasabb helyre tevés, feltűzés jelentésben is használatos, de így nevezzük a főzélkre való húst vagy az azt pótló ételt is: Finom volt a *feltét*.

A *feltétlen* melléknév pedig nyelvújításkori rövidítés a *feltétel-etlen* (feltétel nélküli) szóból (hasonlóan az okvetlen kifejezéshez, ami eredetileg okvetetlen volt). A *feltétlen* jelentése: feltétel nélküli, megbízható, minden esetben érvényes, szükséges stb.

Balogh Judit

Miért érdekes?

Aljasuló közbeszéd

Vigyázz a szádra!

A szüleim nekem azt tanították, hogy vigyázzak a számmra, mert ezt vagy azt nem szabad mondani. Igaz, akkoriban még a politikai kontextusra is gondolni kellett. Ezt szüleim úgy oldották meg, ha „nicht vor dem Kind” téma került elő, akkor gyorsan szlovákra váltottak. A hittanórán figyelmeztettek: nem szabad káromkodni. Kisiskolás koromban gyakran rám szóltak tanítóim, tanáraink, hogy mit nem illik nyilvánosan mondani. Még a rendszerváltozás előtt megjelent egy könyv a nyelvi illemlről (a második kiadása már a rendszerváltozás után). Hallottam arról, hogy egyik-másik iskolában káromkodásmentes napot, hetet hirdettek. Az Anyanyelv- és Szóhasználati Szövetsége több alkalommal is felhívást tett közzé a közéleti nyelv eldurvulásának megakadályozására.

Színpadon

Egykor a színpad világa a szép beszéd világa volt. Véletlenül sem hangzott el durva kifejezés. A nyelvi durvaság kifejezésére vannak más írói, előadói eszközök. Van olyan színház, ahol figyelnek erre? Grétsy tanár úr mondta egyszer nekem, hogy nagyon szereti a színházat, de ha előre megtudja, hogy az előadásban durva szavak szerepelnek, akkor nem megy el megnézni a darabot. Korábban a rádióból és a tévétől távoznia kellett annak, aki véletlenül csúnya szavakat használt (például mert nem vette észre, hogy már adásban van). Ma már nem feltétlenül van így.

Nyomdafestéket nem tűrő?

Megváltozott a világ. Az irodalomban kezdődött. Az irodalom után a színpad világa egyre naturalisztikusabban kívánta bemutatni az alpári nyelvi világot. Van olyan dráma, amelyben az elejétől a végéig káromkodnak. Az első, második, harmadik káromkodásnál az emberbe belenyilall valami, azután érdekes változást figyelhet meg magán: megszokja. És már mindegy. Ha pedig az irodalomban „megengedhető” a nyelvi durvaság, akkor nyilván másutt is – gondolták sokan. A rendszerváltozás utáni parlamentben egyes képviselők felszólalását követően olykor bekapcsolva maradt a mikrofon, s a jegyzőkönyv mellett a média is rögzítette, sőt továbbadta az akkor hallott vaskos beszólásokat. Volt, aki így mentegőzött: „Véletlenül bekapcsolva maradt a mikrofon.” Miért, ha nem marad bekapcsolva a mikrofon, akkor rendben lenne?

Egyik karikatúristánk összegyűjtötte a parlamentben a rendszerváltás után elhangzott durva (nyomdafestéket nem tűrő) kifejezéseket. Nagyszerű összeállítás, de az Édes Anyanyelvünkbe mégsem tehetem be illusztrációként.

Apropó: nyomdafestéket nem tűrő. Régi, elavult szólás. Ma már mindent tűr a nyomdafesték, és az olvasók ingerküszöbe is sokkal magasabb. Hol vagyunk már Az élet komédiásai című Jókai-regényben megszólaló panasztól: „Kérem, ne káromkodják ön, az nekem idegrángásokat okoz.”

Médiában

És nincs megállás. Ha az irodalomban, a közéletben elmegy, akkor persze a médiában is. Most már nem ügyelnek a filmek fordításánál, hogy enyhítsék a nyelvi durvaságot – durva a világ, durvul a nyelvhasználat, miért kellene ezt pa-

lástolni? Sőt, mintha már kötelező lenne egy-egy durva kifejezés: hiszen az tükrözi a valóságot!

Az egyik televízióban közéleti műsort vezet, és bátran, öntelten osztja az észet az a műsorvezető, aki a legocsmányabb káromkodásokat engedte meg magának a közösségi oldalán, és véletlenül kikerült az egyik műsorvezető kollégájával folytatott beszélgetése, amelyben gusztustalan módon tréfálkodik egy politikai szereplőn és annak anyján. Nincs következménye. Bár a jobb érzésűeknek felfordul tőle a gyomra, amint megjelenik a képernyőn. Ha már a médiában is lehet, akkor miért ne lehetne a nyilvánosság egyéb terein? Egy közéleti szereplő izgalmi vagy egyéb okból nem kontrollált állapotban csúnya szót mond, a sajtóban nem pontozzák ki, a rádióban és a televízióban nem sípolják ki. Mindezt tovább gerjeszti a közösségi média, ahol különösen névtelenül, ellenőrizetlenül nagyon bátran lehet a legválogatottabb ocsmányságokat mondani, terjeszteni.

A gyűlöletbeszéd születése

Az egyszerű durvaságoktól, káromkodási formuláktól mára eljutottunk a gyűlöletbeszédig. A 20. század végén, a 21. század elején az interkulturális (kulturaközi) és a modern, internetes kommunikációs technológiák fölerősítették a gyűlöletbeszédrel kapcsolatos társadalmi közbeszédet. A gyűlöletbeszéd hordozóközege az 1990-es években elsősorban a plurális sajtó (média), a 2000-es évektől kezdődően a mobilkommunikáció és az internet térhódítása következtében az online tér (közösségi fórumok, médiumok). Egyre gyakoribb témává vált a durvuló közbeszéd, egy-egy kirívó eset pedig rendre fölvetette (és máig fölveti) a szabályozás kérdését is. A magyarországi gyűlöletbeszéd különösen éles megnyilvánulása volt a Tilos Rádióban 2003 karácsonyán elhangzott műsorvezetői megjegyzés, amely érthetően éles társadalmi és politikai visszhangot váltott ki: „Kirtanám az összes keresztényt!” (Tilos Rádió, Biciklis század című műsor, 2003. december 24.) A nyelvtörténetben ritkán lehet ennyire pontosan (napra) meghatározni egy új jelenség berobbanását. Kétségtelen, hogy ez – a nyilván meggondolatlan – kijelentés a magyarországi gyűlöletbeszéd kiindulópontja, amely azóta hasonlóan éles formában újra és újra felüti a fejét.

Kőbányai üzenet

Itt tartunk most. Védtelenek vagyunk. A felelősebb, jobb családokban a gyermeknek tiltott durva kifejezések – mintegy közösségileg elfogadva – leírva, kimondva, médiában terjesztve vesznek körül bennünket. Kőbányán, ahol felnőttem, egy ilyen jól irányzott vagy véletlenül elejtett – nyilván személynek szóló – kifejezésért könnyen lehetett nagy pofont kapni, sőt azt mondták a kőbányai erős fiúk: a bal kezem kórház, a jobb kezem siralomház (mindkettő van Kőbányán). De ma senki nem szól, nem figyelmeztet, csak néman tűr. Hátha elmúlik majd magától ez a borzalmas, szennyezett társadalmi légkör.

A csaknem száz részt megélt Édes Anyanyelv-beli sorozatnak ez a címe: Miért érdekes? Nem tudom, hogy tényleg pusztán érdekes, avagy ennél jóval mélyebb társadalmi-nyelvi jelenségekre hívtam föl a figyelmet. Döntse el a kedves Olvasó!

Balázs Géza

Balázs Géza és Dede Éva Agresszió és nyelvhasználat című kötete 2021-ben jelent meg az IKU gondozásában. Ebben egy bő fejezet szól a magyarországi gyűlöletbeszéd születéséről. (A szerk.)

Balla Zsófia (1949) költői pályája a vallomásos tárgyiaság és az eruditív újnépesség közti esztétikai térből indult (első kötete: *A dolgok emlékezete*, 1968). E hagyománytudat pátoszát kezdettől az ironizáló-relativizáló groteszk önreflexív alakzatai oldották. Az objektívizáló tekintet is irgalommal irányult a tárgyi létezésre: „A dolgok hamar s gyakran történnek. / Az ember már régen nincsen, / s a fogason még van kabát” (*Élet*); és a megismerő ambícióba is bölcsélet, az „ide” célhatározójába is spiritualitás vegyült: „A pillantás, a szem, figyel. / De nézek; beléptem a szembe” (*Két tánc*); „Nem meghalni születünk ide” (*Mégis*).

Az emelkedett dikción gyakran átséjlt önirónia műgondja hantott oda, hogy a nyolcvanas évek kötetei a szétszalazás, elbontás,

analizálás jegyében kísérleteztek neoavantgárd (majd posztmodern) forma- és nyelvjátékokkal, groteszk színekkel, támogató intertextusokkal. A hosszú kilencvenes évek hozama Tandori Dezső, Parti Nagy Lajos művészetének s általában a korszak poétikai szellemtanának felszabadító hatásáról árulkodik. („Kiütözköznek a szavakon is a nyomok, / a Másföldi érintés” – *Piče touchée*.)

Az 1995-ös nagy összegzés, az *Ahogyan élsz* című válogatáskötet, majd *A harmadik történet* (2002) „visszaklasszicizálódást” mutat – a poétikai kultúra magasabb szintjén. Létköltészeti kompozíciók, cikluskereső nagyszerűzetek születnek – szabadon kötött formában (azaz mindig a születő vers organikus igényeihez igazodva). Ebben az új pályaszakaszban klasszicizált versnyelv és formatan bontakozik ki, s a zsidó–keresztény kultúrkincsből merítő lírai hitvallások emlékeznek immár az öröklétre. A haza (a szellemi otthon) verstani koordinátáit bravúrrimek (pl. „a mély” – „amely”), szójátékok (*Párafrazis* stb.), oximoronok és aforizmák adják meg. Nyelvi-poétikai, hangnemi és műfaji változatosság faggat álomidőt, talál csillagléptéket. A rilkei fogalmi versbeszéd tiszta filozofikuma teremti itt is poétikai fedezetet; de részint érzékibb és anyagközelibb, részint közéletibb és szociálisabb a Balla-poétika a Rilkéénél. *Világi túlvi-lág* e líráé.

A költői anyag s alkat e módosulásaival járt együtt, hogy az alanyi megszólalás idővel tárgyiasabb beszédmódba szerveződött (a *részvevő távolítás* nyelvi-poétikai aktusait eredményezve), legfrissebben pedig létköltészeti dimenziókban terjedt ki (amely dimenzióknak már legalább annyira alanya az emberiség, mint az én).

A higgadt mindentudók (Goethe, Borges), a lényegek hírnökei (Rilke, József Attila) s a művészi teremtés költő-tudósai (Babits, Nemes Nagy, Báthori Csaba): egyaránt részei (egészei) a Ballakánonnak. Ezért sem meglepő, hogy a legutóbbi kötetekben (*A nyár barlangja*, 2009; *Más ünnepek*, 2016; *Az élet két fele*, 2019) a szabadon kötött versformák, a ciklusos hosszúversek ontológiája révén az egyetemes emlékezet poétikai rendjei, a zsidó–keresztény eszmekör és szellemtan filozofikuma, az elmúlás etikája s a fönntmaradás ethosza jelenik meg.

Az *óriási hárs* című svájci ciklus (a *Más ünnepek* kötetben) egyetlen nagy lélegzetvétellel. Szabad levegő inspirálta versek sorozata, óvatosan kitarított közérzeti ünnep. *A szünet csodája* című alkotás is akárha idegen egek alól szólna.

A vers epikus természete megengedi, hogy szüzsét is összefoglaljunk: hegynek fölfelé tart, kolostor felé a beszélő, midőn kialszanak a mesterséges fények – s *láthatóbbá* válik a főntek tündöklése. A közönséges tapasztalás különleges léterzet alakját ölti: a végzetetlen csillagtartományok alkalmi otthonossága *eredendően mindenkor* otthon igézetével lepi meg a lírai alanyt.

A vers nem betéved a dantei „nagy sötétlő erdőbe”, s nem is a „lélek sötét éjszakája”, ellenkezőleg: a technicizált jelenvalóság üzemzavara archaikus-metafizikus idillt ragyogtat föl. Az *Esti kérdés* babitsi, megengesztelődött melankóliája ér itt egybe Kosztolányi *Hajnali részegségének* vendégségképzetével. A „lélek sötét éjszakája”-ból (Keresztes Szent János) *egy másik éjszaka* ragadja ki az élt.

Az *út* toposza, a *hegy* allegóriája s a *kolostor* hívogató szakralitása persze előkészíti a váratlant. A „tárgyatlan sötét” ősi, világra még nem szoruló sötétséget is jelöl, de a tárgyas költészet

– s egyáltalában: az emberi beszéd – képességeit meghaladó jelenségről is referál.

A szorongás léterzete („féltem”) – melyet, bezáruló szerkezetikkkel, az első strófa ölelkező rímei is megnyilvánítanak – jellegzetesen Balla Zsófia-i axiómában összegződik: „Sötétségben minden föld idegen.”

De mihelyt kimondja s megéli, felül is írja a szöveg a félelmet – a versformát is széjlebb szabadítva.

A magasba tekintés gesztusa fénymotívumokkal rendezi tele a szövegvilágot. A „csilló öröklét” emlékezetes jelzői szerkezete az emlékezet relikviáit („Régi nyarak”) is az időtlenség identitásába fogadja.

A két részre tördelt második szakasz végén többes szám első személyű igealak szűr le im-

már egyetemes tanulságot: „S mi vakon lépegetünk a nálunk nagyobbban.”

Hathatós zárlat volna e sor. De a mű nem elégszik meg azzal, hogy hasson: adni is akar. Ezért a különtagolt végmondat, mely szentenciába göngyöli a Balla-líra teljes tudásának egyik origóját. Mely gondviselésnél többet is, kevesebbet is állít – de ettől a mértékekhez hű radikalizmustól lesz hitelesen-hitelesen emberi (s emberentűli): „Van olyan ég, melyben otthon vagyunk.” – Vers is, tehetjük hozzá.

S amit még hozzátehetünk, a költő esszéisztikájának idevágó, magyarázó-megvilágító részlete:

„Egyik este a dombon felfelé, az otthon adó *Maria Opferung* kolostor irányába araszolok éppen, kezemben egy kis meleg elemzősiával, gyümölcsessel. Egyszerre kialszanak a lámpák, minden elsötétül, csak az autók reflektorai és az ablakok négyszögei világítják meg a kanyargós utat. Kissé megijedtem, a rám szakadó sötétben, hazatalálok-e. Lépegetek tovább, szoktatom a szemem. Lassan felderengenek a tő fölött a világosabb-sötétebb sávok, az út előttem. És fölöttem, mintha most látnám először, milliárd apró lámpa ég, a fenti mezőn felderengenek és egyre erősebben villognak a csillagok pitypangjai. Annyira megkönnyebbültem! A csillagok! Igen, otthonról ismerőseim. És mindig velünk vannak, ha világunk harsány jelei el is rejtik őket a szemünk elől. Van világ, amely szorosan magához öleli a boldog nomádokat is. / Ilyen egy vers, amikor még csupán csírázik” (*Othonos idegenség*, in: *A darázs jésze*, 2019).

Halmi Tamás

Vészi Endre: Estély az Izabellán

Vészi Endre elbeszélése első ízben a Kortárs folyóiratban (1975/6: 897–904), később az *Estély az Izabellán* kötetben (Magvető, 1980, 547–564) jelent meg. A világhálón is megtalálható (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/kortars_1975_1/?pg=918&layout=s).

A cím első pillantásra talányosnak tűnik, hiszen estélyt nem valamin, hanem valamiben (vendéglőben, palotában stb.) szoktak rendezni. A különös vonzatnak az az oka, hogy ezt az estélyt (pontosabban „estélyt”, idézőjelben) egy hajón, az egykor Izabella főhercegnő nevét viselő sétahajón rendezték.

A helyszínt és a körülményeket már a legelső mondat tisztázza: „A *Munkaverseny sétahajót* (Vigadó tér–Pünkösdfürdő), azelőtt *Izabella főhercegnőt* (Budapest–Wien–Passau), néhány hete a Holtöbölbe vontatták.” A kiselejtezett hajóra a hegyszőlő tőpistoly, a beolvastás előtti feldarabolás vár. Néhány értékesebb alkatrésze (réz kilincsek, bronzveretek, tölgyfa ajtók) „bennfentes emberek” birtokába kerülnek majd, de eddig ezekért sem jelentkezett senki.

Maga az elbeszélő teszi fel a kérdést, amely enélkül is megfogalmazódna az érzékenyebb olvasóban: „Jelkép volna hát ez a holt vízre vontatott hajó, a teljes elhagyatottságban?” Ahogyan jelképesnek érezzük a novella két szereplőjét: a hadirokkanat éjjeliőrt és „vendégét”, a rossz külsejű csavargót, akiről később kiderül, hogy nem más, mint az a férfi, aki az éjjeliőr feleségét tizenöt évvel azelőtt megszöktette. Ők is „ki vannak vonva a forgalomból”, mint az egykor szebb napokat látott hajó.

A bevezető utáni első rész a környezetet, a cselekmény színterét írja le: „A Holtöböl, amelyet hosszú kőgát választ el a Nagyduinátlól, s magába gyűjti a végleg kirostált, halálraírt hajókat, ezen a nyesettfényű őszeleji estén a Kísértet-öböl elnevezést is kiérdemelte volna. Különös hajóaggastyánok, sőt hajómatrónák fekdütek ezen az alig rezzenő vízen, édes pocsolyszagban, mulatságosan elmúlt kémények erdeje, füstpamacskok emlékeivel, parancsnoki fülkék, temetőkből integető parancsnokokkal. Mint egy elvarázsolt, földön kívüli táj, megdermedt tárgyak bűvölete, holott az ég hasaalja Budapest fölött ezüstösen világít, egészen közelről.”

Ebben a környezetben végzi szokásos ellenőrző körútját Szomolányi Dávid, a féllábú éjjeliőr, nagy, elsúlyosodott testét végigvonszolva a kőgát koronáján, amikor az Izabella közelében gyors csillanás üti meg a szemét: mintha evezne valaki a hajó felé. De felszólítására nem érkezik válasz.

Dávid belép kis szolgálati házába, irodájába (mert afféle gondnoki szerepet is betölt a roncsstelepen). Ezzel a helyváltatással megkezdődik az elbeszélés következő jelenete. „Hivatalos asztala” mellett egy idegent talál, aki alázatosan magyarul szól, hogyan került oda, végül segítséget kér. Ettől kezdve a cselekmény végig párbeszédben zajlik, egészen a drámai befejezésig. A novellaíró Vészitől nem idegen a párbeszédes forma, hiszen drámaíróként, hangjátékok és tévéjátékok szerzőjeként is tevékenykedett (az internetes lexikon tizenöt színművét sorolja fel).

A beszélgetés során az ismeretlen bevallja, ő volt az, aki Dávid fiatal feleségét, Elvirát, ezt a „ropogós húsi” kis nőt annak idején elszerezte. Lassacskán Dávid is ráismer az „olajipari átvévre” (nevét sem ekkor, sem később nem tudjuk meg, mintha ez nem is lenne fontos). De már nem érez sem haragot, sem izgatottságot, sőt még az idegen kínálását is elfogadja: aprán-

ként megisznak egy unikumosüvegnyi szilvapálinkát (talán a helyzet fonákságát jelzi a nem ebbe az üvegbe való ital is). Közben egyre csak Elviráról beszélnek, milyen jó nő volt, s milyen csapodár. (A helyzet egy kissé emlékeztet Krúdy *Isten veletek, ti boldog Vendelinek!* című novellájára, amelyben a vendég végighallgatja Vendelin pincér elbeszélését megszökött kedveséről, majd elárulja, hogy ő volt az a „bolond falusi”, aki a nőt feleségül vette.)

Közben a két férfi egyre közelebb kerül egymáshoz, már tegeződnek is, és amikor éjjél felé elfogy a sligovica, Dávid meghívja vendégét az Izabella hajóra, hogy ott már az ő pálinkáját igyák, előbb vizespohárból, később csak a demizsonból. A téma továbbra is az, ami egyetlen közös témájuk lehet: Elvira. Már mindketten a padlón ülnek egymást átölelve. A vendég végre elmondja, hogy Elvira meghalt, sőt ő fojtotta meg, és most a rendőrök elől bujkál.

Ennek drámai fordulatnak kellene lennie, de már annyira részegek, hogy csak félszavakat váltanak, és közben rendületlenül isznak. Még felöltik a nő lila bugyija, a közös feleségé, akit hol „csillagvirág”-nak, „mandulamarcipán”-nak, hol „rohadt dög”-nek neveznek. Már nem is ülnek, hanem hevernek, szorosan átölelve egymást. Közben a gyertyák feldőlnek, viaszuk a hajópadlóra csorog.

Simon Zsuzsanna hívta fel a figyelmet arra, hogy Vészi Endre „írásainak nagy része öngyilkossággal, gyilkossággal, megőrüléssel, halállal – vagyis emberi-egzisztenciális és lélektani kudarcokkal – záródik” (Új Írás 1985/9: 87). Ezúttal sem történik másképpen: a hajó kigyullad, és a két eszméletlenségig ittas férfi, e furcsa „özvegyek” holttestét szénné égve találják meg a tűzoltók.

Az *Estély az Izabellán* kötet fülszövege – amelyet, meglehetősen, maga a szerző írt – így jellemzi az író novellisztikáját: „Vészi novelláinak hőse [...] szinte mindig a kisémbert. Az alulmaradó, a megalázható, a másoknak kiszolgáltatott. Ha ilyen alakra vagy emlékre bukkan, azonnal mozdul benne az emberi-írói ösztön: »hirtelen tudni akartam, miért volt az egész.«” (Az idézet a *Passzív állomány* című hangjátékból származik.) Ugyanez Simon Zsuzsanna megfogalmazásában: „a reménytelen sorsú kisémberek, a szeretet után vágyakozók iránti rokonszenv és együttérzés” készíti írásra. Hősei eleve magányosak vagy azzá lesznek, de mindenképpen „vésszes szeretethiányban szenvednek” (Rónay László: Új Írás 1982/9: 115).

Vészi Endre „alapjában véve morális indíttatású író” (uo. 115). Prózaírási, főként novellái „az élet mélyrétegeibe vezetnek, s végigjáratják velünk a poklokat, hogy ezen a keserves úton ébresszenek rá elmulasztott kötelességeinkre, apróbb-nagyobb vétkeinkre” (uo. 114). Ez indokolja, hogy elemzésünk elsősorban a novella tárgyi síkjára (cselekményére és jellemeire) irányult. De nem feledkezhetünk meg a nyelvi megformálásról sem, amelyet maga az író – nem erre az elbeszélésre vonatkozóan, hanem általános érvennyel – a következőképpen határozott meg: „Formában drámai zárttság, lélektani sűrítettség, stílusban a költői látás és az ezgakt próza egybeötvözése” (a *Látogatóban* című interjúkötetben).

A költői látás kapcsán emlékeztetnünk kell arra, hogy Vészi Endre költő is volt, sőt életpályájának bizonyos korszakaiban elsősorban költőnek tekintették. Ezt jelzi többek között az ismétlődő jelzők tudatos alkalmazása: „nyesettfényű őszeleji este” – „nyesettfényű őszi este”; „százlábú félhomály” – „százlábú homály”; az öregember „összeférelt szájkörnyéke” – „szétomló szája”. Ezek a költői jelzők metaforikus képzetársításon alapulnak, de a százlábú (fél)homály metonímiaként (érintkezési asszociációként) is értelmezhető.

Az író maga is tisztában volt az *Estély az Izabellán* című novellájának értékével, mert címét kötetcímként is felhasználta, és a novellát ennek a kötetnek a leghangsúlyosabb helyére, a legvégére tette.

Kemény Gábor

Ringer István régészt, a Kazinczy Múzeum igazgatóját kérdézi Balázs Géza

A Sátoraljaújhely fölött magasodó hegység – a Sátor-hegyek – szinte kínálták a lehetőséget a várépítésre. Sejtettük, hogy Sátoraljaújhelynek is volt vára, de nem tudtunk róla, mert a 16. században elhagyták, elfeledték, a természet eltiuintette. Am fennmaradtak iratok, amelyekből gyanakodni lehetett az egykori várra. Hogyan kezdődött a kutatás?

A régészeti feltárások megkezdéséig valóban csupán történeti adatokat ismertünk a várról, hiszen annak semmilyen fizikai maradványa nem maradt. Egyetlen szórványlelet volt ismert a Várhegyről: egy 1533-as vésett évszámmal ellátott kapuívalem. A vár okleveles anyagokból felvázolható története s a Várhegy platójának mérete azért azt sejtette, hogy egy igen jelentős emlékről van szó, ami ugyanakkor a lokális köztudatból is kiesett. A feltárásokat 2007-ben Sátoraljaújhely Város Önkormányzata kezdeményezte, azóta megszakítások nélkül folynak a munkálatok. Néhány éve már nemcsak tudományos kutatómunka, hanem állagvédelem s turisztikai célú fejlesztés is zajlik Újhely várában.

Hogyan azonosították a helyszínt, mit találtak az első alkalommal, amikor fölmentek a hegyre?

A helyszín azonosításával könnyű dolgunk volt, hiszen a 334 méter magas hegy elnevezése őrizte a vár emlékét. A terület ugyanakkor szinte áthatolhatatlan bozóttal, fákkal volt benőve, nagyon nehéz volt tájékozódni. Valójában még a kilátás sem volt élvezhető ekkor a hegyről. A munkálatok első lépése tehát a plató területének kitisztítása volt. Ezt követően indultak meg a műszeres mérések, a geodéziai felmérés, a részleges geofizikai kutatás. Izgalmas és inspiráló volt az, hogy vajon ennek az óriási munkának lesz-e eredménye. Ez a vibráló izgalom persze most is jellemzi a munkát, nagyon jó azt megélni, ahogyan évről évre bomlik ki a vár az évszázados törmelékhalomok alól, s egy olyan vár ébred lassan újra a város felett, amelynek létezéséről azelőtt néhány szakembert leszámítva senki sem tudott.

Több mint egy évtizede folyik a feltárás, ma fentről egy nyílhegy alaprajzú, vastag fallal övezett, talán lakótoronnyal is rendelkező, nagy kiterjedésű várról van szó – amely talán nagyobb is mint a többi, már ismert zempléni vár... Mi biztosit tudunk a történetéről?

A várról tudjuk azt, hogy a tatárjárást követően épült fel, királyi parancsra. Építtetője vagy IV. Béla vagy elsőszülött fia, a későbbi V. István lehetett. A vár egészen az Anjou-korig királyi magánbirtok volt, a pataki királyi erdőuralom vára és igazgatási központja. Árpád-házi uralkodóink közül több is megfordult benne. A későbbi királyi eladományozások során jelentős főúri családok birtokolták, így a Perényi és a Pálóci család tagjai. Utolsó ismert gazdája Perényi Péter koronaőr volt, aki a szomszédos Sárospatak várát is felépítette. A vár a 16. század derekán dőlhetett romba, s bár egy ideig még bizonyosan használták valamilyen formában, de lassan az enyészeté lett.

Mivel a várat a 16. században elhagyták, de úgy látszik, nem fosztották ki, ezért meglehetősen nagy mennyiségű leletanyag került elő. Melyek a legértékesebb vagy legizgalmasabb tárgyak, amelyekből már kiállítás is látható az újhelyi Kazinczy Múzeumban?

Valóban meglepő számomra is az a „leletbőség”, amely ezt a várat jellemzi. Ez távlatosan tudományos szempontból is igen jelentős körülmény, hiszen a múzeum gyűjteményében egy óriási egység számú régészeti anyag került nyilvántartásba, melyből kiállítások, szakdolgozatok, disszertációk szülehetnek a jövőben. Az eddigi leletanyagból kiemelkedik egy építési áldozat, melyet a vár északi részén találtunk. Egy kereszt alakú fenékbélyeggel ellátott, bordázott peremű, szájával lefelé el-

helyezett edényke alatt egy tyúktojás és V. István pénze hevert. Vélhetően rituális céllal rejtették ezt el a vár első építői, s mintegy 750 évig hevert a földben, mígnem megtaláltuk ezt a különleges „időkapzsulát”. Egy másik, nagyon izgalmas leletet nemrégiben találtunk. Ez egy címerkő, melyen a Pálóci és a Rozgonyi családok címerképe fedezhető fel. Elképzelésünk szerint a várat birtokló Pálóci Imre lovászmester és Rozgonyi Dorottya közös családi címeréről lehet szó, mely a 15. század utolsó harmadában készülhetett.

2021 végén zárul az első feltérési szakasz: ekkortól látogatható is lesz a vár. Mi vár a várbarátokra?

A vár északi harmadán turisztikai fejlesztés valósul meg, melynek leghangsúlyosabb eleme a feltárt romok bejárhatóságát s a feltároló panoráma megtekintését biztosító modern kilátósétány lesz. Ez a terv nagyon megosztó, sok várbarát számára, akik egy rekonstruált várban bíztak, mindez komoly csalódást jelent. Mi azonban a napjainkban divó modern kori várépítkezésekkel szemben azt valljuk, hogy etikusabb magatartás egy hipotéziseken alapuló várrekonstrukció helyett az, ha az eredeti romokat restauráljuk, állagvédelemben részéssítjük, s a 21. századi ember fejével gondolkozunk a saját múltunkról. Ez egy formabontó megoldás, s mint olyan, a megvalósulása után is borítékolhatóan megosztó lesz. A választás lehetősége azonban adott: ha valaki inkább kosztümös hagyományörzőket, tömjénfüstöt és várpótlékokat keres, számos lehetősége kínálkozik erre szerzte az országban. S ezek a lehetőségek ráadásul nem is zárják ki egymást.

A feltárást a PIM Kazinczy Múzeuma vezeti. Ez a múzeum idén másodszor lett Az Év Múzeuma... Minek köszönhető ez a kitüntetés?

Múzeumunk valóban másodszor lett Az Év Múzeuma viszonylag rövid időn belül, s ez talán egyedülálló ennek a rangos szakmai díjnak a történetében. A díjak számomra azért fontosak, mert arra figyelmeztetnek, amiben még fejlődniünk kell. Nagyon sok ilyen terület van, s bár a jelek szerint helyes úton járunk, nem állunk meg. Ahogyan a vár ásátását és bemutatását, úgy a múzeum fejlődését is egy hosszú folyamat jellemzi. Ebben számomra maga a folyamat az inspiráló.

Idén átkerült a Kazinczy-kiállítás a szomszédos széphalmi Magyar Nyelv Múzeumba. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum a jövőben mivel várja a látogatókat?

Évek óta dédelgetett tervünk a PIM-es (Petőfi Irodalmi Múzeum) társintézményünknek számító széphalmi Magyar Nyelv Múzeumával, hogy egyfajta profilsztérválasztással egymást erősítve szolgáljuk a régió múzeumügyét. Széphalmon a nemrégiben megújult Kazinczy-kert mellett egy remek kiállítás is nyílt, az intézmény méltó helyszínévé vált a Kazinczy-életmű és -kultusz ápolásának. Mi az erősödő régészeti és már meglévő természettudományi profilunk mellett a várostörténeti kutatásokra helyezük a hangsúlyt. Sátoraljaújhely ropant gazdag történeti múlttal rendelkező zempléni város, egykori vármegyeshely, melynek újkori és 20. századi történelme számos magasságot és mélységet tartalmaz. Ezeket a korszerű muzeológia eszközeivel bemutatni nem kis kihívás, s most éppen ezen dolgozunk. A tervek szerint novemberben nyílik meg az új várostörténeti kiállításunk, mely a kiegyezéstől a rendszerváltásig mutatja be a város történetét.

Névjegy: Ringer István régész, 2014-től a PIM Kazinczy Múzeum (Sátoraljaújhely) igazgatója. Legutóbbi könyve: Egy eltűnt vár nyomában I. Régészeti kutatások a sátoraljaújhelyi Várhegyen 2007–2017. Pro Urbe Sátoraljaújhely díjas (2016), a Kazinczy Társaság alelnöke.

„Kitalálták, hogy ami a múltból maradt ránk,
az elfogadhatatlan és sértő lehet...”

Szakály Sándor történész, a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatóját kérdezi Balázs Géza

A rendszerváltozaskor tréfásan azt mondták a történettudományra, hogy mostantól minden másképp volt... Ez mondjuk igaz is az 1956. („sajnálatos”) októberi események (a pesti szlengben: ose) megnevezésére. Nekem kezdetektől fogva nyelvileg is furcsa, erőszakolt az „ellenforradalom” kifejezés. Hogy alakult ki, és van-e létjogosultsága bármikor is a magyar történelemben?

A minden másképp volt jó megfogalmazás, de nem teljesen helytálló. S mindjárt az elején: rendszerváltás, rendszerváltozás, rendszerváltoztatás? Magam az utóbbira szavazok, mivel úgy vélem, hogy többek összefogásának az eredménye. A rendszerváltás esetében voltak és vannak, akik a fehérműváltásra gondolnak, míg a rendszerváltozás azt jelenti, hogy önmagától változtak meg a dolgok. Az ellenforradalom kifejezés a Kádár-rendszerben 1956 népfelkelését, forradalmát, szabadságharcát – magam ilyen hármas tagolást vélek – jelentette. Azt igyekeztek bizonyítani, hogy a „jó” forradalmat 1945 után a magyarországi kommunisták békés (?) úton megvalósították. Ami pedig ez elleni, az a „rossz” ellenforradalom. A forradalomnak és ellenforradalomnak mindig a tartalmát kell vizsgálni. A két világháború közötti Magyarország büszkén hangoztatta ellenforradalmi mivoltát, ludovikás ellenforradalomról beszéltek, mivel az Kun Béláék „forradalma”, kommunista diktatúrája ellen irányult, és ezért pozitív értelemmel bírt. Egyébként beszélgettem az azonos egykori, a fegyveres harcokban is részt vevő '56-osakkal, akik azt mondták: ha Rákosiéké forradalom volt, akkor mi büszke ellenforradalmak vagyunk. A történészek szerintem egyetértenek abban, hogy 1956 tizenhárom napja: népfelkelés, forradalom, szabadságharc. A történelem során úgy alakult, hogy a forradalmat pozitív jelentésűnek vélik, az ellenforradalmat negatívnak, bár ellene szól, hogy 1917 bolsevik „forradalma”, az 1919-es „magyar proletárforradalom” (puccsjellegű hatalomátvitel) vagy a mostanában lezajlott „arab forradalmak” nem tekinthetők pozitív eseményeknek.

A felszabadulás szót már a szocializmusban is sokan kifigurázták „fél szabad dúlás” formában. Mi ma az elfogadott megnevezés?

Emlékeimben él még az egykori mondás: tatárdulás, törökdulás, felszabadulás. Magam az 1944–45-ös időszakra mindig a következőket mondom: a szovjet Vörös Hadsereg csapatai elfoglalták Magyarországot, és ott megszállókként működtek. Elég megnézni a szovjet katonai hatóságok korabeli felhívásait, az általuk kiadott rendeleteket. Ez a tény, és ezzel nincs semmi baj. A háborúban a győztesek mindig így jártak el, így viselkedtek. Hogy a politika később miért „fogalmazta át” a tényeket? Mert egy előző Magyarország helyett egy másikat igyekeztek építeni, és ki kellett (volna) derülnie annak a nem létező ténynek, hogy a magyar társadalom tagjainak döntő többsége örömmel várta a „felszabadítókat” – akikről elég gyorsan kiderült, hogy megszábadítók voltak (értsd: óra, ékszer, csizma, zeneszerszám, kerékpár stb.), és felszabadulás történt. Egyébként a felszabadítás lenne ebben az esetben is szerencsésebb, mert azt mások (a szovjetek) hajtották végre, míg a felszabadulás az önerőből történik. Ma sincs általánosan elfogadott meghatározás. A történészek többsége úgy véli, hogy a szovjet Vörös Hadsereg segíteni jött, békés, új, független, demokratikus Magyarországot felépíteni... Erre azonban az 1945 utáni évek történéseit tekintve sok minden elmondható, csak a demokratikus, a független nem. Ezért én elfoglalást, megszállást mondanék.

Több társadalomtudományban okoz nyelvi nehézséget a cigány ~ roma megnevezés. A történettudományban hogy kezelik a sváb, a tót, az oláh megnevezéseket?

Szülőfalumban a roma kifejezést soha nem hallottam. Talán a rendszerváltoztatás után kezdett beszívárogni a magyar nyelvbe. A cigány szóban semmi sértőt nem találok. Az egykoron a falumban élt cigányok, illetve az iskolában iskola- és osztálytársaim körében sem okozott gondot ez a kifejezés. Az általad említett sváb, tót, oláh – és a nem kérdezett rác – kifejezések sem sértőek. Egykoron ezt a kifejezést használták a Magyarországon élő más nemzetiséghez tartozók megnevezésére. Ha valaki a korabeli hivatalos kiad-

ványokat megnézi, akkor ezekkel a megnevezésekkel találkozhat. A mai történetírásban azonban már a XIX. század második felében meggyökeresedett kifejezéseket használják. A sváb azért is érdekes, mert a Magyar Királyság területére betelepített németek között voltak svábok, és voltak szászok. Ők magukat is megkülönböztették, a mai Felvidéknek nevezett területeken élő szászokat cipszereknek nevezték, maguk is önmagukat így. Az erdélyiek a szászok, a dunántúliak, illetve a Bánátban és a Bácskában élők pedig a svábok voltak. Anyai ágon a családom sváb volt. Ők így nevezték magukat, és semmi kivétnevalót nem találtak benne. Valakik kitalálták, hogy minden, ami a múltból maradt ránk, az elfogadhatatlan és sértő lehet. Ha így folytatjuk, akkor a népdalokból, viccekből, étlapokból el kell tüntetni a ráccokat, svábokat, cigányokat... Rácponty, svábatyú, cigánypecsenye...

Jól gondolom, hogy a történészek néha mintha öncélből „lovagolnának” egy-egy kifejezésen, mintha a madáchi homousion, homoiusion probléma ismétlődne meg?

Szerintem nem. A megfelelő kifejezések használata nem öncél – nálam biztosan nem az –, hanem a tényekhez és az adott korban használatos kifejezésekhez való ragaszkodás. Mondok egy példát. Rendszeresen leírják kollégák, újságírók, olvashatjuk szakmunkákban, hogy 1941. június 27-én Magyarországot hadat üzent a Szovjetunió. Ez nem igaz! Azzal ütök el, hogy miért kellene azt mondanunk – ami egyébként a tény –, hogy a magyar királyi kormány megállapította, hogy az országot ért, nem provokált támadás következtében Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállt. (Nem szó szerinti, de pontos idézet.) Miért lényeges ez? Mert aki a kérdéssel foglalkozik, annak ismernie kellene, hogy a hadüzenethez kinek volt joga, és milyen formában lehetett azt „kinyilvánítani”. Ez ugyanis túlmutat a „nyelvi játékon”. Itt a felelősség kérdéséről és jogszerűségről van szó. A hadüzenet államfői jog- és hatáskör, amelyhez – a békekötéshez hasonlóan – a mindekorai minisztérium (ez akkor a minisztertanácsot jelentette) és országgyűlés hozzájárulását ki kellett kérni. A hadiállapot beálltának bejelentését a miniszterelnök megejtette, amelyet az országgyűlés tudomásul vett, de szó sem volt magyar hadüzenetről, főleg nem törvénytelenről! 1945-ben viszont ezen tények – meglátáson szerint szándékosan – „pontatlan értelmezése” okán embereket ítél el a népbíróság. Egy szöveg helytelen értelmezése történelmi tévedéseket, pontatlanságokat, sőt tragédiákat okozhat.

Mi az, amiről nem szokás ma vitatkozni?

A normális párbeszéd mindenki számára fontos lenne. A gond az, ha a párbeszéd helyett a vitapartnerek perbeszédet tartanak. Ezért is lényeges a pontos fogalmazás, és nem kell nagyvonalúan átlépni a kisebb tévedéseken sem, ami egyébként valamennyiünkkel előfordulhat. Akadnak, akik úgy vélik, hogy bizonyos témákról nem lehet érdemi vitát folytatni. Pedig kellene. Hiszen semmi nem fekete-fehér. Gondoljunk a rendre előkerülő, Nagy Imre, Horthy Miklós személyét érintő vitákra és így tovább! Egy személyes példával illusztrálnám azt, hogy adott esetben egy pontos, szakmailag hiteles kifejezés használata mit eredményezhet. 1941. július–augusztusában Magyarországról mintegy 17-18 ezer rendezetlen állampolgárságú személyt – szinte kivétel nélkül zsidókat – toloncoltak ki a magyar királyi honvédség által elfoglalt szovjet területekre. Ezt az intézkedést én „idegenrendészeti eljárásnak” neveztem, mivel a kiutasítás, kitoloncolás egy ilyen eljárás eredménye. Mi lett ennek a következménye? Holokauszttagadónak, antiszemitának nevezték, sőt feljelentett az egyik párt politikusa. Amíg a más véleményen lévők, más álláspontot képviselőket szakmai érvek helyett politikai bunkósbotokkal és megbélyegzéssel akarják elhallgattatni, addig érdemi párbeszéd nem lesz.

Milyen nyelvi útravalót adott szülőhelyed, Törökkoppány?

Ha az ember nem foglalkozik a nyelvvel, csak használja azt, és reményei szerint elfogadható módon, akkor legfeljebb azt tudja mondani, amit egyetemista koromban magyar szakos társaim mondtak: milyen szépen ejtem ki a zárt és a nyílt e-ket. Természetesen én is használtam a jön helyett a gyűnt. A húszas éveimben visszatérve a szülőfalumba akarva-akaratlanul előjöttek a hazai kifejezések. Törökkoppányban az abált szalonna kövesztett vagy küjesztett. Ha nagyanyám azt mondta: üjeje (övé), azt a magyar-olasz szakos barátnőmnek le kellett fordítanom. A ministráns értelem szerinti miniszter volt, így magamról elmondhatom, hogy nyolc évig miniszter is voltam. Büszke vagyok a somogyi nyelvemre, amely a zalaihoz áll közelebb, és nem esik távol a köznyelvtől sem.

Solohovtól Versinyinig

„A Svéd Akadémia eddig kilenc alkalommal emelte ki a díjazott egy alkotását, például Thomas Mann esetében A Buddenbrook házat, Ernest Hemingway-nél Az öreg halász és a tenger-t, Mihail Szolohov esetében pedig A Csendes Don-t” – olvasom a napi hírt Bob Dylan irodalmi Nobel-díjának átadása apropóján.

Vicces vagy tragikus? Még nem tudom eldönteni, még akkor sem, ha eltekintünk a mondat sutaságától. Nyilvánvaló, hogy a hír fordítója és megfogalmazója még nem élt akkor, amikor Solohovot Solohovnak hívták Magyarországon, és azt gondolta – bizonyára angolból fordítva –, hogy az s betűt sz-nek kell ejteni.

Ánya és Tánya

„Az oroszországi Krasznouralsk város közelében állítólag van egy tó, amelynek narancssárga a vize a hihetetlen koncentrációjú szennyezéstől... Vladimir Vershinin, a helyi Természettudományi Intézet kutatója biztosra veszi, hogy a környezetszennyezés okozható az ott élő békák mutációjáért” – olvasható az egyik online felületen. Sajnos, szó szerint így jelent meg a hír, mintha nem látta volna olvasószerkesztő – igaz, ez a szakma is kimúlik lassan. Igen, Krasznouralszk az a város, és Vlagyimir Versinyinek hívják a tudóst. A szerző bizonyára egy angol nyelvű szövegből vette át az orosz vonatkozású tudományos hírt, és nem ugrott be neki, hogy ez a Vershinin „ugyanaz” a Versinyin, aki ezredes Csehov Három nővérében. No meg, ha tudta volna, hogy az orosz neveket többnyire fonetikusán írjuk! Azért többnyire, mert a magyarban sem tudjuk – vagy akarjuk – mindig pontosan visszaadni az eredeti kiejtést, mert az félreértésekre adna okot, lásd a klasszikus anya-Ánya, tanya-Tánya példákat. A dolgot bonyolítja, hogy ha igazán ragaszkodnánk a kiejtéshez, akkor Krasznouralszk lenne a város leírva, merthogy a magyar *a* nem ugyanaz, mint amilyent az oroszok a városuk nevében ejtenek, mégis Krasznouralszknak írjuk.

Gigasztárok a világszínpadokon

Amióta az orosz művészek még többet utaznak külföldre, mint a szovjet időkben, és meghódították a világ nagy koncert- és operaszínpadait, gyakori, hogy a meghívó fél nem írja át a nevüket úgy, ahogyan a magyar nyelvben szokás az orosz szavakat. Maradnak a világszerte többnyire márkaként, brandként használt névnel, amit a művész is megkövetel, és ami világszerte megjelenik a hatalmas plakátokon. Mindez érthető.

Anna Netrebko, aki ma a világ talán legnagyobb operaszínpadja, és óriási sikerrel lépett fel a közelmúltban Budapesten, nem így ejti ki a saját nevét, mi mégis így ismerjük. Egyes magyar online felületeken Nyetrebkónak írják a nevét, ez már jobban hasonlít a kiejtett szóhoz, de még így sem teljesen pontos, hozzávetőleg Nyitrebkának kellene ejteni és írni, figyelembe véve a hangsúlyokat.

Őt a férje is elkísérte Budapestre, aki szintén kiváló operaénekes – vele „nyelvtanilag” már bonyolultabb a helyzet. Yusif Eyvazov ugyanis nem orosz, hanem azeri. Nevében az ipszilonok azt takarják, hogy a sok nyelvben nem létező j betűt másképp nem nagyon tudta volna visszaadni. Igaz, a magyar j-vel se jutott volna sokra, azt ugyanis számos nyelvben dzs-nek ejtik...

Mi a Múpa álláspontja ebben az ügyben? Kérdésünkre a jeles intézmény sajtófőnökétől írásban azt a választ kaptuk, „nálunk az az alapszabály, hogy a magyar helyesírás szabályai szerint magyar fonetikus átírásban használjuk

az orosz neveket. Ez alól két kivétel van: Stravinsky és Rachmaninov, ők mindketten életükben és végakarataukban is meghagyták, hogy latin betűs verzióban ezt az írásmódot kell használni”.

A közelmúltban mutatták be Magyarországon a Gagarin című orosz filmet, amely a világ első űrhajósának életét mutatja be. A stáblistánál látszik, hogy aki rátette egy magyar nyelvű honlapra, nem tudja, hogy az orosz neveket fonetikusán írjuk le. Andrej Dmitrijev és nem Andrej Dmitriev, és persze Jaroszlav Zsalyin és nem Jaroszlav Zhalnin, valamint nem Vladimir Steklov, hanem Vlagyimir Szteklav. Persze a Vlagyimir beugorhatott volna az orosz államfő nevéből, de nem ugrott...

Mindennek háttéréhez hozzátartozik, hogy ma már az orosz állampolgárok útleveleiben a név angol megfelelője is szerepel, hiszen több mint húsz éve nyílt meg előttük a világlátás, valamint a külföldön való munkavállalás lehetősége. A cirill betűs neveket azonban nem tudják elolvasni, de kimondani sem az európai vagy amerikai határellenőrzésnél vagy akár a hétköznapi életben.

A színészek esetében pedig még inkább fontos a nemzetközi szintre való kilépés – és a neten is többnyire latin betűs formában keresnek rájuk az érdeklődők.

Okostelefonon számít-e az ékezet?

A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása című kézikönyv a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának és Szláv Nyelvészeti Bizottságának kezdeményezésére és jóváhagyásával készült. A könyv 1985-ben jelent meg, újabb, módosított kiadás azóta nem készült – olvasom a Wikipédiában. Nos, több mint 30 év telt el azóta, ami nagy idő. Az orosz nyelv kötelező oktatásának régen vége, kevesen tanulják ezt a szláv nyelvet, és alig hallanak valamit az iskolában az orosz történelemről és irodalomról.

Pedig jó lenne néha kézbe venni az írással foglalkozó embereknek ezt a kötetet, mert ismerteti a cirill betűs szláv nyelvek – köztük az orosz – neveinek magyar átírási szabályait. Ezenkívül példatárakat is tartalmaz, no meg felsorolja a szabályt erősítő kivételeket is. Ezért bizony sokszor lehet rá szükség.

Vagy mégsem? Sokan mondhatják, hogy ma, amikor az újságírók okostelefonon írják tudósításaikat – esetleg egy terrortámadás elől valahol elbújva vagy egy háborús zónában –, még arra sincs idejük, hogy bajlódjanak a nagy- vagy kisbetűkkel, esetleg az ékezetekkel!

Ám ha nem ilyen rendkívüliek a körülmények, talán megkövetelhető a tollforgatóktól, hogy tisztában legyenek az átírási szabályokkal, mert előfordulhatnak ma is olyan nevek egyes szövegek környezetben, mint Botvinnik, a sakkozó, Lenin, Sztálin, netán a Patyomkin cirkáló.

Iván és Ivan

Azt sem árt megjegyezni, hogy az idegen eredetű orosz nevek egy kisebb csoportja – például Herzen, Richter, Eisenstein, Ehrenburg – kivételt képez. Az uralkodók nevét többnyire nem átírjuk, hanem magyarra fordítjuk, például Katalin cárnő, I. Péter, IV. Iván, és persze II. Erzsébet angol királynő. Az orosz Иван nevet azonban minden más esetben szabályosan átírjuk, például Ivan Turgenyev.

Nem fordítjuk le viszont az Alekszej, Dmitrij, Vaszilij carneveket. (Ezek a régebbi szövegekben néha előfordulnak lefordítva is: Elek, Demeter, Vazul). A cárok nevén kívül az egyházi személyek és a szentek nevének fordítása is előfordulhat a szabályos átírás helyett.

Elek Lenke

Mi az az *apritékolás*?

A XI. kerületi Önkormányzat *apritékolási* akciót hirdetett 2021 tavaszára (is): nagy teljesítményű ipari ágdaráló, ágapritó gépek bérbeadásával biztosította a kertekben felhalmozódott ág- és gallyhulladék *apritékolását* és elszállítását. Az *ágapritási* szolgáltatást igénybe vevő XI. kerületi lakók között előnyt élveztek azok, akik vállalták, hogy a keletkezett *apritékot* nem szállítatják el, hanem újrahasznosítják, hiszen a *faapriték*, fadarálék kiváló szerves anyag, egyrészt talajjavításra alkalmas: a gallyak, nyesedékek a bomlás során értékes tápanyaggal (humusszal) látják el a kiskerti növényeket, másrészt talajtakarásra jó: az *apriték* ugyanis nem engedni kiszáradni a talajt, gátolja a gyomnövények elszaporodását.

Újbuda Önkormányzatának felhívását olvasva elsősorban maga az *apritékolás*, a többszörös képzéssel keletkezett szakszó (neologizmus) keltette fel a figyelmemet. A szóalak töve az *apró* melléknév, amelyhez négy képző is kapcsolódik:

apró + (1) *-ít* + (2) *-ék* + (3) *-ol* + (4) *-ás*

(1) *-ít*: igét képez a melléknévi alapszóból (*aprit-ít*),

(2) *-ék*: 'a cselekvés eredményé'-t jelentő főnevet hoz létre az *aprit* igéből: *aprit-ék* (vö. *marad-ék*, *hasad-ék*, *szakad-ék*, *halad-ék*, *habar-ék*, *jegyz-ék*, *kever-ék*, *vegyül-ék*),

(3) *-ol*: az *apriték* főnévből ismét igei jelentést hoz létre (*apriték-ol*) és

(4) *-ás*: 'cselekvés' jelentésű főnevet hoz létre az *apritékol* igéből (*apritékol-ás*).

Az *aprit-ék-ol-ás* derivátum szabályos morfológiai műveletek eredményeként jött létre, néhány érdekességgel szolgál azonban, például:

• Az *-ít* képző az *apró* melléknévhez nem a szokásos módon, ti. nem a melléknév teljes tövéhez, hanem annak csonka változatához (*aprit-*) járul (vö. *fekete* ~ *feket-ít*, *barna* ~ *barn-ít*).

• A 'cselekvés, történet eredménye' jelentésű *-ék* képző ma már nem tartozik a termékeny (produktív) képzők közé. Ebben a jelentésben sokkal gyakrabban találkozunk az *-At*, *-mÁny*, *-vÁny* képzős fővevekkel (vö. pl. *dolgoz-at*, *köt-et*; *kioszt-mány*, *csatol-mány*; *utal-vány*, *marad-vány*). Termékenynek ugyan már ezek a képzők is alig-alig mondhatók, de a velük korábban nagy számban megalkotott derivátumok még mindig gyakoriak a mai magyar nyelvhasználatban.

• Az *apriték* lexémán kívül nem találtam olyan 'cselekvés eredménye' jelentésű *-ék* képzős főnevet, amelyből *-(V)l* képzővel (újabb) ige keletkezett volna, úgy tűnik tehát, hogy az *-ék* képzős formákból újabb igealakot nem szoktunk létrehozni. A nyelvészetben szabályosnak mindig a többség által mutatott „viselkedést” tekintjük, azt, ami termékeny mintát ad az újabb szóalakok létrehozásához. Az *aprit-ék-ol-ás* hiába felel meg a szerkezeti és a szemantikai transzparenciának, szabálytalannak tűnik: nincs társa saját nyelvtani alrendszerében. Mivel nincs pl. **marad-ék-ol*, **jegyz-ék-el*, **kever-ék-el*, **habar-ék-ol*, ezért az *aprit-ék-ol* voltaképpen hapax, minden bizonnyal ezért is érezzük szokatlan, furcsa formának.

Az könnyen belátható, hogy az *apritékol* igére szükség van a kikövetkeztethető 'apritékot, fadarálékot készít' jelentésben. Az *apritékol* jelentése tehát nem azonos a szókincsben már régóta jelen levő *aprit* ige jelentésével.

Az *aprit* jelentései:

1. 'Valamilyen nagyobb, tömör testet apró részekre, kisebb darabokra vagdal, metél, tördel, zúz', pl. *tüzelőt, hagymát, húst, dohányt, káposztát, tököket, répát*.

2. 'A kisebb darabokra tördelt, vágott, metélt dolgot beletesz valamibe', pl. *kenyeret aprít tejbe, a krumplit a levesbe aprítja*.

3. 'Ellenfelet, ellenséget kaszabol, karddal öldös a csatában', pl. *Kinizsi Pál nagy erejével csak úgy aprította a törököt*.

Az *apritékol* ige jelentése:

'Apirtékot, azaz fadarálékot állít elő ún. apritékfából (a tavaszi-őszi időszakban a keletkező nyesedékekből, ágakból, gallyakból) faapritó, -daráló géppel'. Ez a biomassa (humusz, komposzt) egyik tipikus szemcsés változata.

H. Varga Márta

OLVASÓINK ÍRJÁK

Cigány és/vagy roma? – Makovecz Imre véleményével is

Több évtizedes problémát hordozunk magunkkal... A magyar *cigány* szó már az 1700-as magyar levelezésekben, anyakönyvekben is előfordul, s a jól ismert – bizonyítottan Indiából elvándorolt – népcsoportra vonatkozik. Jellemzően a sötétebb bőrszín megnevezésére szolgált. Főnévként és melléknévként egyaránt használták és használjuk ma is. (Maga a szó valószínűleg román eredetű, hasonlóan a *cigája* juh fajta kormos, fekete fejének színmegnevezéséhez.)

Általános cigány nyelvű megfelelője a *roma*, eredeti jelentése: emberek (*Wikipedia*). Ez is használható főnévként és melléknévként egyaránt. Szép magyar nyelvünkben azonban nem igazán helyénvaló az ilyen jelzős kifejezés, mint pl.: van egy *roma* barátom. Helyesen: van egy cigány barátom. Mint ahogy azt sem mondjuk, hogy van egy „*inglis*” (angol) vagy „*dajes*” (német) barátom. Tehát hagyjuk meg a *roma* kifejezést a hivatalok, hivatalos szervezetek megnevezésének, pl. Megyei Roma Önkormányzat stb. (Bár itt sem lenne pejoratívabb a Cigány Önkormányzat. Egyébként az Országgyűlés kisebbségi roma önkormányzati szószólója is vegyesen használja a cigány és roma kifejezést.)

Véleményemmel összecseng, azt megerősíti néhai Makovecz Imre szigorú „*ítélete*”, amikor Szegeden egyik előadása után az egyik kérdező *cigány* helyett *romát* mondott a kérdésében... Az

ikonikus építész kikérte magának: ha van szép magyar szavunk, ne használjunk idegent! Utána még hozzátette, hogy igen sok derék cigány emberrel volt dolga építményei tervezésekor, kivitelezésekor, és ők sem mondanak *romát* az otthoni, családi beszélgetéseikben, ha magyarul megy a társalgás.

Engedtessek meg nekem egy igaz történet, amely személyemmel is kapcsolatos. Próbálom rövidre fogni... Amikor az 1992-es Sevillai Világkiállításra készülődve engem kértek meg, hogy a magyarországi kultúra bemutatására szolgáló magyar magnószöveget – amelyet a szegedi múzeumigazgató, Trogmayr Ottó és Makovecz Imre készített – kellett spanyolra fordítanom, a *cigány* szó spanyol szótári megfelelőjét használtam: *gitano*. Ezt a magyarul kevésbé tudó spanyol anyanyelvi lektor is természetesen jóváhagyta, de zárójelben odairta magyarázó szövegként: *gipsy, roma*. Amikor a végleges összeolvasásnál magam is szerepet kaptam, láttam, hogy Makovecz Imre még a spanyol magnószövegből is kihúzta a zárójeles *gipsyt*, és a *romát* is, így csak a *gitano* maradt meg, helyesen. Ezt a családommal én is megtapasztaltam, amikor a világkiállításra kimentünk, és a csodálatos öttornyú magyar faépítményben meghallgattuk a végleges bemutatkozó hangfelvételt. A magyar nyelvű változatban helyesen csak a *cigány* szó szerepelt, és a spanyolban a *gitano*.

Mindent összevetve – tudom, tudjuk – nap mint nap érzékeljük, hogy a nyelv állandóan változik... De ha van az idegen szónak kiváló magyar megfelelője, akkor azt használjuk! Lelki fülemmel hallok Makovecz Imre szavait: a magyar embernek nem *roma* a *cigány*! (Csak mellel jegyzem meg, a világhírű organikus építész, a szakmájához tartozó folkloritások kiváló ismerője és felhasználója halálának 2021. szeptemberében volt a 10. évfordulója.)

Palágyi András, Szeged

A varázsszemtől a csesznye cédéig

Gyerekkori emlékem a rádiókészülék bekapcsolás után szétnyíló, majd összeczáró zöld fénysávja, a *varázsszem*. Ez a készülék hangolászjelzője volt, a záródás a beállítás helyességét jelezte. A varázsszem a rádió egyik elektroncsöve, magát a vevőkészüléket, ha jól emlékszem, „hat plusz egy csöves”-nek emlegették, ez a világháború előtt készült Orion rádió minőségére utalt. A *varázsszem* szó a köznyelvi használatból jó szerrel kivesszett az elektroncsöves rádiókészülékkel együtt. Ezt jelzi az is, hogy csupán a hatvan évvel ezelőtti értelmező szótárban szerepel, a későbbi szótárakba már nem vették föl a szerkesztők, akik bizonyára tudták azt is, hogy a rádiókészítő és -javító szakma a *hangolászjelző* szakkifejezést is használta (és használja bizonyos helyzetekben).

Hasonló jelző elektroncsöveket építettek be némely lemezjátszóba és egyes magnetofonokba is. A (szép)irodalom itt-ott őrzi a szót, például Lászlóffy Aladár *Papírrepülő* című, a gyermek- és serdülőkorra emlékező, 1973. évi regényében valamilyen lemezjátszó kapcsán szerepel: „Szerencsére most Lacira kell rászólni, hogy ne tegye tönkre a lemezt. [...] – Na látod, nem indul. – Nem értem. A *varázsszem* ég. Mit csináltál vele?” Debreczeny György 2019-ben megjelenő versében hasonlóképpen: „Wagner Hitlert hallgat a rádióban | pislog pislákol a *varázsszem*.” Ugyancsak a rádióra utal a hírek hallgatása kapcsán ez a szövegrész egy regényből: „Mindig egyedül hallgatom a híreket. A hirtelen kigyulladó *varázsszem* porzó fénycsíkot vágott a műterem vörösebe. A téglatest, amit a levegőből kihasított magának, zöldesvörös lett [...]” (Gergely Agnes: *A tolmács*, 1973). A Marosvásárhelyi Rádió 2016-ban *Varázsszem* címmel hirdetett rádiós irodalmi pályázatot.

A lemezjátszót mint hangrögzítőt berendezést a magnetofonok meglehetősen háttérbe szorították. Akinek magnetofonja volt, maga is rögzíthetett mindenfélét: beszédhangot, zenét, madárdalt... „A [szoba]sarokban *magnetofon*, szép, fekete szemű stewardess játszott vele halkán [...]” – írta Fejes Endre 1964-ben a *Rozsdatemetőben*. Még a gyermekirodalomban is megjelenik a szerkezet: „de a kis Rece már kilépett a fa mögül, már ott is állt a létra aljában. Süle kezébe nyomta a magnetofont, a mikrofont a markába fogta, és felszólt a létrára: – Jó napot kívánunk! A Gyermekrádió munkatársai vagyunk” (Csuksás István: *Keménykalap és krumpliorr*, 1983). A mágnesezhető szalagra rögzítő és visszajátszó készülék terjedése magával hozta nevének – angol *magnetophon* – köznyelvi alakváltozatát: *magnó*: „[...] nézem, amint féloldalra dőlve, hunyt szem-

mel, takaródon a most szinte lassított ütemben mozgó ujjaidal, hallgatod a magnót [...]” (Somlyó György: *Arnyjáték*, 1984).

A számítógépek elterjedése a lemezjátszók és a magnók használatát csökkentette. Az előbbiekhöz használatos bakelit-lemezeket a CD (az angol *compact disc*) váltotta, a köznyelven: *cédé* (*lemez*). Ezen digitális technikával nem csupán hang, hanem kép, szöveg és egyéb adat is rögzíthető (házilag is), illetőleg leolvasható (lézersugárral). A zenei cédé hangminőségét túlságosan tiszta hangzása miatt – különösen a klasszikus zene kedvelői – szokták elmarasztalni a bakelitlemez lemezjátszókkal szemben. „[...] a CD méretével is olyan képzetet kelt, mint egy pörgő facsiga, nem beszélve a hangzásról. A bakelit hangja emberi – behunom a szemem, és ott vagyok az arénában, az operaházban, a koncertteremben, kit merre visz a fantáziája. Az a kis csesznye viszont, mintha Cousteau kapitány mélytengeri gömbjében próbálna érvényesülni – hangzása számomra olyan, mintha beszorult volna valahová” – volt olvasható egy újságcikkben még 2011-ben (Végh Alpár Sándortól).

A *varázsszem*et használó szövegdarabokhoz fölűtetett évszámok jól jelzik, hogy az évek során a szó – együtt a vele jelölt tárggyal – az esztendő múltásával egyre inkább korfestő és -felidéző szerepet kapott ugyanúgy, mint (mondjuk) a *kopja*, az *úriszék*, a *tárnokmester* és számos más hasonló, úgynevezett fogalmi archaizmus. A figyelmes olvasó észrevehette, hogy az egyik előző példaszövegben *csesznyének* mondja az író a magnetofont. Ez a szó nekem ismeretlen volt, csupán az Új magyar tájszótárban akadtam rá. A szótár több helyről (pl. Ada, Mezőkövesd,

Makó, Kisújszállás) adatolja: ‘piszkos, mocskos, csúnya, utálatos, csenevész, hitvány’ és egyéb jelentéssel. A szó nem köznyelvi, nyelvjárási volta miatt eleve a régebbi időkre utal, ám bár föl-bukkan a szépirodalomban is: „Egy olyan *csesznye* bregócsnak telik ilyesmire [ti. zseblámpára]!” (Illyés Gyula: Pál a pusztán, 1972.) – (*Bregócsnak* hívták a fiatal, többnyire ökrökkel foglalkozó béreslegényt.) Még egy írónál is megtaláltam a szót, bár nála inkább szótárakból való felsorolásnak mutatkozik a mintegy ötven kifejezés közt: „lusta – henyé rest renyhe tunya *csesznye* lomha – tohonya nehézkes kényelmes – komótos lezser ráérős tempós lassú [...]” (Esterházy Péter: *A kitömött hatyú*, 1988).

Nem nyelvi kérdés, hogy az akár a csesznye magnók hangvisszaadása jobb volt-e, mint a cédéké, az azonban mégis elmondható, hogy az Edison föltalálta fonográf óta egyre tökéletesebb a hangrögzítés módja. Ezzel párhuzamosan a vele kapcsolatos szavak sorra születtek, majd halnak el.

Büky László

A gyüttment és a bebíró

Az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat (2014/4: 23) „Új szavak, kifejezések (81)” rovatában talákoztam először az ’idegen, betelepült ember’ jelentésű *bebíró* szóval. Erre a jelentésre eddig csak a *gyüttment* nyelvjárási szót ismertem, melynek köznyelvi szinonimái a *nem idevalósi*, *nem helybeli*, *nem tősgyökeres*, *nem bennszülött*, *nem őshonos* minősítések. Kíváncsi voltam, mi lehet ezeknek a nyelvjárási szavaknak az eredete és jelentése.

gyüttment

A *gyüttment* eredetileg (és többé-kevésbé manapság is) sérítő, gúnyos jelző, amivel a máshonnan betelepült, nem őslakos embereket illetik vidéken. A gúnyos minősítés használatának az volt az oka, hogy a tősgyökeres helybeliek nem nagyon ismerték el magukkal egyenrangúnak a nem ott születetteket, a máshonnan érkezőket afféle másodrendű polgárként kezelték, és általában erős fenntartásaik is voltak velük kapcsolat-

ban. Ma inkább azokat az embereket tekintik *gyüttment*nek, akik hátat fordítanak a városnak, és vidéken kezdik újra az életüket: apró településekre, esetleg tanyára költöznek, és ott kezdenek gazdálkodni (l. a mai magyar valóságot a pandémia után). Ha a *gyüttment* aktív közösségi életet él, sokat dolgozik, és szíven viseli a település értékeit, megbízható embernek ismerik meg a helybeliek, egy idő után tősgyökeressé válhat. Egy igazán jó településnek talán mindkettőre, *gyüttment*ekre és tősgyökeresekre is szüksége van a természetes fejlődéshez.

A képzés alapjául a *jön s megy* szókapcsolat nyelvjárási változatai szolgáltak, nevezetesen a N. *gyüssz* – *gyüssz* ’jössz’ és a *mék* ’megyek’ igealakok. Ezek melléknévi igenévi változatából keletkezett a *gyüttment* mellérendelő szóösszetétel. Ez azért számít különlegesnek, mert névszói (főnévi és melléknévi) jelentéssel rendelkezik, noha egyik alkotótárgja sem névszó (vö. még *huzavona*). Jelentése teljesen lexikalizálódott, jelentéstaniilag tehát nem transzparens.

Kálnási Árpád *Debreceni civis szótár*ában (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai. →

Kockológiai zavarok

Régebbi lapokban keresgélve olvastam: „[...] úgy illene, hogy [a vadludak] ilyenkor télvíz idején szabályos oktaéder alakban azok körözzenek odafent.” – „A »demokrata köröket« természetesen nem lehet egy lapon emlegetni sem a »magyar út«, sem a »polgári« körökkel, mert azok [nem] voltak demokratikusak, s az alakjuk is jobban emlékeztetett az *oktaéder*-re, mit a körre.”

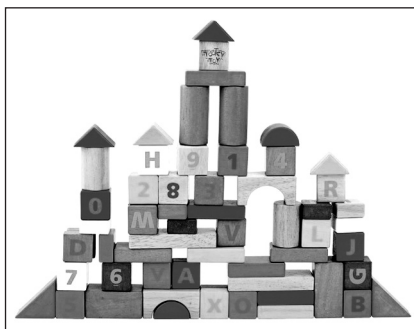
Mértant is tanultunk az általános iskolában az ötvenes évek elején. Ez nem csupán körző- és vonalzóhasználatot jelentett, hanem más gyakorlati cselekvéseket is. Nevezetesen a valamelyest lefokozott rangú tanár bácsinak, akit addig (és családi körben akkor is) tanár úrnak szólítottak, le lehetett adni minden órán egy-egy papírosanyagú mértani testet. Legegyszerűbb volt kockát készíteni, meg kellett a térhálóját rajzolni-szerkeszteni az összeragasztáshoz alkalmas fülekkel, azután kivágni a kartonból, majd ragasztani. Gúlát is, mást is lehetett mesterkedni. Néhány remek példány után a tanár úr ugyancsak remek érdemjegyjutalmat adott. E pedagógiai fogásnak volt is alapja, hiszen a mértani testek hálózati szerkezetét is megismertük magával a testtel együtt.

A különféle méretű testkészítményekből a tanév végére vár épült, amely kockavárat – így hívtuk volt – versenybe lehetett állítani a másik osztály hasonló építményével.

Ezek a kockaváarak nemcsak kockákból voltak, hanem az i. e. V–IV. századi Platón révén ismert más testekből is. A térben öt szabályos Platón-test létezik: a kocka, a szabályos tetraéder (alaplapja is háromszögletű), a szabályos oktaéder (kettős gúla alakú test), a dodekaéder (tizenkét egybevágó, szabályos ötszögletű határolja), a kocka (húsz szabályos háromszögletű határolja). A kristályok, ásványok gyakran oktaéder, ill. dodekaéder alakúak. Mindezeket persze akkor nem tanultuk, otthon gyártogattunk gúlát, téglatestet, hasábot, kockát különféle méretekben. A már említett, körzővel rajzolt körvonal – a köznyelvben egyszerűen kör –, a sugár, az érintő, a húr fogalmait segítette megismerni jobbra már a gimnáziumban.

A szabályos Platón-testek neveivel meglehetősen ritkán élünk a mindennapok nyelvén, ámbar találkozhatni némelyikkel: Euro-*Oktaéder* Szakközépiskola, *Oktaéder* – Korlátolt Felelősségű Társaság. A (szép)irodalomban is ritkák ezek

a szavak. Sárkány és *oktaéder* címmel adott ki novellákat Albert Gábor. Bertrand Russel, a sokoldalú tudós, aki sci-fi-író is volt, ezt írja: „Behívták az alkalmazottakat, aki *oktaéder* alakú volt, minden lapján volt egy szeme, az egyik lapon pedig szája is volt” (A teológus rémálma; Szilágyi András fordítása). Az oktaéder ritkaságát jól mutatja, hogy a 187 644 886 szóból álló Magyar nemzeti szövegtárban a Russel-fordítás mellett mindössze nyolc másik előfordulás van, amelyek tudományos, ill. ismeretterjesztő szöveghez vezetnek. Még kevesebb az előfordulás a Magyar történelmi szövegtárban, itt Bodor Pál, Csukás István és Vészi Endre műveiből van idézve az *oktaéder* szó. A különféle, rajztanítással összefüggő szakmai szövegekben persze számos helyen megtalálhatjuk nemcsak az *oktaéder* szót, hanem más testek neveit is.

Visszatérve a körvonalhoz, illetőleg a köznyelvi *körhöz*: ennek a főnévnek a 'zárt görbe vonal' mellett a 'valamely szempontból egyívű tartozó személyek csoportja' és 'valamilyen egyesület' jelentése is van (egyebek közt): *politikai kör*; *sakk-kör*. Ha arra gondolunk, hogy az emberek kisebb-nagyobb csoportja a térben elhelyezkedhet a sík zárt görbe vonalának megfelelő alakzatban, érthető ennek a jelentésnek a kialakulása. A térben való látást is tanulni kell, a képzőművészeknek éppenséggel a mértani testek

ábrázolásával. Egy szentendrei festő emlékezeiből idézek: „Barcsaynak, aki anatómiát és kockológiát tanított, nem volt osztálya.” A zseniális mesternél, Barcsay Jenőnél a kocka és az oktaéder mellett más kuszok ábrázolása is nyilván szerepelt a térlátás fejlesztése céljából. (A *kockológia* szóalakulat a különféle tudományágak – *biológia*, *ornitológia* – mintájára született bizonyára a diáknyelvben).

A fentebbi idézetben a vadludak oktaéder alakú körözése sem ezeknek a madaraknak a repülési tulajdonságaival, sem az oktaéder mibenlétével nem kapcsolható össze. Hasonlóképpen belátható, hogy a polgári vagy egyéb körök semmilyen jelentésbeli kapcsolatai sem egyeztethetők egy oktaéderrel. Ezért talán a zavaros megfogalmazású szövegrészek írói megérdemelnék, hogy hajdani tanárom őket is azzal a dörgedelmes kifejezéssel fegyelmezze, amellyel annak idején minket is: „Csend legyen! Paralelepipedon!” Az utóbbi szó félelmetesnek hatott ránk, kisdiakokra, talán a tisztelt olvasóknak itt és most nem kelt ijedséget ennyi kockológia után, hiszen csupán a paralelogramma alakú hasábot jelenti, amelynek alaplapja esetleg téglalap, rombusz stb.

Büky László

→ A gyűttment és a bebíró

83. szám, Debrecen. 2005) a következő magyarázat található: „A nem odavaló emberre montág becsmérőYen, hogy jötmént. Nr: Jötmént ember vót, aki betelepűd Debrecembe. Még az ezerkilenszázas évegbe is, akinek nem a Basahalmán belül vákták el a köYdökit” (Kálnási 2005: 396).

bebíró

Bebíróknak a falusiakat azokat a fővárosiakat kezdték nevezni, akik az 1960-as, 1970-es évektől kezdődően házat vettek a Balaton-felvidéken, és életvitelszerűen ott kezdtek élni (ellentétben a „nyaralósokkal” vagy a néhány napra érkező turistákkal, látogatókkal). A „beköltözők” (vagyis a bebírók) valóságilag kisajátították, gyarmatosították a Káli-medencét. Ez a „mozgalom” elsősorban a pesti értelmiség körében vált divattá, amelyben nagy szerepe volt a filmesek nagy generációjának (Sára Sándor, Jancsó Miklós, Szomjas György stb.). Közremű-

ködésükkel alakult meg 1979-ben a Káli Vidék Baráti Köre, későbbi nevén a Káli-medence Környezetvédelmi Társaság. A Káli-medence nekik köszönhetően védett terület 1984 óta.

Az erősen gyarmatosító csengésű *bebíró* jelző a helybeliek „leleménye”, amely a „birtokol, rendelkezik valamivel” jelentésű *bír* ige származéka (folyamatos melléknévi igenévi formája, amely aztán főnevesült). Valami olyasmit fejez ki a szó, hogy az efféle birtoklásban (beköltözésben) van valami természetellenes, valami mesterséges. Az ironikus hangsúly, amellyel „bennszülöttek” általában ejtik, és a lenéző mosoly, amellyel kísérik a kiejtett szót, azt sejteti, hogy a bebírók tulajdonképpen nem bírnak, és soha nem is bírhatnak az adott területen semmit, mert kívülről *bírnak be*: azt a látszatot akarják kelteni, mintha idetartoznának, de attól, hogy a régi, romos parasztházakat korhűen igyekeznek felújítani, óraszám üldögélnék az oszlopos tornácon, szőlőskertet művelnek, vagy bort készítenek stb., még nem lesznek helybeliek, sőt, mindig kívülről maradnak.

H. Varga Márta

Miket árulnak el rólunk a számok?

A számok minden nyelvben az alapszókinccs fontos részét teszik ki. Én e vizsgálatomhoz csupán az első tíz számjegyet szemeltem ki, de mindegyiket szócsaládjával együtt, hiszen hasznosságuk, életerejük, rendeltetésük bemutatásához ez nélkülözhetetlen. Cikkemben egyszerűen sorra veszem a tíz számjegyet, s felhívom olvasóm figyelmét ezek vagy származékaik néhány általam vélt olyan vonására, érdekességére, akár mágikus erejére, amelyek valamilyen véleményt vagy akár ítéletet is tartalmaznak ránk, illetve nyelvünkre nézve.

1 Leírva egy, kimondva egy vagy egygy, számnévként inkább az utóbbi. Az első tíz számjegy közül vitathatatlanul ez a leggyakoribb. Az ÉKsz.-ben a szócsalád csaknem tizenöt hasábot foglal el, a többi vizsgálandó számjegycsalád mindegyikének a többszörösét. A szótárban szereplő szófaji kategóriáknak legtöbbszörében megtalálhatók a szócsalád tagjai, némelyikben még tovább is osztódva: egy tőszámnév, első sorszámnév, egyben határozószó, egy-egy osztószámnév, egykettő törtszámnév, egy-két határozatlan számnév. **A gazdag szócsalád számos tagja a mindent magába foglalni akarást, összetartozást, összeforrást érzékelteti:** *egyek* (vagyunk), *egység(es)*, *együtt(es)*, *egyesít*, *egyesül*, *egybeforr*, *egybegyűjt*, *egybeolvad*, *egyház*, *egylet*, *egyesület*, *egyeduralom*, *egyedárusítás*, *egyedfejlődés* stb. A szócsaládban képzett és összetett szavak egyaránt bőven vannak, s nagyszerűen szemléltetik e két legfőbb szókalkotásmodunk termékeny voltát. A 'mindössze egy' jelentésű *egyetlen* látszólag logikátlan, mivel a *-tlan*, *-tlen*, *-talan*, *-telen* képző főleg hiányt fejez ki, csak hogy a nyelv logikája korántsem mindig azonos az élet logikájával. Történetesen ez a képző, bár fosztóképzőként is emlegetik, ez esetben nem hiányt, hanem éppen ellenkezőleg fokozást, nyomatékosítást jelez. És bármennyire hirdetik is a szakbarbárok, hogy nem a nap mozog, hanem a föld forog a nap körül, attól még a közbeszédben ez járja: *leмент a nap*.

2 Jelzőként *két*, de minden más szerepben *kettő*, ige-kötői származékuk *ketté*-. Pregnáns, tömör alapjelentése következtében ('egynél eggyel több') **a szócsalád igen gazdag rendszerező, irányító típusú szavakban, kifejezésekben. Pusztá kimonduktuk rendszerentő erejű: besoroló, illetve kizáró, elkülönítő jellegű: kétfenekű** (mindkét oldalán szóló) *dob*, *kétfülű* (főzőedény), *kétségű* (szám), *kétnyelvű* (közösség, szöveg), *kétpetéjű* (ikrek), *kétrészes* (fürdőruha), *kétszikűek* (növények egy osztálya), *kettéharap*, *kettős* (könyvvitel, honfoglalás), *kettőszáz* (félreértés elkerülésére a *kétszáz* helyett), *kétvágányú* (vasúti vonal) stb. A *két* – *kettő* szócsalád *kétkedik*, *kétkedik*, *kéttell* 'kétségsbe von', *kétes*, *kéttely* tagjai keletkezésének szemléleti alapja, illetve valószínű magyarázata az, hogy a legtöbb bizonytalanság kétféle helyzet, vélemény, lehetőség közti választáskor merül fel.

3 Ósi, finnugor vagy ugor eredetű szó, mint számneveink jelentős része. **Jelentésvilágában nagy szerepe van a válaszut elé kerülésnek vagy állításnak, de ez a választás – a szócsaládhoz illően – nemegyszer háromesélyes.** A mesékben is, a népi hitvilágban is, de a szerencsejátékokban is nagy szerepe van a háromosztatásnak. A legkülönbözőbb kommunikációs és általában élethelyzetekben seregnyi hármasság, triád tűnhet a szemünk-

be, nyilván azért is, mert ennek a hármasságnak megvan a maga varázsa. Íme: *Bort – Búzá – Békességet*; / *Hit – Remény – Szeretet*; / *Szabadság – Egyenlőség – Testvériség*; / *Hitel – Világ – Stádium*; / *Asó – Kapa – Nagyharang*; / *Jötem – Láttam – Győztem*; / *Citius – Altius – Fortius* stb. Természetesen nemcsak stilisztikai alakzatként említhetjük a hármasságokat, hanem olyan helyzetekben is, amelyekben, illetve ahol sokkal komolyabb a tét. Vörösmarty mesejátékában a Tündét kereső Csongort Tünde szolgálója így igazítja el: „Sík mezőben *hármasság* út, / Jobbra, balra szerte fut, / A középső célra jut.” A 3 mágikus, szent szám. A népi gyógyászatban *háromszor* kell megismételni ugyanazt a gyógy módot, hogy hasson. Az eladásra vásárba vitt lovat indulás előtt *háromszor* körbeforgatták, hogy jól elkeljen. A népmesében a világba induló szegénylegénynek *három* nehéz kérdésre kell jól válaszolnia ahhoz, hogy elnyerje a királykisasszony kezét. Még a vallásokban is ott van a hármasság nyoma: *Gáspár – Menyhért – Boldizsár: a háromkirályok*, *Atya – Fiú – Szentlélek*; *Szentháromság* stb.

4 A *négyről* és származékairól nekem minden más előtt az jutott eszembe, hogy a matematika, a geometria, a csillagászat és más tudományok fejlődésével milyen szépen gazdagodhatott és gazdagodott is ez a szócsalád. A négy világtáj, a zenében a negyedhang, a mértékegységekben a négyes osztatás gyakori volta (*negyed* ív, liter, kiló, óra, év stb.), a síkban vagy térben körülhatárolt formák elnevezése (*négyesög*, *négyzetkilométer* stb.) mind növelték számaink jelentőségét. Még ma is hálával tartozunk a 18–19. század nyelvújítóinak, akik egy-egy új tudományos megnevezés elfogadtatásáért olykor akár kiélezett harcot is vívtak egymással. **A szócsalád nekem elsősorban a tudományosság előretörését juttatja eszembe. S azt, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat történetesen egy a nyelvújításban is jeleskedő orvosnak, Bugát Pálnak a kezdeményezése nyomán alakult meg 1841-ben.**

5 Az *öt* és a családja is megbecsülésre érdemes része szókinccsünknek. **A szavakról már az első rájuk pillantás után legfőképpen a sportra és a zenére gondolhatunk.** Az olimpiákon a magyar sportolók majdnem mindig kiemelkedően szerepelnek. Pusztán az *öt* szócsaládjába tartozó *ötusában* kilenc aranyérmét szereztek az *ötkarikás* játékokon, a ma is közöttünk élő Balczó András egy-maga hármát. A sportról átszökkenve a zenére pedig – szójátékosan: a pentatlonról a pentatonig – sok egyéb mellett vagy helyett azt mondhatom, hogy az *ötfokúság*, a pentatónia nálunk is ismert és kedvelt skála, hangsor, dallam, amely ott van népdalainkban, főleg a régebbiekben, ott van a jazz világában is, valamint más helyeken, például a vallási zenében, dallamokban is. Ezenkívül a szócsaládban ott szerepel az *Ötök* is, az a nemzeti öntudatra ébredés nyomán 1858 körül létrejött orosz zeneszerzőcsoport, amelynek M. Balakirev köré tömörült tagjai: C. Kjui, A. Borogyin, M. Muszorgszkij és N. Rimszkij-Korszakov, akik hazafias eszméiktől vezérelve sokat merítettek orosz vallási és népi hagyományokból, s az egész zenei világ figyelmét felkeltették.

6 A *hat* átlagos, bár kissé sunyi szám, mert a jelentéktelenség és az érdekesség felé egyaránt húz. Az előbbi igazolja, hogy szócsaládjának szótározott része a megvizsgált tíz közül a legkisebb, az a tulajdonsága azonban inkább az utóbbihoz sorolja, hogy olykor mintha mutatkozna benne némi akaratlan öntudatoság. Ha nem így

→ Miket árulnak el rólunk a számok?

volna, akkor János gazda című versének kezdő versszakában Petőfi nem emelné kis túlzással szinte piederstál-
ra szavunkat imigyen: „János gazda derék gazda, / Nincsen párja *hat* faluba”. **Nekem a *hatról, hatosról, hatvanról és az egész szócsaládról elsősorban az öregedés jut eszembe***, már csak azért is, mert a tízes számrendszernek megfelelően választottam vizsgálataim alapjául a számsor tagjait *egy*től *tíz*ig, s mert ebben a sorban pontosan azon a helyen áll, amelyet a régi mondás így fogalmaz meg: *Hatvan felé – hazafelé*, azaz ’aki a hatvanadik életéve vége felé közeledik, az már kifelé megy az életből’. De az is tény, hogy az újabb szólás-, közmondás- és helyzetmondat-gyűjtemények némelyike, számolva az átlagos emberi életkor megnövekedésével már ezt a „szelídített” változatot is közzéteszi: *„hetven és a halál közt”*, sőt egyikük (Fogács), bár *humoros* stílusminősítéssel, de ezt is fölveszi címszavai közé: *„nyolcvan és a halál közt van”*.

7 Ez a szám leginkább a bőséget, a gazdagságot és a színompás mesevilágot idézi fel számomra. Ha egy tálmány vagy egy torta egészen kiváló, akkor nemritkán mondjuk rá, hogy *hét nyelven beszél*, noha az is lehetséges, hogy annak, amit így megdicsérünk, nincs közvetlen köze sem nyelvhez, sem beszéléshez. Az álomszuszék ember gyakori jelzője: *hétalvó*. A boldogságban fürdő szerelmes *a hetedik mennyországban él*, mert úgy érzi, ennél az állapotánál nincs is nagyobb boldogság. A népmesékben kiemelkedő szerepet tölt be a *hét és családja: hétfejű sárkány, hétmérföldes csizma, hét országra szóló lakodalmat csaptak, hetedhét országban nem találni párját*, Illyés Gyula klasszikus népmese-gyűjteményének címe: *Hetvenhét magyar népmese*. Végül: korunk egyik legjelentősebb gazdasági csoportosulása a *Hetek*, amelyről éppen e cikkem írásakor (július végén) olvasom egyik napilapunkban: „Németország nem támogatja, hogy Oroszországot visszafogadják a világ legnagyobb gazdaságait tömörítő G7-be (Franciaország, Németország, Olaszország, Japán, Nagy-Britannia, Egyesült Államok)”.

8 Bár a 19. század elején létrejött magyar művész-csoport, a *Nyolcak* (alapítói: Berény Róbert, Czigány Dezső, Czóbel Béla, Kernstok Károly, Márfy Ödön, Orbán Dezső, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos) nem tűnt el néhány évnyi csillogás után, hanem kitörölhetetlen nyomot hagyott a festészetben, sőt tovább élt az aktivisták tevékenységében, a *nyolc és szócsaládja mégis inkább a futottak még sorába tartozik, amelyre a közömbösség s a viszonylagos jelentéktelenség jellemző.* A logójára leginkább ezt lehetne felírni: *Nekem nyolc!*, azaz ’nem érdekel, nem számít, nekem teljesen mindegy’.

Csakugyan, a *nyolcak, nyolcasok* szócsaládjára gondolva mi fogalmazódik, formálódik meg bennünk, mi tűnik fel nekünk? Talán kerékpározáskor egy gumidefekt okozta esés után a beteges ferdeség fölfedezése a kerékabroncs síkjában, vagyis annak tudatosulása, hogy *nyolcas* van az elő kerékben. Vagy hajnalonként, amikor a kis kocsmák, sörözők előtti járdák meglocsolása után sep-
rűjűnkkel – Kosztolányit idézve – „Kis inasok ... szép *vizesnyolcasokat* rajzoltak száraz aszfalton”. Igen, a ’kisszerű ember’ jelentésű *vizesnyolcas* így, ilyen lehangoló módon született. Noha általánosítani nem lehet, hiszen például Nagy Ferőék évtizedek óta énekelt és sikerre vitt

dala is ide tartozik: *„Nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás”*, azért az összkép – természetesen csupán az én teljesen szubjektív összképem – mégsem különösebben hízelgő e szócsaládra nézve.

9 Tagadhatatlanul kultikus szám, a (népi) hitvilág egyik kedvenc száma, s mágikus ereje sok helyen sokféleképpen kamatozik. *A három* is ilyen, de ez még inkább az, mivel annak többszöröse, háromszor három. A népmesék kedvelt alakja Erős János, aki egy szegény asszony *kilencedik* gyermeke, s kiskorában jelentéktelen fiúcska, de mire felnő, olyan iszonyú erejű legény lesz belőle, hogy még a királyt megtámadó ellenséget is egymaga le tudja győzni, s ezért hercegi rangot kap jutalmul. A népi gyógyászatban is nagy szerep hárul a *kilenc*re és szócsaládjára. *A kilences* szám többnyire fontos követelményeket is tartalmaz: *kilencszer* kell megismételni valamilyen gyógyászati cselekvést: fűrésztést, borogatást stb., *kilenc* különböző sírról kell fűvet szerezni, *kilenc* házból lisztet kérni stb. *A kilenced* a katolikusok vallási nyelvhasználatában ma kilencnapos egyéni ájtatóságot jelent, a történelmi múltban azonban egészen más volt a jelentése. A 14. század közepétől évszázadokon át ez volt a földesurat megillető hányad a föld minden terméséből, valamint a juhok, kecskék és méhek szaporulataiból. Egészében véve **ez a szócsalád a legsejtelmesebb a maga szokásaival, népi, vallási hitvilágával, a természetfelettihez való vonzódásával.**

10 Ez is a jelentősek közé tartozik. Kiténtetett helyét és szerepét részben annak köszönheti, hogy kerek szám, s mint ilyen gyakran kerül középpontba. *A tízes* számrendszernek ez a záróköve a kerek évfordulókön tartott ünnepek nélkülözhetetlen eleme, s még a nyomában levők jó része is a kereknek tekinthető évfordulók farvizén evezve népszerűsíti magát: *25. évfordulónkon...*; holnap rendezik meg az *ötévesek* bálját; *harminc éve* alakult meg az Anyanyelvápolók Szövetsége stb. **10-et és származékait – részben kerek voltuk következtében – a szabályozás, a regulázás vagy annak kényszere jellemzi.** *A tízparancsolat* – akár *parancsolat*, akár *parancs* – kötelező érvényű, erőlye felszólítás. A ma már kiveszőben levő *tizedel* jelentése a katonai nyelvben: ’<megtorlasként> sorba állított katonák, esetleg civilek közül minden tizediket megbüntet, általában kivégeztet’. A Velencei Köztársaság a középkori Európa egyik nagyhatalma volt, félelmetes politikai testülete, a *Tizek Tanácsa* révén több évszázadon át Közép-Európa ura. S ha már tizedelésről is volt szó, álljon itt érdekességként még egy kérdés: mennyi egy *évtized*? Könnyen rámondjuk: ’tíz év’. De hogy jön ez ki? Az év 365 napból áll, ennek tizede harminchat és fél nap. Ebben még sincs semmi mágia, a nyelvtörténészek meg tudják magyarázni. Ellenben idézek három sort az 1990-ben megjelent Akadémiai kislexikonból: **„Mádéfalvi veszedelem, siculicidium** < lat. ’székelyölés’>: az erdélyi határőrség felállítása során elkövetett vérengzés (1764)”. Magát ezt a tényt ismerjük is a történelemből. Egy kényszersorozat ellen tiltakozó, több ezer székelyből álló csoportból megszárolták le a kirendelt katonák 4-500 embert. A római számok, amelyek mindig nagybetűsek, egyúttal számok is. Ha olvasóim leírják a vérengzést megnevező latin szót csupa nagybetűvel (az *i* mindig *I*, az *U* pedig a hagyományos *V*), akkor az első betű, az *S* kivételével az összes többi betű egy római szám. Ha összeadják őket, az eredmény: 1764! Hát mi ez, ha nem mágia?

Grétsy László

Két ~ kettő

Gyakran előfordul, hogy egy-egy szó szótári jelentéséhez több szófaji jelentés is tartozik. Tipikusan kettős (főnévi és melléknévi) szófajisággal rendelkeznek a magyarban a népnevek (pl. *magyar*), a színnevek (pl. *piros*) és a számnevek (pl. *öt*).

A számsor második tagja, a 2, nemcsak kettős szófajisággal, de két alakváltozattal is rendelkezik. A *két ~ kettő* alakú kettősségnek finnugor gyökere van: egy rövidebb és egy hosszabb alakot nemcsak a legközelebbi, obi-ugor nyelvrokonaink (a vogulok és az osztjákok) különböztetnek meg, hanem a távolabbiak közül például a cseremis, a mordvin, a lapp és néhány szamojéd nyelv (pl. a jurák, a szelkup és a kamasz) is.

A fentebb említett nyelvek – köztük a magyar is – a kettős alakokkal különbséget tudnak tenni a 2 melléknévi (ügynevezett attributív) és főnévi (ügynevezett predikatív) használata, illetőleg a mondatban azok jelzői vagy állítmányi felhasználása között. A *két* számnév melléknévi jelentésű és használható, általában mennyiségjelzős szintagmákban fordul elő, például: *Két diák meg két diák az négy diák. Két testvérem van. Két lány mellett ültem az előadáson.* Ezzel szemben a *kettő* főnévi értékben szokott megjelenni a mondatokban, például: *Kettő meg kettő az négy. Hány testvéred van? – Kettő! Lányok mellett ültem az előadáson, kettő mellett.* Az utóbbi példában a főnévi értékre utal a névutóhasználat is, hiszen a névutó csak főnév vagy főnévi szerepű szó után következhet.

A mai magyar beszélt változatában néha a jelzőként használt *két* számnév helyett is a *kettő* formát használják a beszélők, például: *még kettő forintot kérek, kettő jegyet veszek.* Ennek feltehetőleg az az oka, hogy a beszélő el akarja kerülni a félreértést: nehogy *hétnek* (esetleg *négynek*) hallják, értsék a *két* szóalakat. Ezt a formát használjuk szám-

nevek leírásakor (pl. csekken) vagy zajos beszédhelyzetekben (pl. jegypénztárban, információs pultnál) is: *A vonat kettő óra huszonkettő perckor indul. A jegy kettőezer-kettőszáz forintba kerül.*

Vannak persze olyan beszédhelyzetek is, amelyekben a beszélők a fentebb említett ok nélkül a *kettő* formát használják jelzőként a *két* helyett, pl. *kettőezerben született, a csapatnak még kettő cseréje van, a kettő jelenség összefonódik.* Ezekben az esetekben semmi félreértés nem fenyeget, így indokolatlan (egyszersmind modoros) a *kettő* jelzői használata.

A finnugor nyelvekben a '2' jelentésű, predikatív használatú (hosszabb) számnevek ősi duálisjellel (*-ka, *-kä) jöttek létre. A duális, azaz a kettős szám az egyes és a többes számhoz hasonló számkategória, amely az alany, az állítmány vagy a bővítmények kettős számát fejezi ki, például 'mi ketten', 'ti ketten', 'ők ketten'; 'kettőnk/kettőtök/kettejük háza'. A duális a magyarban is megvolt (ahogy több rokon nyelvben is, de mára csak a lappban és a szamojéd nyelvekben őrződött meg), az alapnyelvre rekonstruált duáliszi jel folytatása a magyarban éppen az állítmányi használatú *kettő* szóban mutatható ki.

A duális egyébként megvolt az indoeurópai alapnyelvben is, de csak kevés nyelvben őrződött meg, ilyen például a szlovén, az izlandi és részben a görög is. Az orosz nyelvben a 13. századig létezett. A mai oroszban rendszerszerűen nem fordul elő, csupán néhány névszó bizonyos alakja őrzi a kettős számot többes számú funkcióban. Ilyenek például a páros testrésznevek, amelyek többes számú alakjai valójában duáliszi jelet tartalmaznak: *глаз ~ глаза* 'szem', *око ~ очи* 'szem', *ухо ~ уши* 'fül', *плечо ~ плечи* 'váll', *бок ~ бока* 'oldal', *колени ~ колени* 'térd'.

H. Varga Márta

Kapcát, papucsot, pantoflit a vendégnek!

Minden harmadik embernek van Facebook-fiókja a világon. A Facebookra költözött számos sajtó-, szórakoztatóipari és egyéb műfaj. Az internet lehetőséget teremtett olyan műfajok, közösségi formák létrejöttének, amelyek megteremtődésére a lehetőségek korábban nem voltak adottak. Egyetlen konkrét jelenségről, közösségi formáról szeretnék itt szólni, ez pedig a nemzetközi mémoldalok műfaja. Vannak olyan oldalak, amelyek mémek, humoros képszóvegek közvetítésére jöttek létre, járulékosan megteremtve a lehetőségét annak is, hogy az oldal követői hozzáférhessenek az oldalon megjelenő tartalmakhoz, adott esetben a mémekhez. Egy mémoldal nemzetközisége általában két dologtól függ: elsősorban a bejegyzések és a kísérszóvegek (közvetítésre alkalmas) nyelvtől, illetve a megjelenő tartalmak tematikájától. Sajátos e szempontból több szláv mémoldal, amelyek közvetítő nyelve alapvetően kevert: gyakran az angol mondatok különböző szláv (lengyel, orosz, szerb, szlovák stb.) kifejezéseket tartalmaznak. Ez a kevert nyelviség így úgy a képek szóvegeire, mint a kísérszóvegekre. S ami a megfigyelő számára a legfontosabb lehet, hogy a kommentszekciók nyelve is többségében ez a kevert nyelv. A másik tényező, amely a nemzetköziséget erősíti tehát: a tematika. Az említett szláv mémoldalok bejegyzéseinek gyakori témái a kelet-európai és balkáni népek közös hagyományai, szokásai, kulturális fejlődéstörténete és megítélése. Egy általam is követett ilyen oldal, a Slavorum egyik bejegyzésének kommentszekciójában bontakozott ki egy beszélgetés ar-

ról, hogy a hozzászólók milyen lábbeliket tartanak fenn a vendégek részére otthonukban, s ezeket hogyan nevezik saját nyelvükön. A következőkben a rövid eszmecsere tólmácsolom. **A:** *In Poland we have extra pair of kapcie for guests :) feel comfy.* **B:** *We do the same.* **C:** *We do the same, but we call kapcie- papuèe, pantofle, baèkory, pøezùvky.* **A:** *I love papuæe :) we call kapcie papcie as well :) greetings from Poland.* Kapca, papucs, bocskor, pantofli: nem kell tudnunk csehül vagy lengyelül, hogy magyarként megértjük, lábbeliről folyik a beszélgetés – jöhet a *bocskor* és a *kapca* nálunk mást jelent, a *pantofli* azonban itthon is papucs; illetve a *pøezùvky* [przszszuvki], amely szintén papucsot jelent, nem került be a magyar szókincsbe. A nyelvi elemzéstől itt most eltekintve csupán a figyelmet szerettem volna egy olyan nyelvhasználati színtérre irányítani, amely eddig nem tapasztalt mértékben kínál lehetőséget bárki számára, hogy betekinthesen különböző kultúrák élőnyelvi érintkezésébe a virtuális tér segítségével. Meg sem kísérem itt felsorolni azon tudományterületeket, amelyek képviselői számára hatalmas értékkel bírhat egy ilyen élőnyelvi adatgyűjtés lehetősége. Pusztán egy kérdés megfogalmazásával szeretném érzékeltetni az említett kommentszekcióban kibontakozó nyilvános eszmecsere nyelvi, kulturális antropológiai jelentőségét: vajon a fizikai térben milyen gyakran adatik meg a lehetőség, hogy a különböző szláv népek nyelvhasználói között folyó metanyelvi vagy kulturális témájú informális diskurzus közepébe csöppenjünk, s még kérdést is fogalmazhassunk meg, ha szeretnénk? Társadalmunk és kultúránk sok szempontból áll paradigmaváltás küszöbén, míg a most tárgyalt jelenség pusztán porszem a „Zuckerberg-galaxis”-ban.

Wendl Dávid

Anonymus bodrogközi vonatkozásai

A Bodrogköz – a honfoglalás időszakát kivéve – sohasem volt országos jelentőségű történelmi események színhelye. Nem játszódtak le itt sorsdöntő csaták, ütközetek. Nem vezetett át rajta fontos kereskedelmi útvonal. Nem születtek itt nagy államférfiak, politikusok. Mégis minden korszakban kapcsolódott a magyar történelem egészéhez.

A területet egy nagyobb, jelentősebb folyó határolja, a Tisza, mégsem erről nyerte a nevét. Tanulságos lehet a Földrajzi nevek etimológiai szótárának magyarázata: az elsődleges Tisza-Bodrogköz névalakból elmaradt a nagyobb folyó neve; két folyóra nézve ugyanis fontosabb a kisebb, de jellemzőbb, tájékoztató értékű folyó.

Rengeteg lehetőségünk kínálkozik arra, hogy irodalmi műveket idézzünk a Bodrogközzel kapcsolatban. Elsőként Anonymust, aki nemcsak történeti kútfő, hanem szépírói erényekkel is rendelkezik, ahogyan azt irodalomtörténészek megállapították. A Gestában (a magyarok cselekedeteiről és a honfoglalásról) igen részletesen és szemléletesen ismerteti a tájat, a honfoglalás eseményeit. Györffy György valószínűnek tartja, hogy több szállal is kötődhetett a Hegyaljához, a Bodrogközhez, letagadhatatlanul elfoglult, meleg hangon ír nemcsak az eseményekről, de a tájról, a folyókról, a hegyekről. Az ezekre utaló idézeteket gyűjtöttem össze a Gestából – Pais Dezső fordításában (forrás: <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm#14>). A mai elektronikus adatbázisokban egyszerű kereséssel megállapítható, hogy Anonymus Gestájában a Tiszának 32, a Bodrognak 10, a Zemplénnek 2 és a Sátorhalomnak (mai sátoraljaúj helyi Sátor-hegyek) 2 említése van. Ezekre hívom most fel a figyelmet.

Hung vára (más fordításban: Ung vára)

Akkor Álmos vezér és főemberei ezek hallatára módfelett felvidultak, és Hung várához lovagoltak, és elfoglalták azt. Miközben tábornok ütöttek a fal körül, a várnak Laborc nevű ispánja – az ispánt az ott lakók nyelvén dukának mondták – futóra fogta a dolgot, és **Zemplén vára** felé sietett. A vezér katonái üzőbe véve őt, egy folyó mellett elfogták, és mindjárt azon a helyen felakasztották. Attól a naptól kezdve ezt a folyót az ő nevével Laborcnak hívták. Aztán Álmos vezér és övéi bevonulva Hung várába, a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat mutattak be, és négy napig tartó lakomát csaptak. A negyedik napon pedig Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot. Ezért hívták Árpádot Hungvária vezérének, összes vitézeit pedig Hungról hungvárusoknak nevezték el az idegenek nyelvén, és ez az elnevezés mostanáig él az egész világon.

Árpád vezér

Az Úr megtestesülésének kilencszázharminc esztendejében Árpád vezér elküldvén seregeit, az egész földet, amely a Tisza és a **Bodrog** közé esik Ugocsaig, minden lakójával együtt elfoglalta. Borsova várát ostrom alá fogta, harmadnapra harcra bevette, falait lerombolta, és Salán vezér katonáit, akiket ott talált, bilincsbe verve Hung várába vezettette. Mialatt több napon át ott időztek, a vezér és övéi látták a föld termékenységét, mindenféle vad bőségét,

meg azt, hogy milyen gazdag halban a Tisza és a **Bodrog** folyam: s ezért a földet kimondhatatlanul megszerették. Végre pedig, midőn mindezt, ami történt, Salán vezér futva elmenekült embereitől meghallotta, kezét nem mészelt emelni. Hanem bolgár szokás szerint követeket küldve elkezdett fenyegetőzni: Árpádot csúfondósan Hungvária vezérének üdvözölte, embereit gúnyosan hungvárusoknak nevezte, és nagy csodálkozásba kezdett, kik is hát ők, és honnan jöttek, hogy ilyen dolgokat mertek elkövetni. Egyúttal megüzente nekik, hogy gonosz cselekedeteiket tegyék jóvá, és a **Bodrog** folyón semmi esetre át ne merjenek jönni, mert különben ő maga kerekedik fel a görögök és bolgárok segítségével, és gonosz cselekedetüket megtorolva, alig eszre el majd közülük csak egyet is, aki hazájába visszajutva hirdethesse az örömet, hogy megmenekült. Salán vezér küldöttei **Zemplén** várának men-

A Bodrogköz szíve: Karos, honfoglalás kori temető, háttérben a Sátor-hegyek (Kép: Balázs Géza)

ve átkeltek a **Bodrog** folyón, és másnap eljutottak Árpád vezérhez. [...]

Komárom vára

Árpád vezér küldöttei pedig: Ete apja Ond, Alaptolma apja Ketel és Tarcal kun vitéz, akinek a maga személyében magva szakadt, útközben átúszatták a **Bodrog** folyót azon a helyen, ahol ebbe a **Sátorhalomról** lefutó folyócska beleömlik. S így átjutottak a **Bodrog** folyón; de miközben az említett folyócskán keltek át nagy vígan, a víz árában Ketel lova megbotlott, s ő elmerülve társai segítségével is csak alig bírt a halálból kimenekülni. Azt a folyót ezért Ketel társai tréfából Ketelpatakának nevezték el. Majd később Árpád vezér kegyesen ugyanennek a Ketelnek adományozta **Sátorhalomtól** egészen a Tolcsva vizéig az egész földet lakosaival egyetemben. [...]

Tarcal hegye

Ekkor Ond, Ketel meg Tarcal, miután az erdőn áthaladtak, a **Bodrog** folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágásban nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték. [...]

Szerencse

Árpád vezér és nemesei pedig nagy örömmel felkerekedtek Hung várából, s a Tarcal hegyén túl ütöttek tábornok a Takta vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig. Erről a hegyről látták, hogy milyen az a hely; mivel pedig nagyon megszerették, úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme; attól a naptól egészen mostanáig a szerelemről Szerencsének hívják a helyet. [...] Tarcal pedig Árpád vezér kegyelméből annak a hegynek a lábánál kapott nagy földet, ahol a **Bodrog** a Tiszába ömlik; egyszersmind ugyanazon a helyen földvárat emelt, amely most a jelenben a Hímesudvar nevet viseli.

Fehér József

A Nyelvtudományi Intézet műhelyeiből

Nyelvi problémák a hivatalos e-mailek megszólításaiban

A számítógép közvetítette kommunikációs lehetőségek között az e-mail a legrégebbi, felhasználói körét és felhasználási módjait tekintve pedig a legrétegzettebb is egyben. Az internethasználatnak az élet minden területét átszövő jellegéből adódóan ugyanis a legszemélyesebb közlések és a hivatalos, nyilvánosnak szánt üzenetek egyaránt megvalósulhatnak elektronikus üzenetben. A kommunikációs helyzetek és célok sokféleségéből adódóan az e-mailek stilisztikai kidolgozottsága, nyelvi jellemzői sem egységesek, így változatosak a bennük megvalósuló megszólítási gyakorlatok is. A hivatalos e-mailezés szokásrendjében részben az elektronikus kapcsolattartás újszerű jellemzői érvényesülnek, részben pedig a hivatalos levelezés formái sajátosságai örökítődnék tovább.

A Nyelvtudományi Kutatóközpont nyelvi tanácsadó szolgáltatáshoz érkezett e-mailek és a nyelvi kapcsolattartásra vonatkozó kérdések lehetőséget adnak a hivatalos, formális jellegű írásbeli üzenetváltás sajátosságainak vizsgálatára, a levelezési gyakorlatokban jelentkező változások, problémák észlelésére. A közönségszolgálati tapasztalatok alapján visszatérő nehézségeket okoz a hivatalos e-mailezésben a nők megszólítása, az ismeretlen ügyintézőknek, cégeknek címzett üzenetek megszólítási módja, a teljes néven szólítás szerepének értékelése, a *vezetéknev + úr* forma megítélése, a megszólításokban alkalmazott kezdőbetűk, illetve a megszólítás végén szükséges írásjel kérdése.

A hivatalos írásbeli megszólítás gyakorlatai közül most néhány újszerű, ellentmondásos megítélésű jelenséget mutatunk be, egyrészt a közönségszolgálati adatokra, másrészt egy, a diskurzustartományok összességére kiterjedő, általunk gyűjtött e-mail-adatbázisra alapozva.

A formális e-mailezés újszerű gyakorlata, hogy a szóbeli kapcsolattartás tipikus nyitóformulái, a köszönések részben felváltják a levélkezdő megszólításokat. Az informális e-mailekben szokásos *Szia(,)* *keresztnev* mintája az udvariasságot jobban megkövetelő hivatalos e-mailekre is kiterjed, egyre inkább közelítve egymáshoz a szóbeli és az írásbeli kommunikáció indításának sajátosságait. A nyelvi közönségszolgálatához forduló levelek az ismeretlen ügyintézőknek címzett e-mailek típusába tartoznak, formális hangvételűek, ennek ellenére nagy számban szerepelnek bennük levélkezdétként köszönések. A leggyakoribb a *Jó napot kívánok!* (194) forma, ennek a rövidebb *Jó napot!* (55) változata, illetve a *Tiszteletem* (48) és az *Üdvözetem* (50) pedig közel azonos arányban fordulnak elő. A közönségszolgálati adatbázis egészét tekintve (9459 levél) ezek nem tűnnek magas számnak, azonban egyértelmű tendenciát jeleznek.

A levelezési adatbázisunk egyik alegységében, az egyetemi hallgatók által oktatóknak írt üzenetekben nagy számban jelen van a szerepet jelölő megszólítással kiegészített *Jó napot (kívánok) Tanárnő! / Tanár Úr!* levélkezdet is. Ezek az e-mailek nem ismeretleneknek íródnak ugyan, de szintén hivatalosabb, formális és udvarias stílussal jellemezhetők. A köszönést kiegészítő megszólítások a nagyobb fokú személyességet jelzik. Habár a köszönést és a megszólítást a helyesírási szabályok szerint vessző választja el egymástól, ebben a helyzetben ez a két egység együtt tölti be a levélkezdő formula szerepét, együtt valószínűsítik meg az üdvözlés beszédaktusát. Részben talán ezzel is magyarázható, hogy ezekben az esetekben igen gyakran elmarad a köszönést és a megszólítást elválasztó vessző. A hallgatói levelekben a nyitó köszönés gyakran a napszagnak megfelelően differenciálódik, az egyidejű olvasást, az oktató folyamatos online jelenlétét feltételezve: *Jó reggelt/estét kívánok!*

A hivatalos e-mailek egy része nem egy adott személyhez, hanem valamilyen intézményhez, hivatalhoz íródik. Ilyenkor viszonylag gyakori, hogy a levélíró nem tudja pontosan, ki fogja elolvasni a levelét. Az adatok alapján az intézménynevek, illetve azok alegységei ilyen helyzetekben fordulnak elő megszólításként: *Tisztelt Önkormányzat! Tisztelt Polgármesteri Hivatal! Tisztelt Tanszék!* Ezek az úgynevezett metonimikus megszólítások éppen az ismeretlen címzett hivatalos levélben történő megszólítási nehézségeinek „kivédésére” jöttek létre. A nyelvi tanácsadó szolgáltatnak küldött e-mailek írói is gyakran élnek ezzel a nyelvi megoldással: *Tisztelt Nyelvtudományi Intézet! Tisztelt Intézet! Tisztelt Közönségszolgálat! Kedves Tanácsadó Szolgálat!* Ezek a megoldások eleget tesznek ugyan a formális üdvözlés szabályainak, az elszemélytelenítés miatt azonban megítélésük ellentmondásos, adataink között előfordulnak az ilyen jellegű megszólításokat kevésbé udvariasnak tartó beszélői vélekedések is. Ennek a megoldásnak a személytelenítését igyekeznek kiküszöbölni az olyan levélkezdetek, amelyek az intézményt és annak alegységeit olykor kifejezetten hosszan részletezve helyezik megszólító pozícióba, de az ismeretlen személyhez forduló elemmel is kiegészítik azt, pl.: *Tisztelt Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport, kedves Levélolvasó!*

Az írásbeli üzenetváltásban a beszédpartner társas szerepének megjelenítése is előtérbe kerül. Az intézmények, hivatalok gyakorlatában olyan, csupán a funkciót jelölő megnevezések is szolgálhatnak a címzett megszólítására (*fogásztató, megrendelő, kérdező*), amelyek a szóbeli érintkezésben személytelenségük révén udvariatlannak hatnának: *Tisztelt Megrendelő! Tisztelt Kártyatulajdonos!* A közönségszolgálatnak címzett e-mailekben is előfordul, hogy maga az elvárt szerep jelenik meg a megszólításban: *Tisztelt Tanácsadó! Kedves Nyelvi Tanácsadó! Tisztelt Szakértő!* A funkciót jelölő megszólításokban a többes szám első személyű birtokos személyjeles formák udvariasabbnak számítanak, ugyanis a személyjelölés révén közelítő szerepük van. A nyelvi tanácsadó szolgálat munkatársai például gyakran használják a *Tisztelt Kérdezőnk!* változatot a nyelvi tanácsért forduló megszólítására.

A hivatalos e-mailek egy részéből érzékelhető a pozíció- vagy társjelölő elem nélküli teljes néven szólítás szokásának elterjedtsége is. Ez a megszólítás jellemzően olyan esetekben fordul elő, ha kevésbé magas státuszú, másrészt kevésbé megnevezhető pozíciójú személyeknek szól az üzenet, illetve ha a címzett neve ismert, a pozíciója, rangja azonban nem. A közönségszolgálat gyakorlatában is előfordul a kérdezők ilyen szólítása, és ismétlődő levélváltás esetén a tanácsadó kollégaké is.

A társjelölő megszólító elemek (*úr, asszony* stb.) nélküli megszólítási változat gyakoriságához az is hozzájárulhat, hogy a *vezetéknev + úr* megszólításnak nincsen általánosan elfogadott, semleges értékű női megfelelője. A teljes néven szólítás ugyan egyértelműen megnevezi a címzettet, a további rangra, címre pozícióra utaló elemek hiánya miatt azonban a levelezésben elvárt tiszteletadó funkció kevésbé érvényesül benne. A személytelen, egyenrangú ügyintézési helyzetekben így egyre általánosabb, a fokozott tiszteletet igénylő, aszimmetrikus viszonylatokban, például oktató-hallgató kapcsolatban azonban udvariatlannak hathat.

A hivatalos írásbeli megszólítások nehézségei átértékelődésben lévő gyakorlatokra mutatnak rá, amelyekben a hagyományos, tiszteleti formák helyét részben új szokások veszik át, és amelyekben az üdvözlés udvariassági aktusát érvényesítő, de a pozíciót, rangot kevésbé hangsúlyozó, elsősorban az adott társadalmi szerepre koncentrált, távolságtartóan funkcionális stílus érvényesül.

Domonkosi Ágnes, Ludányi Zsófia

A szerzők a Nyelvtudományi Kutatóközpont Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézetének munkatársai.

„Nem lehet nem (jól) kommunikálni”

A Kommunikáció üzletben és tudományban című kötet egyszerre tankönyv és feladatgyűjtemény. Két kommunikációs (üzleti, illetve tudomány-) modell bemutatása után az ahhoz kapcsolódó, igényesen kidolgozott szituációs feladatokból válogathatnak az olvasók. Ismertetésemben a kötet első, nagyobb részét, az üzleti kommunikációval foglalkozó mutatót bemutatom, a tudománykommunikációt meghatározó sciXcom-modelljükre, valamint az ahhoz kapcsolódó feladatokra nem térek ki.

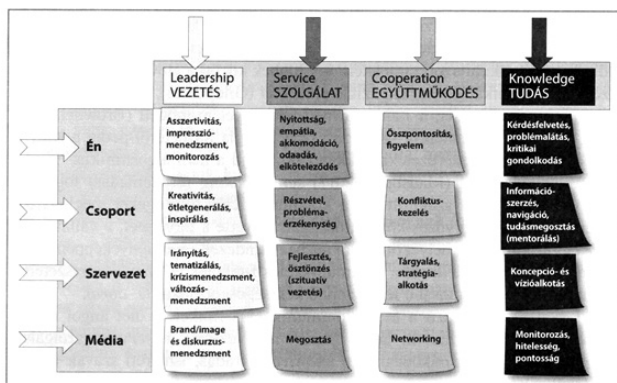
A szerkesztők, Aczél Petra és Veszelszki Ágnes a tudományt és az üzleti világot a kommunikáción keresztül kapcsolja össze: „az egyre táguló, egyszersmind töredező médianyilvánosságban a kommunikáció megújuló kihívást jelent a sikeres és etikus üzleti működés számára csakúgy, ahogyan az érthető és a megélhető tudomány számára” (13). A kötet három megfontolás mellett tűzi ki a kommunikáció fejlesztését: 1. „a kommunikáció egyszerre csatorna, kapcsolat, tartalom, fegyver és gyógyszer, veszteség és haszon”, 2. „nem születünk jó kommunikátornak”, 3. „van új a nap alatt a kommunikációs készségek fejlesztésében is” (13).

Aczél Petra írásában felhívja a figyelmet arra, hogy Morgan szerint a jövő sikeres vezetőjének négy legfontosabb tulajdonsága a kíváncsiság, az új technológiákra való nyitottság, a szolgáltatási-készség és a globális nyitottság (17–18). Ezekhez leginkább a kommunikációs készségre van szükség, a hatékony és a jó kommunikáció válik majd a kiteljesedés (egyik) kulcsává (18). Aczél professzor egy új üzletkommunikáció-fejlesztési modellt mutat be, a LeSeCK-et, ami négy funkcióterület angol nevéből származik: **leadership** (vezetés), **service** (szolgálat), **cooperation** (együttműködés) és **knowledge** (tudás, ismeret) (19). Magyarul mondhatnánk úgy is, hogy ez „a kommunikációs fejlesztés jövő idejének lehetőségét és üzenetét hordozza” (19). A modell a társas szinteken (én, csoport, szervezet, média) értelmezi e négy funkciócsoportot. A könyv olvasásának legizgalmasabb részét ennek az ábrának (20) a feldolgozása jelenti, ezért megosztom az olvasókkal is.

A LeSeCK-modellt a különböző területekre bontva is értelmezik a szerzők. Veszelszki Ágnes a vezetéshez tartozó készségcsoportnál (leadership) felhívja a figyelmet arra, hogy egy vezető optimális készségei a 3T-modellben jeleníthetők meg: **time** (idő, időmenedzsment), **team** (csoport), **tone** (hangneme) (22–23). Kovács Lajos a szolgálatához, Deli Eszter az együttműködéshez, Rétvári Márton Gergely pedig a tudáshoz tartozó készségcsoportot értelmezi, valamint ismerteti a fejlesztési területeket és az elvárt célokat.

Az Édes Anyanyelvünkben meg kell jegyeznem, hogy noha a nemzetközi szakirodalom angol szakkifejezései erősen jelen vannak a kötet hasábjain, a szerzők-szerkesztők igyekeztek magyarítani azokat, bár még nem mindenhol sikerült megtalálni az angol kifejezés egyszavas magyar változatát.

A közel harminccsalas bevezető után jutunk el a tréningfeladatokhoz, amelyek százhusz oldalon át funkcióterületenként és a társas szintek szerint helyezkednek el. Sok izgalmas feladat van, amelyekre – folyóiratunk olvasóközönségét ismerve – a magyartanárok figyelmét is felhívnom, hiszen nemcsak a diákok személyiség-, hanem kommunikációs és retorikai képességeik fejlesztése során is remekül használhatók. A bőség zavarában kiemelek párat:

Prezentációrógtönző. A résztvevők kapnak 3-5 össze nem függő képet, ábrát, amelyekből három diából álló prezentációt kell készíteniük, majd előadást rógtönözniük.

Folyosófilozófusok. A résztvevők párban dolgozzanak ki lehetséges megoldásokat, reakciókat különböző, nehézséget jelentő munkahelyi szituációkra!

3CS = Csurhe → Csoport → Csapat. A feladat a csoportbéli szerep definiálására szolgál. Tölts ki önállóan a Belbin-tesztet! Milyen jellemzőket tárt fel a rövid teszt? Az eredmények figyelembevételével készítsen ön maga csoportban történő együttműködési készségekről SWOT-elemzést!

Egészségükre! Mondja el a céges jótékonyági bálón a vezető pohárköszöntőt!

(Részletek a vezetői funkcióterülethez tartozó, Veszelszki Ágnes által készített feladatokból.)

Magam adom. A tagok három-három, őket jellemző tárgyat tesznek fel maguk elé, majd megnézik egymás szimbólumait.

Angyal – ördög – ember. Kérjük meg a csoporttagokat, hogy először angyali, majd ördögi, végül emberi munkatársnak képzelve önmagukat, társalognanak egymással.

Mindenki egyért! Gondok adódtak a cég egyik munkatársával. Rossz a hangulata, dühromai vannak, gyakran érkezik ittasan, egyértelműen pszichés problémákkal küzd. A csoport dolgozzon ki stratégiát a munkatárs megsegítésére!

(Részletek Kovács Lajos szolgálatához tartozó feladataiból.)

Csak három szó. Bemutatózó gyakorlat. Minden résztvevő három különálló szót mondhat el magáról. Miután a kör végére értek, a csoporttagoknak fel kell idézniük, ki milyen kifejezésekkel mutatta be önmagát.

Én még soha... A résztvevők körben ülnek, és sorra mindenki mond valamit, amit ők még sosem csináltak, de feltételezik, hogy a csoport többi tagja már igen. Akinek sikerül három ilyen állítást mondania, az nyer.

Emoijumadat. A résztvevőket kis csoportra osztjuk, és arra kérjük őket, hogy írjanak egy rövid történetet úgy, hogy pusztán emotikonokat használhatnak.

(Részletek az együttműködéshez kapcsolódó tréningfeladatokból, Deli Eszter tollából.)

Erőforrás-menedzsment. A 3-5 fős csoportok kapnak 6-6 fogpiszkálót. A feladatuk az, hogy alkossanak azokból 4 háromszöget.

A tökéletes munkahely. A résztvevők közösen írják le, milyen lenne az ideális cég, ahol dolgoznának.

Az én hősöm! A résztvevőket arra kérjük, hogy keressenek öt valódi/fikcionális embert, akikre felnéznek, és valamilyen tulajdonságuk hasznos lenne a saját életükben.

(Részletek Rétvári Márton Gergely tudás-funkcióterülethez készített feladataiból.)

A feladatrészletek (ugyanis részletes leírások, módszertani ki egészítések, kellékek felsorolása, szakirodalmi hivatkozások is vannak a feladatokhoz csatolva) mutatják a legjobban, hogy mennyire hasznosak lehetnek ezek az elsőre játéknak tűnő, valójában nagyon is komoly tréningfeladatok. A kötet szerzői ugyan nem emelik ki, de mindenképpen aláhúzom, hogy számos feladat az iskolában is jól használható. Örömteli lenne, ha kezünkbe vehetnénk egy tanárok számára készült változatát a kötetnek, amely a magyar-, illetve az osztályfőnöki órákra adna kommunikációs készségeket fejlesztő gyakorlatokat. És mindezt miért tennék? Már a bevezetőben ott a válasz: mert „nem lehet nem (jól) kommunikálni!”

(Kommunikáció üzletben és tudományban. Innovatív megközelítések és módszerek.

Szerk.: Aczél Petra, Veszelszki Ágnes. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2021. 224 oldal)

Blankó Miklós

Elkészt köszöntés Jankovics Marcell 80. születésnapjára

A szerkesztők felkérték, hogy Jankovics Marcell 80. születésnapjára írjak valami személyeset. Az írás elkészült, de sajnos az ünnepektől már nem érhettem meg a köszöntést.

Jankovics Marcell egy olyan tudományt, tudományos megközelítést képvisel, ami csak nyomokban létezik (már) Magyarországon. Egy olyan tudományt, amely a teljes emberről akar valamit mondani. Olyan tudományt, amely nem áll meg az adatoknál és az elméleti konstrukcióknál, hanem az örök emberre összpontosít. A kolozsvári néprajzkutató, Tánczos Vilmos ugyanezt képviseli: „Manapság mindenki relativizál, dekonstruál, és ott gyengíti a hitet, a közösségi tudatot, ahol csak lehet. Ezt teszi a nyelvész, az irodalmár, az antropológus...” (Határhelyzet. Régheny Tamás interjúja Tánczos Vilmossal. Ökötáj, 2007. 37–38). Ennek kell ellenállni. Jóval korábban az az oka, hogy egyszerre két dolgot követel meg a tudóstól: igen nagy anyagismeretet és igen nagy áttekinthető, szintetizáló képességet. Az utóbbi szárnyakat ad, az előbbi megment az üres spekulációtól” (Nyelv és nyelvtudomány. A nyelvelmélet alapelvei. Bp., 1939).

Jankovics Marcell a szimbólumok, álmok mélyére kíván látni. Freud írja, hogy az álom egy ismeretlen, elfelejtett nyelven beszél. A mesekatalógusok mintájára Jankovics Marcell (Mese, film és álom. Emlékezem I–II., Csokonai Kiadó, 2013) összeállította a típusos álmok katalógusát. Saját álomnaplója alapján 107 álomtípust különít el, pl. állapotok, eltolás-csúsztatás, erő-gyengeség, fogvesztés-hajhullás, keresés, kerülőút-járatlan út, késésben vagyok, kicsinyítés-nagyítás, nyomasztó álom, otthonaim-törzshelyeim, piszok-tisztaság, rémálom, sokszorozódás-fokozás, sűrítés-tömörítés, szavak-nevek, számok, szex, színek, szörny, téridőzavar, utazás, útvesztő, üldözés, vadászat, vágyálom, vissza az elejére, visszatérő álom, zuhanás stb. Jankovics Marcell mint filmes szakember különös érzékenységekkel fordul az álmokhoz. Az álom és film kapcsolatát több tényező mutatja: a filmlátny sok tekintetben álomszerű; mindkettőre jellemző a valóságtól elütő, tünékeny

képi világ; a filmben, akárcsak az álomban, bármi megtörténhet; mindkettő egyfajta kilépés a való világból. Föltűnő, hogy az álmokban megtalálhatjuk a filmes technikákat (a filmnyelvet). Az élet nem ismeri a képavágást, ám az álom és a film igen. Jankovics a film nyelvét álomnyelvnek tartja: „Szinte az összes filmtrükk ismert az álmokból. A film nyelve álomnyelv. A filmek egymásba úszása, az elsötétedés és kivilágosodás, a lassított, gyorsított vagy éppen szaggatott mozgás, a kimerevedés, a ráközeledés és eltávolodás, a látótávolság hirtelen váltása nagyotáltól a makroközeliig vagy a szemszögé alulnézettől a madártávlatig, a párhuzamos montázs, a flashback mind ismerős az álmokból.” Vagyis az összes filmetek ott van az álomban. „Ki merem mondani, a film az egyetlen művészet, amelyik par excellence álomszerű.” Később említi még az álomdramaturgiát és az álomképszerkesztést, valamint a színek és árnyékok milyenségét, amelyek filmes-televíziós műfajhatárokat jelölnek ki. S bár sok említés van arra vonatkozóan, hogy az álmok hatnak a filmes megoldásokra, s talán nem véletlenül vezet álomnaplót maga Jankovics is, de azt nem meri állítani, „hogy a sokféle megoldást tudatosan az álmokból vették, merítették volna első alkalmazóik.” Minden valószínűség szerint az álomnak óriási hatása van a művészetekre, s különösen a filmművészetre, s a filmművészet nagyjai sokat merítettek az álmaikból, illetve általában az álom technikájából, jelenségeiből. Álom és film egymásra utaló kapcsolatában akkor lehetnénk biztosak, ha tudnánk, hogy miként álmodtak az emberek a film megszületése előtt. Jankovics Marcell is ezt gondolja: „Azt hiszem, nemcsak én, hanem mindenki filmszerűen álmodik. Arról azonban, hogy ez így is van, nem sikerült meggyőződnöm. A teljes igazságot csak akkor ismerhetném meg, ha visszaugorhatnék én is az időben, a film fölfedezése előtti korbá, és személyesen megtapasztalhatnám, milyenek lettek volna álmaim a film előtti korban.”

Jankovics Marcell szimbólumkutatásaiban a mitikus (analógiás) gondolkodás elsődleges képi és nyelvi formáit keresi. A kultúra genetikáját, evolúcióját, civilizációba való átmenetét kutatva gyakran érint nyelvi kérdéseket, például a nyelvkeletkezés hipotézisét („Mély a múltnak kútja...” Gondolatok a kultúráról, Csokonai Kiadó, 1998: 89–107). A metafizikai vagy szerves iskolához kapcsolódik saját (Jelkép-kalendárium, Panoráma, 1988) és a többi szimbólumkutató kollégájával (Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám: Jelképtár, Helikon, 1990) írt műve.

Ennek a szerves kultúrafejlődést kutató iskolának a rejtett hálózatát vázoltam fel a mellékelt táblázatban, s elhelyeztem benne Jankovics Marcell munkásságát is.

A Mély a múltnak kútja (1998) című könyvében a kultúra evolúciójáról (Hamvas Béla azt mondaná: devolúciójáról) fejti ki a véleményét Jankovics Marcell. Többek között párhuzamba állítja az égtájak szerint szerveződő körfalut a magyar falu felvég, alvég, felszer, középszer, alszer megnevezéseivel, s ennek a civilizáció általi megszűnését-megszüntetését a kultúra elvesztés, önfeladás, néppusztulás jelenségeként tartja számon.

Végül, aki egyetlen, ám részletes tanulmányában kívánná megismerné a módszerét, olvassa el a gyöngyöspatai Jessze fája oltárról szóló elemzését! („Jessze szent gyökere lett erős fáva”. Amiről a gyöngyöspatai Jessze fája oltár regél. Napút-füzetek, 33. é. n.) Hasonló alaposságú, stilisztikai jellegű szimbólumelemzést csak Török Gáborról ismerem (Ciszterna és forrás. Giovanni Pisano szöszéke Pistoiaiban. JGYF Kiadó, Szeged, 1998).

Szerencsésnek tartom magam, hogy ismerhettem. Hogy 2020 februárjában, még a pandémia előtt meghívhattam a Bolyai Önképző Műhelybe, ahol egyetemisták faggatták Az ember tragédiájáról, és ennek kapcsán az EMBER világáról. Ez volt az utolsó találkozásunk.

Balázs Géza

Platón Lao-ce				
	Kresznerics Ferenc Nyelvmetafizika (Čuczor Gergely Fogarasi János) (Bolyai János)			
(Freud, Jung)	(Bartók Béla Kodály Zoltán)			Kerényi Károly Ferencci Sándor Hollós István Révész Géza Röheim Géza
	Hamvas Béla (Gombocz Zoltán)	(Pável Ágoston)	Weöres Sándor	Fónagy Iván Bernáth Béla
	Thienemann Tivadar	Sebestyén Géza Várkonyi Nándor (Szerb Antal Halász Gábor)	Weöres Sándor Kodolányi János Féja Géza (Takáts Gyula Tatay Sándor Pável Ágoston) Temesi Mihály Horváth Árpád	
	Karácsony Sándor	Sebestyén Géza Lotz János Kodolányi János Lükő Gábor	Kodály Zoltán Gáldi László	Györfy István László Gyula (Csete György Dulánszky Jenő Makovecz Imre) Martin György Erdélyi Zsuzsanna Nagy András Jankovics Marcell Hoppál Mihály Pap Gábor Györi-Nagy Sándor Szilágyi N. Sándor Tánczos Vilmos Makoldi Sándor Makoldi Sándorné Harangozó Imre

„És rólam feledkezzetek el!”

Hoppál Mihály monográfiája Lükő Gábor munkásságáról

Lükő Gábor az olyan nagy magányos magyar gondolkodók, kutatók egyike, akik elsajátították ugyan a tudományos munka alapjait, de merészen önálló, egyedi útra tértek, a „hivatalos” vagy „akadémiai” vagy újabb szóval „érvényes” tudomány pedig nem kívánta elfogadni, befogadni munkásságukat. Ismerünk ilyen nyelvészeket, művésztörténészeket, irodalmárokat is. Lükő Karácsony Sándor hatására vált kutatóvá, önálló programját fiatalon kialakította, s ahhoz haláláig ragaszkodott. Karácsony Sándor mellőzése és halála után jó időre légüres térben mozgott, soha többé nem taníthatott, csak vidéki múzeumokban dolgozhatott. A vidéki muzeológusi állás mellett azonban szüntelenül kutatott, alkotott, s a szakfolyóiratok helyellközettel közölték is írásait. Elismerése, sőt kisugárzó szerepe csak a rendszerváltozás után érvényesülhetett. Ekkor egy lelkes követői kör törekedett műveinek (újra)kiadására, gondolatainak terjesztésére (Gyökereink és Lükő Gábor művei című könyvsorozat). 90. születésnapján méltó módon köszöntötték: Tűzcsiholó címmel Pozsgai Péter szerkesztésében 52 szerző írt neki szánt tanulmányt. A köszöntőknek Lükő szerényen annyit mondott: „és rólam feledkezzetek el!” Bár életének utolsó évében, halála előtt egy hónappal (2001. március 15-én) még a Kossuth-díjat is megkapta, nem tudni, hogy mennyire szolgált ez elégtételül, hiszen évtizedeken át elzárva, kicsit kirekesztve s talán megkérgesedve-megkeseredve dolgozott, valószínűleg abban a tudatban, hogy munkássága visszhangtalan marad.

Hoppál Mihály most az MMA gondozásában megjelent monográfiájában eleveníti föl a tudós munkásságát. Lükő Gábor 1909-ben született Komáromban, Budapesten járt középiskolába, ahol Karácsony Sándor hatása alá került. A budapesti egyetemen Györffy István és Kodály Zoltán vette rá a moldvai gyűjtésre. Visszatérése után követte a debreceni egyetemre Karácsony Sándort, s a tőle tanult társaslélektani szellemiségben született meg A magyar lélek formái (1942) című munkája, amelyet kreatív megközelítései miatt meglehetősen elutasítással fogadtak. A magyar lélek formái című könyve harmadik kiadásának előszavában (2003) Lükő Gábor maga igyekezett értelmezni és magyarázni munkásságát.

„A tudomány feladata megvilágítani az ismert világot, új fényt vetni a tárgyakra, szellemi megnyilvánulásokra és feltárni azokat az összefüggéseket, melyek az ismeretlen területeken is oszthatják a homályt. Ezt kíséreltem meg ebben a munkámban, mert erre kötelezett a tudományos gondolkodás új világa, amelyet véletlen szerencsém, vagy a Mindenható kiszámíthatatlan végzése folytán lehetőségem volt megismerni Karácsony Sándor közelébe kerülve. [...] Nem az egyes részletek, hanem az egész kultúra ismerete szükséges, barátom, hogy megérthessük egymást. És nemcsak a magyarokkal, hanem más nem rokon népekkel is.”

A nem szakmabeli olvasó nyilván teljes egyetértéssel fogadja ezt a kutatói „ars poétikát”, mert meggyőződése, hogy a tudomány azért van, hogy használjon, hogy jót tegyen. De a tudomány embereinek többsége alighanem most is csak a fejét csóválná. Miféle homályosztatás? Hogyan is hanyagolhatnánk el a részletkutatásokat? Elmúlt már az a világ, amikor egy tudós „váteszként” az „egész kultúra ismeretéről” és az általános emberi megértésről álmodozzon! Egyébként is: ez utóbbi nem is a tudomány területe! Így voltak ezzel a néprajzkutatók (nyelvészek és mások) korábban és jórészt ma is, nehezen tudták megemészteni, elfogadni Lükő, illetve a Lükő-féle kutatók mérész képzettségűségeit, a különféle tudatformák (művészet, nyelv, tér-idő szemlélet) közötti viszonylag rugalmas

átjárását. A „hivatalos” tudomány mindig igyekezett kialakítani egy saját tudományelméletet és az ahhoz kapcsolódó módszertant. Ami nagyon helyes, hiszen a tudomány művelése megfelelő szabályokat, kereteket kíván, hogy nyilvánvaló legyen az áltudomány (kóklerség) és a tudomány közötti válaszvonal. A baj csak az, hogy ezek a szabályok a gyakorlatban szinte mindig megmerevednek, iskolák (tanszékek, intézetek) települnek rájuk, s elméletüket, módszerüket egyedül érvényesnek véelve igyekeznek kiszorítani minden más gondolatot. Ezzel pedig megakadályozzák az új, kreatív gondolatok terjedését. Lükő két malomkő között volt kénytelen dolgozni: egyik oldalon a műkedvelő (dilettáns) östörténetírók, a másik oldalon „a tudományos intézetek fémjelzett munkatársai”, akik „áltatják a világot a szakképzett segédmunkások nívóján álló tudományukkal, és féltve őrzik monopóliumukat, melyet sikerült kiérdemelniük az uralkodó párttól”. Nyilván ezért kezdeményezte – eredménytelenül – egy önálló Eurázsiai Intézet megalapítását a zenei anyanyelv kutatására. Lükő Gábor a néprajz vezető képviselőitől megkapta, hogy „túlzottan élénk képzelőerővel van megáldva” – mintha az valamiféle hiba lenne. Szerencsére Andrásfalvy Bertalan, Selmeczi László, Szabó László, illetve a kismonográfiát író Hoppál Mihály értékelték Lükő tudományos teljesítményét. Szabó László például a történelemben ágyazva ezekkel a szavakkal igyekezett megértetni a kételkedőkkel: „A hagyományos parasztsággal (néppel) foglalkozó néprajz-nak vállalnia kellett a nemzeti tudomány jellegét. A legkülönbözőbb politikai irányhoz tartozó [...] képviselőik értéket láttak a parasztságban, a népi kultúrában, bizonyítani igyekeztek, hogy belőle a magyar szellemi élet, sőt a gazdasági is, megújítható. Igazolniuk kellett – főként a német veszély érzékélése idején –, hogy kultúránk nem átvétel, nem alászállt javak halmaza, hanem öntörvényű, szuverén, s éppenséggel keleti gyökerű kultúra, amely magasrendű alkotásokra képes.” Szabó László pontosan látta a 20. századi „népben, nemzetben” gondolkodó, a társadalomért elkötelezett tudós törekvéseit. Hoppál Mihály egy másik szempontot emel ki, és többször is hangsúlyozza a kötetben: Lükő Gábor etnoszemiotikai (népi jelezés), etnoszimbiológiai (népi jelképkutatás) munkásságát (másként: „művészetre vonatkoztatott jeltudományt”), amely a 20. század második felében hirtelen kivirágzó magyar etnoartot alapozta meg: „Meggyőződésem, hogy a magyar etnoart felvirágzása Lükő Gábor munkásságának egyik legfontosabb hatása, hiszen nem másról van itt szó, mint a magyar lélek formáinak kivételéről, organikus továbbfejlődéséről. [...] [A]z etnoart nem a maradáságnak, nem a múlthoz való lehorgonyzásnak a művészete, hanem annak felismerése, hogy ha valamihez kötődünk, akkor az nagyon fontos érték egy kultúrában.”

Lükő Gábor egyszerre volt analízáló és szintetizáló tudós. Több területen végzett kutatásokat, és ezeket igyekezett egymásra vonatkoztatni. Kutatásai során egységben kívánta látni a nyelvi, zenei, (nép)művészeti emlékezetet, hagyományt, ezekhez fogódzót kínált az etnoszimbiológia. Végül soron rekonstruálni igyekezett a keleti örökséget és az európai hagyományt (különös tekintettel a finnugor népekre és a román folklórra), és kereste a magyar nemzeti karaktert, mentalitást. Említettem, hogy Lükő Gábor hű maradt tanítómestere, Karácsony Sándor útra bocsátó gondolataihoz, egyéni utat járt, nem alkudott meg. Kétségtelenül ez a nehezebb út, a magyar „váteszek” tipikus útja. Kényelmesebb egy kialakult gondolatmenethez és egyetértő csoporthoz csatlakozni. Szerencsére munkássága azért kiteljesedhetett, tanulmányozható, újragondolható, és egészen biztosan nem volt hiábavaló, tehát minden nehézsége ellenére nem tekinthető elveszett „magyar Messiás”-sorsnak. És ne feledkezzünk el róla! (Hoppál Mihály: A kultúra mint emlékezet. Lükő Gábor munkássága. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2018.)

Balázs Géza

A 2018 februárjában kezdett rovatom, a Szó szót követ 20. részének megírásához fogok, amely egyben e sorozat utolsó darabja lesz. Eppen ezért úgy gondoltam, nem egy kérdést teszek fel, hanem – az eddigi sort megszakítva és lezárva – felidézem a rovat számomra legértékesebb gondolatait.

Hogy mi minderről volt szó az elmúlt négy év Édes Anyanyelvünk lapszámaiban e címke alatt? Kérdeztem a színészek beszédéről, a tegezésről-magázásról, a megszólítás utáni nyelvhasználatról, a netnyelvről, a mesterséges intelligencia verselni tudásáról, az Édes Anyanyelvünkhöz fűződő viszonyról, az anyanyelv szépségéről, a gyermeknyelvről, a kötelező olvasmányokról, a rimes vagy rím nélküli versekről, a sajtóhibákról, a bővílő keresztnévtárról, a határon túli nyelvátváltozásokról, a digitális olvasásról, a nyelvjárás iskolai jelenlétéről, a nyelvtanórák fontosságáról, a változó frazémakincsről, a mesékről és a retorikáról. Válasz nélkül egyetlen kérdésem sem maradt: a 19 kérdésre 133 válasz érkezett. A válaszadók többsége nyelvész vagy magyartanár volt, de az irodalmárok, médiaszakértők, színészek, néprajzosok, pszichológusok, gyógy-pedagógusok se maradtak ki a sorból. A rovat összeállításakor a legnagyobb élményt éppen az jelentette, hogy közel másfél száz szakértővel levelezhettem – a földrajzi határokat átlépve: a fővárosból, a vidéki Magyarország legkülönbözőbb pontjairól és a határon túli területek magyarlakta területeiről kaptam válaszokat. Hálás vagyok a rovat felkarolásáért *Grétsy László* tanár úrnak, lapunk felelős szerkesztőjének, a számos ötletért *Balázs Gézának* és a sok apró javításért *Kemény Gábornak*.

A számomra legkedvesebb sorokat idézem:

A színész akkor beszél jól, ha a szerepéhez alkalmazkodik. Egy átlagos darabban helyes, ha az irodalmi nyelvet szépen, tisztán mondja, bő levegővel a meghitt beszédet is hallhatóvá teszi, a szövegeket nem nyeli el, hiszen a toldalékból tudjuk meg az összefüggéseket, viszonyokat. (*Tomasevits Zorka* szinkronrendező)

Hogy eltűnik-e végleg a magázás a magyar nyelvből? Ha egyszer így lesz is, az erről szóló hír még biztosan nem kerül be az Édes Anyanyelvünk 2018-as évfolyamába. (*Cserniczkó István* nyelvész)

Az emberi viszonyok alapvetően nem különböznek: formálisabbak vagy személyesebbek, közeli vagy távolabbiak, tiszteletiek vagy barátiak stb., a többnyelvű beszélőnek nem föltétlenül kell írásjelet váltania aszerint, hogy melyik nyelven írja a levelét. (*Péntek János* nyelvész)

Egy médium csak akkor veszélyes, ha ő „használ” minket. Egy gyermek nyelvi fejlődésének alapja, hogy az érzelmi, értelmi és morális képességeihez mért, a világot arányosan építő és gazdagító üzenetekben legyen része. Ne quid nimis! – Semmit mérték nélkül! (*Aczél Petra* nyelvész)

Ha a legegyszerűbb a kisgyermeket a képernyő elé ültetni, mert akkor csendben van, valóban problémák adódhatnak, ám ha megfelelően kontrollálják a képernyőidőt, és ha a gyermeket az életkorának megfelelő szövegekkel (versekkel, mondókákkal, mesékkel) veszik körül, illetve rendszeres interakció van a gyermek és felnevelői között, nincsen okunk aggodalomra. (*Vészelszki Ágnes* nyelvész)

Anyanyelvünk múltunk őrzője, jelenünk összetartó ereje és jövőnk hírmondója; a magyar észjárás tükré. Gazdag, színes, szép és természetesen édes, miként édesek szüleink, és miként mi is édesek vagyunk gyermekeinknek. Ha az Édes Anyanyelvünk negyven évfolyamában tallózunk, rácsodálkozunk nyelvünk kincseire, érdekességeire, dallamvilágára; megismerhetjük múltunkat, szembesülhetünk jelenünkkel, és találgathatjuk jövőnket is... (*Lengyel Klára* nyelvész)

Pusztán azzal, hogy létezik [az Édes Anyanyelvünk], Ady szellemében inti olvasóit: „Csak azért se győzhet a Mindegy.” Nem mindegy, hogyan beszélünk, a szavakat milyen alakban és

jelentésben használjuk, annak ellenére sem, hogy „ügyis megértik”. (*Fráter Zoltán* irodalomtörténész)

A gyermekek nyelvi fejlődéséhez a legfontosabb, hogy a családban minél többet kommunikáljanak velük. Valódi párbeszédnek legyenek, olvassanak mesét, hallgassák meg egymást – a gyermekek szokincse, gondolkodása, erkölcsé így fejlődhet a legjobban. (*Bóna Judit* nyelvész)

Az a jó alkotás, ez esetben vers – legyen az rímelő vagy rím nélküli –, ami hat vagy az agyra vagy a szívre vagy lejjebb, de tán az se baj, ha mind a háromra egyszerre. (*Csőre Gábor* színművész)

A hétköznapi költészet leveti magáról a forma bilincseit, a metrumok formafegyelmét. Hogy költésztette avassa a beszédet, mégis a saját ritmusát kell hálóként megszöjje. A ritmus lüktetése a legbanálisabb tényeket is sodrásba hozza, ahol a szavak tárháza metaforikus játszótérre válhat. (*Deák Ferenc Loránd* magyartanár)

A gyorsaság természetszerűen megsokszorozza a hibázás lehetőségét. Hibák persze régebben is voltak, csak az információgyártás és az információhoz való hozzáfutás volt lassúbb, és csak kevesebbek számára adatott meg. Több idő jutott a figyelemre és a fegyelemre. Ma ez megváltozni látszik. (*Tóth Etelka* nyelvész)

Közös felelősségnek tartom, hogy a kiszemelt név átmenjen egy szűrőn, mert a teljes szabadság értelmetlen hangsorok, márkanevek vagy dehonesztáló közszavak személynévi használatát is eredményezheti. (*N. Fodor János*)

Bár úgy gondolom, hogy szellemi luxusnak számít majd az elmélyült könyvnyelvézés, nem hiszem, hogy eltűnnek a könyvek. (*Gonda Zsuzsa* nyelvész)

Természetesen a tanulónak a társadalmi nyelvhasználati versenyképesség biztosítása miatt érdeke, hogy a köznyelvet elsajátítsa, így a tanárnak bizony ki kell javítania a tanuló (első-sorban írásbeli) regionalizmusait. De ezt úgy kell megtenni, hogy közben ne irtsuk a nyelvjárásiasságokat. (*Kiss Jenő* nyelvész)

A nyelvészetet úgy lehet közelebb vinni a diákokhoz, ha megmutatjuk nekik e tudomány hasznosságát és szépségét. Ehhez érdemes a klasszikus szépirodalmi példák mellett minél életszerűbb nyelvi adatokat, azaz sorozatokból, blogokból, vlogokból, reklámokból, újságcikkekből, dalszövegekből származó példákat bevinni az órákra. (*Schirm Anita* nyelvész)

Valljuk be őszintén, ezek a régi frazémák (nyelvünk változásának szegény áldozatai) ki fognak kopni a mindennapi beszélt köznyelvből. Ezzel együtt el fog veszni az a több évszázados erkölcsi tanulság is, amely a közmondás alapja, illetve az a kulturális és történelmi kontextus, amely a kontolás háttéré. Ennek ellenére feltétlenül szükséges tanítani őket. (*Hadikné Végh Katalin* magyartanár)

Ma minden a fejlesztésről szól. A népmesék és a klasszikus mesék szimbolikus, képzeletet iskolázó nyelvezete nem csupán a szokincset – és ezzel pl. a rugalmas, kreatív gondolkodást – gazdagítja, hanem számos más szempontból is igen fejlesztő hatású. Nagy hiba lenne azon a nyelven szólni a gyerekekhez, amely csupán az ő szokincsekre szorítkozik. (*Pécsi Rita* neveléstörténész)

A nemzetközi mesekutatás klasszikus szövegeket publikált, és a folklórkutatók is írásos szövegeket. Ezek között sok jó szöveg van. A mese nem avult el, de szörnyen átírni kár, és csak ront a szövegen. (*Voigt Vilmos* néprajzkutató)

A retorika a meggyőzés művészete, de erkölcsi felelőssége is van, nem mindegy, ki győz meg és miről. „Jól csak a becsületes ember beszélhet” – írta Quintilianus. (*Vladár Zsuzsa* nyelvész)

Csak az ember győzhető meg. Ha ez az állítás igaz, akkor ebből következik, hogy minden egyes vitában, tanácsadásban és más, nyilvánossággal járó beszédhelyzetben is – kisebb-nagyobb mértékben – maga az emberségünk van kockára téve. (*Hoványi Márton*)

E sorokkal búcsúzik a rovat szerkesztőjeként kedves Olvasóitól:

Blankó Miklós

Balázs Géza beszéde az 55. Kazinczy-verseny értékelésekor (2021. április 22. 17.00, online; részletek)

A koronavírus-járvány megállította a földet. Pontosabban: a föld forog tovább rendületlenül, de az emberek megálltak; nem röpködnek, nem szaladgálnak annyit; megvalósulni látszik egy rémálom vagy disztópia, ahogy az irodalmárok mondják: nem élhetünk úgy, mint eddig, karanténba vagyunk zárva, nemcsak utazásainktól, de társadalmi kapcsolatainktól is elrekesztve – immár több mint egy éve. A Kazinczy-, a Szép magyar beszéd versenyek kapcsán pedig adódik egy különösen tragikus párhuzam. Kazinczy Ferencet röpkét két hét alatt éppen a zempléni kolejárjány ragadta el.

A karantén nem kímélte anyanyelvi versenyjeinket sem. A tavalyi Szép magyar beszéd verseny elmaradt. Időközben kezdtük megtanulni és megszokni az online létet, a távoktatást, távkonferenciázást, sőt kialakult a karanténnyelv és a karanténfolklor is. Most pedig a versenyek történetében először távolléti Kazinczy-versenyt rendeztünk. Először nézzük ennek a jó oldalát! Például azt, hogy sokan jelentkeztek, sokan vettek részt a versenyben, olyanok is, akik esetleg nem tudtak volna Győrbe utazni. Jó volt a versenyzőknek, hogy nem gyötörte őket a szereplési vagy lámpaláz: fölveték a szabadon választott és a kötelező szövegek előadását, és ha nem sikerült, fölveték még egyszer és még egyszer – hogy hányszor, ez az ő titkuk marad. A bírálóbizottságok nem is lepődtek meg azon, hogy alig volt megakadás, baki a felolvasott szövegekben.

Erre a helyzetre reagált az egyik gimnáziumi bírálóbizottság tagja, Korzenszky Richárd atya: „Új helyzet: a semmibe beszélni. A fiatalok ezzel nem találkoztak: az online oktatás a Zoomon keresztül mégiscsak valamilyen kapcsolatot jelent a tanárral. (Kezdetlen tapasztalás üres templomban beszélni úgy, hogy közben esetleg ezernél is többen hallgatnak – visszajelző tekintetek nélkül.) Elismerés a szervezőknek, a felkészítőknek, a technikai segítőknek s természetesen a szereplőknek.”

Én teszem hozzá, hogy ezek a versenyek nem pusztán a néhány perces produkciókról szólnak. Hanem a jelenlétéről. A kapcsolatokról. Egymás megismeréséről és meghallgatásáról. Az egymástól tanulásról. A közösségi élményről. És ez most elmaradt. Tehát

bármennyire kíméletes, kényelmes a távverseny, azért javasolom, hogy amint lehet, térjünk vissza a jelenléti, személyes megméretetésre!

Ebben a sajátos helyzetben kettős feladatot kaptam: egyrésztől értékelnem kell a versenyt, másrésztől lelkesítő gondolatokkal teli záróbeszédet mondanom. Nem könnyű feladat. Az értékelés bírálat, kritika is. A lelkesítő gondolattal nem nagyon fér össze. Ezért előbb essünk túl az elsón! Ebben segítségemre voltak a bírálóbizottságok tagjai, akik eljuttatták hozzám észrevételeiket.

Versenyzőink mindkét produkciónál, a szabadon választott és a kötelező szövegnél is nagyon ügyeltek a „biztonsági” olvasásra. Ettől egy kicsit szárazzárta, élettelen, monotonná vált sok előadás. Személy szerint nagyon tudtam értékelni, ha valaki a személyiségéből felvillantott valamit: kinézett, ránk nézett, mosolygott, ha valamennyi kis „játékot” bele tudott vinni. Szerencsére ritkán tapasztaltunk túlságosan akart gesztusokat, manírokat, színészkedést.

Diákjaink csaknem egy éve részesei az online oktatásnak. Az elküldött produkciókban az esetlegesen előforduló technikai hibákat (rosszul beállított kamera, gyenge hangfelvétel) természetesen nem vettük figyelembe, hiszen arról senki sem tehet, ha valakinek nem áll a rendelkezésére profi technikai segítség. Persze érdemes ebből is okulni, mert a már a szinte minden diáknak a kezében levő okoseszközökkel tökéletes kép- és hangfelvétel készíthető. Arra viszont felhívom a figyelmet, hogy ügyeljenek jobban a környezetre, a háttérre. Ne legyenek a háttérben zavaró tárgyak, és mindig a kamerába nézzenek!

A szabadon választott témák változatosak, érdekesek voltak, versenyzőink ott általában jobban szerepeltek. Nagyon sok értékes gondolat hangzott el, legtöbbször megfigyelhető volt az átélés – ami a szövegtolmácsolás talán legnehezebben tanítható mozzanata. Tanulságos kép bontakozik ki a szabadon választott szövegekből. Kovács László tanár úr elkészítette ezek statisztikáját az egyik bizottságban. Az ott szereplő 39 versenyző 24 szerzőtől választott szöveget, ezek közül 12 szöveg szólt a beszédéről és a nyelvről. Négyen választottak Jókai Anna- és Nemes Nagy Ágnes-idézetet, hárman Szabó Lőrincről és Ravasz Lászlótól, két szöveggel szerepelt Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Pilinszky János, Szabó Magda és Korzenszky Richárd.

A bírálók véleményének summázata már át is vezet bennünket az ünnepi beszéd második részébe, amikor is szokásosan Győrben valami gondolati útravalót is teszünk a tarisznyába... Elegendő lenne azt mondani, amit a kötelező szövegben Nyiri Péter írt: „Mindem embernek van egy nyelvtarisznája: a beszédkézsége. Kincseket rejt e tarisznya, szavakat, melyekkel önmagadat és a világot formálsz. De a tarisznyát neked kell megtöltened...” Nos, ez a verseny bizony alkalmas, hogy ezt a nyelvtarisznát gazdagítsuk. A versenyzők nem is gondolják, hogy egy-egy ilyen verseny milyen mélyen el tud raktározódni az emlékezetükben. Én bizony ma is gyakran ráfutok egy-egy szóképre, mondatra, amelyet általános iskolásként vagy gimnazistaként memoriterként megtanultam, szavalóversenyen elmondtam. S ez meglehetősen örömteli érzés. Itt a versenyen a szabadon választott szövegek között szerepelt a felvidéki Gál Sándor egyik esszéje, melyben arról ír, hogy a 20. században átestünk a mítoszi küszöbön, egy új anyanyelvi időzónába léptünk, vagyis megszakadt a nyelvi hagyomány. Egy francia filozófus azt írja, hogy korunkban közömbössé váltunk történetünk nyelvi, vallási, kulturális beágyazottsága iránt. Aki Weöressorokat mormol, meglátásom szerint megért ebből valamit. Kedvező tünet, ha valaki megborzong egy Pilinszky-soron. Jó szövegeken, verseken, azok értelmezésén, az ún. irodalmi spiritualitáson át még megmenthetünk valamit magunk számára ebből az egykor volt, az emberi létet is értelmező jelenségből. Halmai Tamás költő írja: „Az irodalmi spiritualitásnak minden korok és kortalanságok számára van közölnivalója.”

Ennek megértéséhez szükséges a jó szövegértés: nem pusztán a jó szövegek olvasása, de felolvasása, hangoztatása: megjelenítése, szavalása, deklamációja. A szöveg a mondással, a cselekvéssel válik értelmezhetővé, jelenlétévé számunkra. Ahogy Nyiri Péter üzenete szól: a megcselekedett nyelvről, vagy ahogy a szabadon választott szövegekből is visszacseng számomra egy-egy fontos gondolat a megalkotott beszédéről (Fischer Sándor), a megtörtént szövegről (Hevesi Sándor). Ebből a szemszögből visszatérhetünk a kötelező szöveg üzenetéhez: „Ahol a szép beszéd honos, ott mindennapos vendég a boldogság és a megelégedés...” Ehhez a boldogsághoz, vagyis emberi létünk legfontosabb eleméhez segíthet hozzá a nyelv, a szépen hangoztatott nyelv, a jó szövegeken keresztül való közeledés a szakrális nyelvhez. Mivel sokféle megközelítéssel bizonyítható,

hogy az azonosságtudat, az identitás legfontosabb eleme a nyelv, s mivel már „lelkünk nem beszéli a szimbolikus nyelvet”, „nekünk magyaroknak a nyelvet szakrális tiszteletben kellene tartanunk”, javasolja Mórocz Zsolt művelődéstörténész. Valójában ez történik a Kazinczy-kultusz ápolásával.

Megköszönöm a versenyzők és tanárai, támogatóik, a szervezők munkáját. Reménykedünk abban, hogy ez a jól sikerült technikai lebonyolítás csak ideiglenes volt, és hamarosan visszatérünk a személyes találkozásokra, ahogy az elméleti szakemberek mondják: a valós, ötérezkes kommunikációra, mert valójában ez emberlétünk alapja, s nem a karanténba zárt ember.

91 éves korában elhunyt Bolla Kálmán

2021. július 12-én elhunyt Bolla Kálmán nemzetközi hírű nyelvész, fonetikus, egyetemi tanár. 1975 és 2002 között a Kazinczy Alapítványi Bizottság (kuratórium) tagja; 1991 és 2002 között az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának és a Kazinczy-kuratórium közös szakbizottságának az elnöke volt. Szervezte és vezette a Kazinczy-versenyek szaktanárai részére évente megrendezett tudományos konferenciákat. 2003-ban A Magyar Felsőoktatásért Emlékplakettet és Kazinczy-díjat kapott. 1989–1999 között az Anyanyelvpolók Szövetsége ellenőrző bizottságának volt az elnöke, majd 1999–2003 között elnökségi tagja. Nevéhez fűződik a Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások című sorozat.

„Okosküttyük” vagy nyomtatott könyvek? – IX. Madách-szónokverseny

A váci Magyar Nyelv Barátainak Egyesülete és a Váci Madách Imre Gimnázium az idei tanévben 9. alkalommal hirdette meg Vác város és vonzáskörzete középiskolás diákjainak számára a Madách-szónokversenyt.

A verseny kiötlői fontosnak tartják, hogy a magyar nyelv hete keretében rendszeresen alkalmat teremtsenek a középiskolásoknak az érvelő beszéd gyakorlására, a szóbeli kifejezés képességének fejlesztésére és arra, hogy egy-egy aktuális problémáról, korjelenségről kifejtessék véleményüket. A versenyzők épülését szolgálva minden évben igyekeztek érdekes témákat kijelölni, és olyan zsűritagokat hívni, akik a szónoklás hazai tekintélyei vagy a korosztályt jól ismerő magyartanárok voltak. Tőlük személyre szabott jó tanácsokat is kaptak a versenyzők.

Az idei verseny rendhagyó körülmények között zajlott. A meghirdetés idején még teljes zárlat alatt volt az ország, az iskolák nem működtek. A szervezők (Dóra Zoltán, Ogné Czepek Mária és e sorok írója) segítségére sietett dr. Orosz Tamás („civilben” váci gyógyszerész), az Anyanyelvpolók Szövetségének vezetőségi tagja, aki felajánlotta, hogy biztosít egy olyan webfelületet, ahová a diákok a szónoklataikat feltölthetik. A zsűri megtekintette és értékelte ezeket anélkül, hogy bárki fertőzésveszélynek lett volna kitéve.

A téma a résztvevők számára gondolatébresztő volt: „Okosküttyük” vagy nyomtatott könyvek? – avagy *Felvált-hatja-e a digitális adathordozók használata a nyomtatott könyvek népszerűségét?*

Tudjuk, hogy ehhez a korosztályhoz hozzánöttek a küttyük, amelyek a gyors, könnyű, csaknem korlátlan információszerzésben és a kapcsolattartásban számukra nélkülözhetetlenek. Praktikusabbak is, mint a könyvek, hiszen pl. egy e-book-olvasó készülékbe könyvtárnyi mű belefér. Lengyel Aliz Zita tömören így fogalmazott: „A Neumann-univerzum felváltani látszik a Gutenberg-galaxist.” A küttyük veszélyeit is ismerik: az elektronikus információ nem megbízható, „könnyen átírható” (Bodvavölgyi Richárd), a készülékek lemerülhetnek, az internet akadozhat, a kék fény, az elektroszmog károsítja egészségünket.

A könyvek mellett érzelmi érveket sorakoztattak fel. Nagy Lucáról kiderült, hogy a nyomtatott könyvek elkötelezett híve, örül, ha válogathat a könyvesboltban, könyvtárban, ahol hasonló emberekkel találkozhat. Többen szeretik a könyvek illatát, megőrizték kedvenc gyerekkönyveiket, vagy amiket év végén a tanáraiktól kaptak. Van, aki lapozgatja a Bibliát, amelybe bejegyezték a fontos családi eseményeket, szívesen adja, kapja ajándékba a könyveket – örül, ha olvashat egy lapszéli bejegyzést, megtalál egy préselt virágot, este jóleső érzés egy regényt olvasgatva elaludnia.

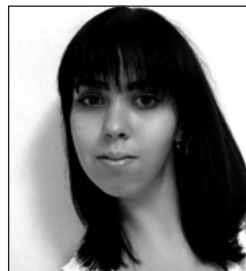
Mielőtt úgy tünne, hogy elfedte az információhordozó formájáról szóló érvelés a lényegét, megnyugtatók mindenkit: ezek a fiatalok tudják, hogy itt az olvasás, a művelődés szerepéről is szó van. Balogh Zalán Vekerdy Tamástól idézett: „Az olvasás segít élni.” Fagyas Veronika a szülők példamutatásának fontosságára hívta fel a figyelmet, akiknek kötelessége megismertetni a gyerekeket az olvasással: „Lehet, hogy pár év múlva nem lesz könyves-

bolt, könyvtár, de az olvasásra nevelés nagyon fontos marad.” Hajdú Ferenc Bence egy Babits-idézetrel fejezte be beszédét:

„a Könyv is Élet, és él, mint az ember – így él: emberben könyv, s a Könyvben az Ember.”

A zsűri tagjai és a szervezők a diákok felelősséggel átitatott beszédeit hallgatva igazolva látták, hogy érdemes volt meghirdetni ezt a versenyt, amelyre váci, szentendrei, fóti, gyáli, sőt testvérvárosunkból ipolysági magyar gimnazisták is jelentkeztek. Az értékelés szempontjai a következők voltak: a beszéd tartalma, felépítése, szókincs, nyelvhelyesség, előadásmód, szépkiemelés, összbemomás. A zsűri tagjaiként ebben az évben dr. Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, az ELTE egyetemi tanára, dr. Bóna Judit az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékének docense, Némethné dr. Balázs Katalin magyartanár értékelték a beszédeket.

A győztes az ipolysági Szondy György Gimnázium tanulója, *Fagyas*

Veronika lett. Eredményéről nemcsak iskolája Facebook-oldala, hanem a felvidéki Új Szó online is büszkén tudósított, sőt a Pátria Rádió riportot készített vele és Hajdú Bencével, aki az 5. helyen végzett. Veronika külön jutalmként Ada-

mikné Jászó Annától meghívást kapott a következő évi Kárpát-medencei Kosuth-szónokversenyre (felkészítő tanára: Tóth Tibor, aki évről évre elhossa tehetséges diákjait).

Második helyezett: Csepreghy Laura, a Szentendrei Ferences Gimnázium tanulója (felkészítő tanára: Soós Sándorné). A Madách Imre Gimnázium tanulója, Kolozi Laura 3. helyezést ért el (felkészítője: Gyurkóné Tóth Dóra).

Dóra Zoltánnak, A Magyar Nyelv Barátainak Egyesülete elnökének szavait idézve: „Ezen a versenyen nem volt vesztes, mindenki nyert, de az igazi győztes a Nyelv volt.”

(Kmettyné Balogh Zsuzsanna,
A Magyar Nyelv Barátainak
Egyesülete tagja)

A magyartanár magányossága 25 magyartanár az ország minden részéről – ötnapos Magyaróra-tábor Sátoraljaújhelyen

A 8. Magyaróra- (vagy nyelvész-) tábor a digitális magyaróra témája köré szerveződött (akárcsak a Magyaróra című lap 2021/1. száma). Az ország minden részéről érkező magyartanárok

megosztották egymással tapasztalataikat, örültek a szakmai eszmecserének, és mindannyian eltökélték abban, hogy folytatni kívánják év közben is a tanácskozásokat, valamint várják a jövő évi tábort. Gondolatok (jegyzetek) a tábor öt napján elhangzott előadásokból:

A digitális pedagógia az elmúlt másfél évben lezajlott, csak nem minden ment át a köztudatba és a gyakorlatba.

Ami negatív: a diák nem látja az osztálytársait, nincs „előkészület” az órára, ezért nehéz szóra bírni a diákokat. Például sokan az órakezdés pillanatában kelnek fel. Szükség lenne fázisváltásra, ami az iskolába való utazáskor megtörténik.

Van, aki nem beszél, de nagyon szívesen ír (neten is).

Az online verselemzés mindenképpen félmegoldás, viszont a versstruktúrát nagyon jól lehet tanítani.

Az irodalomóra egyben terápia is.

A csak online óra torz képet mutat.

Egyes motiválatlan gyerekek kivirulnak online.

Félre a műveltséggel! Éljen a kompetencia!

A NAT kapcsán nem a lista mámoráról szól a vita, hanem másról.

A Digitális Írástudás és Íráskutatás Kutatócsoport tevékenysége: klasszikus szövegfilológia annotációkkal, kreatív-produktív szövegalkotás (kollaborálás), multimédiás szövegalkotás.

A magyartanárok kánonfelfogása: nemzeti, irodalmi (író-társadalmi), személyes, tanítási (rendelet, szokás), szubkulturális.

A magyartanár magányossága: saját kánon.

Az irodalmi szöveg nyomtatott, de van film, színház is.

A kötelező olvasmányokra javasolható: kötelező, kölcsönös olvasmányok.

Nem mindig helyes a kütyük elleni ellenállás (például versek felolvasása).

A kortárs versek korai megismertetése azért lehet hasznos, mert még nincsenek előítéletek a versekkel szemben.

A vers, a memoriter nagyon vonzóvá tehető, ha például jelmez tartsunk hozzá.

Kívánalom: megbízható tananyag-tár, pozitív tapasztalatok (jó gyakorlatok) gyűjteménye.

Képek a Magyaróra-táborból

További cikkek a Magyaróra-táborról: <https://kultura.hu/magyartanarok-kazinczy-foldjen/>

A programot támogatta a Nemzeti Kulturális Alap, megszervezte az Interkulturális Kutatások Kft. és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, szakmailag támogatta a PIM Kazinczy Múzeum, a PIM Magyar Nyelv Múzeuma és a PKÜ Kazinczy Műhely (Manyszi-Infó).

Kiadványok

„Diófát ültetek...” Deme László emlékezete. Szerk.: Kováts Dániel, Szívósné Vásárhelyi Zsuzsanna. ASZ–Kazinczy Gimnázium, Győr, 2021.

Anyanyelvi kompetenciafejlesztő munkafüzetek (Tinta Könyvkiadó, Budapest), Cs. Nagy Lajos: Mondattani elemzések (2020), Gaál Edit: Nyelv-művelő munkafüzet 1. (2021).

Balázs Géza: A művészet és a nyelv születése. Szemiotikai, művészetelméleti, antropológiai nyelvészet. MNYKNT–IKU, Budapest, 2021.

Balázs Géza – Dede Éva: Agresszió és nyelvhasználat. IKU, Budapest, 2021.

Balázs Lajos: Rituális szimbólumok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereda, 2016.

Baróti Szabó Dávid: Kiseded szó-tár. Ódon szavak szótára 1792-től. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021. (Az 1792. évi kiadás nyomán.)

Benkóczy György: Rejtelmesség anyanyelvünk. Magyar szócsoporthok eredete. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021.

Daniss Győző: Körkép a magyar nyelvről. Tizennyolc beszélgetés nyelvészekkel. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021.

Deme László: Magyarul szólni. Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerkesztette: Kováts Dániel. ASZ, Budapest, 2021.

Erősz szemiotikája. Szerk.: Balázs Géza. MSZT, Bp., 2021.

Forgács Róbert: Szín-játékoszó-tér. Kommunikációs csapatépítő és drámajátékok. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020.

Fráter Zoltán: Magyar író, magyar nyelv. Etűdök az elmúlásra. ASZ–MNYKNT, Budapest, 2021.

Globális kihívás – lokális válaszok. A koronavírus (Covid-19) gazdasági és társadalmi összefüggései és hatásai. Szerk.: Kovács László. Magyar Szemiotikai Társaság – Savaria University Press, Budapest–Szombathely, 2021.

Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021. (reprint)

Korzenszky Richárd OSB: Cinkos, aki néma. Tűnődések napjainkban. Tihanyi Bencés Apátság, Tihany, 2021.

Kováts Dániel: Közelebb Kazinczyhoz. Esszék, tanulmányok, előadások. Sátoraljaújhely–Széphalom, 2021.

Szárnyal a szó. Wacha Imre emlékezete. Szerk.: Szívósné Vásárhelyi Zsuzsanna. ASZ–Kazinczy Gimnázium, Győr, 2021.

Mindenekelőtt a 2021. évi 3. szám feladványainak a helyes megfejtését adjuk meg.

I. Betűrakosgató. 1. Csíz. 2. Haris. 3. Tűzok.

II. Hétszer hét. 1. Foszfór. 2. Nagydob. 3. Izzadás. 4. Ismeret. 5. Kirakat. 6. Vakolat. 7. Unalmas. Az átlókból a megadott módon kiolvasható két jeles író: Fazekas (Mihály) és Balassi (Bálint).

III. 1. Zola + Apás > Alapozás. 2. Tóra + Rajt > Állórajt. 3. Ital + Téka > Atlétika. 4. Stáb + Akut > Buktatás. 5. Szid + Kosz > Diszkosz. 6. Szed + Hóka > Hódeszka. 7. Ekéz + Rizs > Kéziszér. 8. Kupé + Slag > Légpuska. 9. Soká + Szak > Sakkozás. 10. Értő + Véd > Térvédő.

IV. Mert szeretném, ha hét ágra sütne a nap.

A megkívánt pontszámot elért megfejtők közül a következők részesülnek könyvjutalomban: Dr. Durucz Istvánné, Kecskemét (6000); Dr. Dudás Jenőné, Monor (2200); Gajdáné Boda Ágnes, Szegvár (6635); Kanczlerné Jóczik Mariann, Székesfehérvár (8000); Karázi Gerzson, Budapest (1028); Komlós Józsefné, Pécs (7622); Nagy Sándorné, Karcag (5300); Oravecz Lászlóné, Bátorfyerenye (3078); Szabó Éva Hermína, Káloz (8124); Tóth Sándorné, Debrecen (4032). Nyereményük Adamikné Jászó Annának a Tinta Kiadónál megjelent, Az ősi szó nyomában című kötete.

A Pontozó új feladatai

I. Betűrakosgató. Alighanem sokan megerősíthetik azt a véleményünket, hogy a családok közvetlen tagjai, barátai, jó ismerősei között szinte mindenhol akad egy-egy olyan is, akit szívesen látnak, kedvelnek, de azt is észreveszik rajta, hogy nem annyira igazi, őszinte barátságból jelentkezik újra meg újra, hanem érdekből: egy jó ebéd vagy ingyen ivászat kedvéért, esetleg egy-két napig náluk alvás lehetősége végett, ki tudja, milyen okból stb. Biztosan van olyan család is, amely az ilyen személyre már meg is alkotta a rá csakugyan kiválóan illő nevet így: **A LÓGÓS, VIDÁM ROKON.** Teljesen más okból ugyan, de rejtvényünkhöz is igen jól illik ez a megnevezés, sőt feladványunknak ez a kiindulópontja! Ennek tizenhat betűjéből ugyanis olvasóink három gyümölcs nevét rakhatják ki. Mindegyikért 5 pont jár, a telitalálatos megfejtés tehát 15 pontot ér.

II. Hétszer hét. Ilyen című és típusú rejtvényeinkben a helyesen kitöltött ábra megfelelő átlóiból megfejtőinknek eddig minden esetben két, valamilyen szempontból összefüggő szót vagy nevet kellett megtalálniuk. Ezúttal a helyesen kitöltött ábrának a bal felső négyzettől a jobb alsóig terjedő, majd a sorok megfelelő átrendezése után a jobb felső saroktól a bal alsóig haladó átlóiból összeolvasható betűkből nem egy-egy szót kell megfejtésül kiolvasniuk, hanem a két megjelölt átló betűiből egy két-két rövid elemből álló szóösszetétel kifejezést. Segítségül ennek még a hozzávetőleges jelentését is megadjuk: 'nagyon sok van belőle'. A megtalálendő kifejezés mindegyik eleméért 4 pont jár, a helyes megfejtésért tehát 16!

1. Zöld színű drágakő:
2. Fémipari szerszám:
3. Színpadi kellék:
4. Férjezett nő
ősi magyar szóval:
5. Kelendő ismert
idegen szóval:
6. Részére:
7. Az egyik évszakkal
kapcsolatos:

III. Hangszerkutató. Rejtvényünk címe valamilyen tudományos tevékenységet sejtet, amilyen a talajkutató vagy a sejt-kutató. Erről nincs szó, az azonban lehetséges, hogy egy-két hangszernévért az interneten érdemes lesz beleolvasni a hangszerek jegyzékébe. Tanulni sohasem szegyen. Valójában egy anagrammjáték vár olvasóinkra. Az alábbiakban tízszer két meghatározást adunk. Ezekre mindig egy-egy négybetűs (betűjegyes) szóval kell válaszolniuk. De úgy és olyannal, hogy az összesen nyolc betűből egy, a jobb oldali definíciónak megfelelő hangszer neve legyen összeállítható. Ugye, így már mindjárt más a helyzet? Mindegyik sor megfejtéséért, vagyis az összesen három szó megtalálásáért 3 pont jár, a telitalálatos megfejtés tehát 30 pontot ér. Könnyítésül a megtalálendő válaszokat a megfelelő hangszerek ábécérendjében adjuk meg.

1. A láb térd fölötti része: Húros ütőhangszer:
Peru fővárosa:
2. Fortély: A zongora elődje:
Kettes a lottón, régiesen:
3. Sajtszerű tejtermék: Vonós hangszer:
Harang teszi, ha ütik:
4. (Termés) egyre fejlődik: Fafűvós hangszer:
Tinódi hangszere:
5. Német író (Thomas): Négyhúrú pengetős hangszer:
Bálvány:
6. Juhok istállója: Harmonikaszerű fűvós hangszer:
Ugyanaz, ismert latin szóval:
7. Munkácsy ásitó Háromhúrú japán
fiújának foglalkozása: pengetőhangszer:
Fontos érzékszervünk:
8. Pénz angolos divatszóval: Csörgődob:
... Lancaster, egykori amerikai színész:
9. Hegyes orrú vadászkutya: Régi magyar fűvós hangszer:
Sportfogadás:
10. Európai szigetlakó: Rézfűvós hangszer:
Anyagi részecske:

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak e rejtvény megfejtéséül elég a Szó szerint című, túloldali rejtvény csattanóját beküldeniük. Értéke 25 pont. A közzétett rejtvények együttes értéke 86 pont, de már 70 pont is elég ahhoz, hogy annak elérője részt vehessen a sorsolásban. A feladványok megfejtését **2022. február 1-jéig** várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest, Károlyi u. 16. (1053), vagy a rovat vezetőjének íme címe: gretsy@t-online.hu

Minden olvasónak sikeres megfejtést kívánnak a feladványok készítői:

**Grétsy László (I., III.), Schmidt János (IV.),
Varga István (II.)**

Szójátékos csattanó

Új szavak, kifejezések
(17)

1	▼	MAGYAR AUTÓJEL DÚVAD	OLVADNI KEZD!	ALAPVETŐ TÉTEL				
SOKAT TANULT, ESZES	▶				SZÓ SZERINT – Vedd elő a selyemlobogót, és fejtsd fel a szegélyét! – szólal meg a férj. De hát miért? – kérdezi csodálkozva a feleség. – Itt a felhívás az újságban,... (A folytatás az ábrában.)			
ZÁRÓMŰSOR	▶							
PÁROSAN NYER!	▶							
TANTÁRGY A SULIBAN	▶		RÉSZ, RÖVIDEN					
FÉMŰST BELSEJE!	▶		E KÖZELI					
	▶							
	▶							
	▶							
	▶							
	▶							
	▶				PERC ERŐS SÚROLÓ-ESZKÖZ	SAKKDÖNTETLEN KASZINÓJÁTÉK	NÉPI HOSSZ-MÉRTÉK	2
GYÁRI	▶							
TÖRÖTT ABLAK SZILÁNKJA	▶							
A FÉRFI PÁRJA	▶		...TOS-CANINI HELTAI BAKÓJA!					
NITROGÉN	▶							
VÁSZNON MEG-ÖRÖKÍT	▶	NÉMA	A VAS VEGYJELE					
	▶					SÖTÉT NAPSZAK TANZÁNIAI SHILLING, RÖVIDEN GYENGE TANULÓ FIZETI		
LITER, RÖVIDEN	▶							
RÉGI PÉNZÜNK	▶							
TONNA	▶	KOZMÁS (HÚS)					AZ URÁN VEGYJELE VAN FELESEGE	
IKTATÓ, RÖVIDEN	▶	VILÁGOS LŐSZÍN						
INGZE ZSUZSA MŰSORA S KÖTETE	▶			A TÖLGY IS EZ NAP-LOPÁS		ENNEK! REND-SZERTANI NEM, LAT.		
„C”	▶							
	▶							
	▶				ZENEI FÉLHANG ZORRO JELE			
JÁKOB IKER-FIVÉRE	▶						DEHOGY! ÉRDHEZ KÖZELI HELYSÉG	
CUKRÁSZATI NYERS-ANYAG IGEVÉG!	▶	MOTOR-BELSŐ! MEZEI GYOM		ÖRÖKSÉG USA-BELI „KASZINÓ-VÁROS”				
	▶				ÉTELT ÍZESIT KERESZT-GERENDA			
EME	▶		...1: NÉMET TÉVÉADÓ SZIGNÁL			SÁL VÉGE!! KORONA-HOZÓ APÁTI!		
MAGÁVAL ÉDESGET FÉLÉDES!	▶							
... ÁLLATOK: OVIPARA	▶							
KÁLIUM	▶							
	▶							
BURKOLAT ALATTI ÚTVONAL	▶			MÓKUS, RÉGIESEN AZ ÖRÖK ASSZONY			STRASSE (UTCA), RÖVIDEN	
RUBEL, RÉGI RÖVÍDÍTÉSSEL	▶							
RODEÓ VÉGE!	▶		VÍZKED-VELŐ FA ANNYI MINT, RÖV.				SVÉD AUTÓJEL BIZTATÓ SZÓCSKA	
	▶							
	▶	FORGAT EGYET AZ ÉTELEN KILO-						
SERDÜLŐ-ÉVEINK	▶							

Nem szótározott szavak tárháza

android l. *droid*

antifa – a radikális baloldal és az autonóm csoportok és szervezetek összefogása, amelynek célja az antifasizmus, a nacionalizmus és a rasszizmus elleni harc. Megj.: Az antifasizma akció rövidítése: antifa.

blogbrigád – internetes naplót (blogot) készítő csapat

droid – gépiesen, robotszerűen viselkedő (dolgozó) ember. Vö.: zombi. Magy.: Eredetileg önálló munkavégzésre képes (tehát nem távirányítású) robotok a Csillagok háborúja című filmben. A szót később más, elsősorban sci-fi műfajú alkotások, elektronikus cikkek gyártói és kereskedői is átvették. A szót George Lucas szinte bizonyosan a (már az 1700-as évek közepétől nyomon követhető) android (robotember) szóból alkotta meg, mely az emberi külsőt, vagy akár az életműködést is utánozó robotokat jelenti. Erre utal az is, hogy a Csillagok háborúja angol nyelvű regényváltozatában a szó még 'droidként' (tehát aposztróffal ellátva) szerepelt. A szó a Lucasfilm Ltd. védjegye.

hómofisz – a home office (otthoni munka) átírása (MN. 2020. ápr. 11.)

mikrofonállványozás – szolgálai alákérdezés (intertjában) (MN. 2020. febr. 8.)

spoiler – poényilkosság; másként: irodalmi művek, filmekre, videojátékokra stb. vonatkozó információ: leggyakrabban a végkifejlet elárulását jelenti, közlése tönkretelheti a befogadást. Megj.: A kifejezés az angol spoil ('elrontani') igéből származik. A magyarban eleinte csak az internetes szlengben volt használatos.

technopesszimizmus – a technológiai fejlődéssel kapcsolatos szkeptikus beállítódás (< technológiai pesszimizmus) (MN 2020. jan. 11.)

unokázós család – idős embereket unokájuk megsegítésének fikciójával átverő személy. Pl.: „20 milliót szakítottak az unokázós családok, de elkapták őket. Remekül bevált a »bajban van az unokája« módszer, amivel két fiatal pár fosztott ki több tucat idős embert, volt aki a bankkártyáját is odaadta nekik a PIN-kódjával együtt. A rendőrök most egy plázában ütöttek rajta a csalókon.” (HVG 2021. jún. 13.)

zombi – gépiesen, robotszerűen viselkedő (dolgozó) ember. Eredetileg: halott, aki életre keltőjének parancsára gépiesen cselekszik (a vuduban). Vö.: droid.

A rovat 1998–2015. közötti teljes anyaga megtalálható az Új magyar szavak szótára című kiadványban (IKU-tár). Kapható: www.e-nyelv.hu/könyvesbolt. A 2016–2020. közötti szótár 2021. végén megjelenik a Jelentés a magyar nyelvről (2016–2020) című kötetben (PKÜ Kazinczy Műhely).

B. G.
(balazs.geza@gmail.com)

Kérdések és válaszok

A ki tudja közbevételnek tekinthető-e, azaz ki kell-e tenni elé a vesszőt ebben a mondatban: *Tiértetek ki tudja, mióta hadakozik Istennel a Sátán?*

A beszélt nyelvben előfordul, hogy a mellékmondat egyes részei a főmondatba helyeződnek át, mintegy beleszővődnek. Ilyenkor a mellékmondat kiemelt része és a főmondat közé nem teszünk vesszőt: *Tiértetek ki tudja, mióta hadakozik Istennel a Sátán?*

A kisebb-nagyobb jel (relációs jel) előtt, illetve után kell szöveget használni?

Az AkH. 175. pontja alapján az egyenlőségjelhez hasonlóan számok között használva nem kell szököz, a szavak között viszont igen. Pl.: $5 < 6$, *rohan > fut*.

Hogy kell írni a gyermek + manőken, modell szavakat?

Az AkH. 125. szabálypontja alapján a helyes írásmód: *gyermek manőken, gyermek modell* (nem felnőtt jelentésben, vö. gyerek olvasó, gyermek király stb., AkH. 281. o.).

Hogyan írjuk helyesen: hálapénz + kommandó?

A helyes írásmód: *hálapénzkommandó* (AkH. 139. szabálypont).

Hogyan írandó: meg nem értettség, el nem fogadottság?

Az AkH. 127. szabálypontja alapján a helyes írásmód: *megnemértettség, elnemfogadottság*. Ha egyetlen képző járul egy különírt szókapcsolathoz, akkor általában megtartjuk a különírást: *házhoz szállít, házhoz szállítás*. Ha azonban több képző kapcsolódik a különírt alakulathoz, akkor azt egybeírjuk, például: *házhozszállítási (szolgáltatás), egymásutániság, egyenlőoldalúság, megnemtámadási (szerződés)*.

Hogy írjuk helyesen: da Vinci vagy Da Vinci?

A magyar helyesírás szabályai 214. pontjának van egy új bekezdése: Az idegen nevek névkiegészítőjét (*bin, d', de, ten, van, von* stb.) nagy kezdőbetűvel írjuk, ha a családnév címszóként szerepel, illetve kiemelten, szöveg élén áll (címben, aláírásban): *Da Vinci, Van Gogh*. A teljes névben azonban általában a kis kezdőbetűs írás a helyes: *Leonardo da Vinci, Vincent van Gogh*.

Hogyan kell helyesen írni: megjegyezni való vagy megjegyez-nivaló? A mondat: Még két fontos megjegyezni + valónk van.

Főnévként egybeírjuk. A kérdezett szövegkörnyezetben a helyes írásmód: *Még két fontos megjegyez-nivalónk van*. De: *Még két fontos megjegyezni való esetünk van* (Osiris, 1441. o.).

Hogyan kell helyesen írni az alábbi szóösszetételt: lazac + steak + filé?

Az AkH. 111. szabálypontja alapján a helyes írásmód: *lazacsteakfilé*. A könnyebb értelmezés érdekében, a szabálytól eltérően javasoljuk a *lazac-steakfilé* írásmódot.

A 2006 óta a nap 24 órájában elérhető a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi) ingyenes nyelvi tanácsadása. Az elmúlt 15 évben mintegy 50 ezer kérdésre válaszoltak, s ebből csaknem 30 ezer kérdés-válasz kereshető az e-nyelv.hu honlapon. A szolgáltatás zavartalan működtetését 2016-tól az Anyanyelvpolók Szövetsége is segítette. A szolgáltatás üzemeltetését a Manyszi várhatóan 2022. január 1-jétől átadja a Kazinczy Műhelynek. Erről a régi honlapon tájékoztatást találnak majd az érdeklődők. Az új elemekkel bővülő és még gyorsabb szolgáltatás továbbra is folyamatosan elérhető lesz.

Sok műsorban hallani manapság, hogy a hadd szót hagynak ejtük. Ez hogyan alakulhatott ki, illetve helyesnek tekinthető-e?

A *hadd* igealak a *hagy* igéből származik, korábban *hagyd* alakban ejtették, írták. Ma a *hadd* változat rögzült írásban és szóban, a *hagy* ebben a jelentésben népiesnek minősül (Nyelvművelő kézikönyv I. 741–742. o.).

Előfordulhat, hogy egybeírjuk azt a kifejezést, hogy: más + szóval? Ha abban az értelemben használjuk, hogy 'vagyis', és nem egy szóval folytatjuk a mondatot, akkor írhatjuk egybe jelentésváltozás miatt?

A helyesírási szótárak nem tartalmazzák a *más szóval* szerkezetet egybeírva. A Magyar értelmező kéziszótár a *más* címszó alatt ezt írja: *más szóval: másként kifejezve, vagyis*. Ez alapján a 'vagyis' jelentésben is

különírjuk: *más szóval*.

Helyes-e mindkettő: családostul/családostól jöttünk, kamatostul/kamatostól megfizet?

A Magyar értelmező kéziszótárban a kérdezett toldalék megtalálható önálló címszóként, szócíkként, és ott az olvasható, hogy a köznyelvi alak a *-stul/-stül* határozórag, régies a *-stól/-stól*. Pl. *Féjrestül* (jön); *héjastul* (esz az almát); *Tömegestül*, *seregestül* (jönnek). Mindkét változat helyes. A Magyar nemzeti szövegtár adatai szerint is a *kamatostul* változat a gyakoribb a nyelvhasználatban.

Sokszor lehet hallani, hogy valamit kitakarnak, amikor például egy szövegrész, egy képrészletet, egy rendszámot stb. láthatatlanná tesznek. En kitakarás alatt azt értem, hogy valamiről, ami le, be vagy el van takarva, eltávolítják a takarót. A fentiek pont az ellenkezőjét jelentik.

A *kitakar* ige korábbi ('takarót, borítót levesz, eltávolít') jelentése mellett megjelent és egyre inkább terjed egy újabb jelentés ('eltakar', 'lefed'). A *ki-* igekezőtől más igékhez kapcsolódva is rendelkezik hasonló jelentéssel: *kidiszít, kifest, kiszínez*. A nyelvhasználókon múlik, hogy a *kitakar* is elterjed-e majd hasonló mértékben.

Mit jelent a lélektelen, és mit a lelketlen?

A *lelketlen* szó jelentése: szívtelen, kegyetlen. A *lélektelen* jelentése: érzéketlen, fásult, közönyös, megszokottan egyhangú, a mindennapos rutintól elkopott, unalomig egyformává vált. Például: *A szerelőszalag melletti lélektelen munkába bele lehet fáradni*.

Mit jelent: brágot?

A *brágot* a *dorombol* tájnyelvi megfelelője (Szinonimák, rokon értelmű szavak, 180. o., Tinta Könyvkiadó).

A nyelvben elfogadott a következő „torzult szótöves” szavak használata: csokrot, vödört, bokrot, termet stb., ugyanakkor rám szólnak, ha a motrot szót (a motort helyett) használom (pl. szerelem a motrot).

A felsorolt kifejezések az úgynevezett hangzóhiányos töcsoportba tartoznak. Természetesen több alakban él a *motor* szó tárgyesete, és érthető, hogy sokaknak „kényelmesebb” az inkább nyelvjárásokra jellemző *motrot* forma, azonban mindenképpen a *motort* köznyelvi változat a gyakoribb – ahogy az Osiris-féle Helyesírás szótári részében is ezt az alakot találjuk (1080. o.), illetve a Nyelvhasználati szótár 174. oldalán is ez olvasható.

Tudnának segíteni a két szó közti különbségben: fejtelen, fejjetlen? Melyiket kell használni abban az értelemben, ha valakinek/valaminek ténylegesen hiányzik a feje?

A *fejjetlen* szó jelentései a Magyar értelmező kéziszótár alapján: 1. Aminek nincs, ill. hiányzik a feje. 2. Fejvesztett. Fejvesztettség: zűrzavaros állapot, fejvesztett kapkodás. *Fejtelen*: aminek nincs feje. Tehát mindkettőt használhatja, ha valakinek, valaminek ténylegesen hiányzik a feje.

Összeállította: **Minya Károly**